

ISSN 2181-1792

FILOLOGIK tadqiqotlar

Ilmiy jurnal

ФИЛОЛОГИЧЕСКИЕ ИССЛЕДОВАНИЯ

Научный журнал

PHILOLOGICAL research

Scientific journal

№1 - 2021

Filologik tadqiqotlar

Филологические исследования

Philological research

Илмий журнал

Бош муҳаррир: Акбар Худойкулов

Муассис: “Filolog” МЧЖ

Таҳрир хайъати:

Журнал Ўзбекистон Республикаси Президенти Администрацияси ҳузуридаги Ахборот ва оммавий коммуникациялар агентлиги томонидан 08.01.2021 йилда 1147 рақами билан давлат рўйхатидан ўтказилган.

Шухрат Сирожиддинов,
Абдурахим Маннонов,
Муслиҳиддин Муҳиддинов,
Ҳамидулла Болтабоев,
Ҳамидулла Дадабоев,
Зохиджон Исломов,
Қосимжон Содиков,
Боқижон Тухлиев,
Маматкул Жўраев,
Нафас Шодмонов,
Абдуғафур Қосимов,
Жалолиддин Жўраев,
Бахтиёр Абдушукуров,
Салимахон Эшонова,
Пошшажон Кенжаева,
Санъатжон Сариев,
Рихситилла Алимўхамедов.

№ 1

2021

Таҳририят:

Масъул котиб: Озодбек Алимов

Техник муҳаррир: Беҳзод Болтабоев

Саҳифаловчи ва дизайнер: Азиз Ёқубжонов

«Filologik tadqiqotlar» журнали - филологиянинг долзарб мавзуларга бағишланган ўзбек, рус ва инглиз тилларидаги илмий мақолаларни нашр қилади.

МУНДАРИЖА

МАТН ВА МАНБА ТАДҚИҚИ

Азиз Қаюмов Низомий Ганжавий “Хамса”си ва “Хафта пайкар” дostonининг ўзбек тилига таржималари ҳақида	4
Баҳриддин Умурзоқов “Рашаҳот” асарида хожагон тариқати (йўли) асосларининг тафсилотли баёни таҳлили.....	19
Озодбек Алимов “Хамсат ул-мутаҳаййирийн” нинг дунё фондларида сақланаётган нодир “Куллиёт”лардаги тавсифи.....	27

ТИЛ ВА АДАБИЁТ МАСАЛАЛАРИ

Ҳамидулла Дадабоев “Бобурнома” матнида номлари зикр қилинган Амир Темур саркардаларининг таржимаи ҳолига бир назар.....	31
Тўлқин Сайдалиев Аслият бадииятини таржимада қайта яратиш маҳорати.....	38
Нилуфар Хадиметова Типы стихосложений в Бабурнаме: стихи известных авторов.....	42
Санъатжон Сариев Туркий халқлар фольклорида «Гўрўғли» дostonларининг шакилланиши.....	51
Пошшажон Кенжаева Замонавий турк ҳикояларида янгиланиш тамойиллари	58
Меҳринисо Қаюмова Замонавий турк драматургиясининг ёрқин сиймоси.....	63

ИЛМИЙ ҲАМКОРЛИК

Игорь Шпак, Алла Истомина Поэма «Фархад и Ширин» на украинском языке	67
--	----

НИЗОМИЙ ГАНЖАВИЙ “ХАМСА”СИ ВА “ҲАФТ ПАЙКАР” ДОСТОНИНИНГ ЎЗБЕК ТИЛИГА ТАРЖИМАЛАРИ ҲАҚИДА

Аннотация

Ушбу мақола Низомий “Хамса”си талқинига бағишланган яхлит тадқиқотнинг бир бўлаги бўлиб, унда “Ҳафт пайкар” достонининг мазмун моҳияти асл нусха ва унинг қардош тилларга, жумладан ўзбек тилига ўгирилган таржималари хусусида сўз боради. Бунда Муҳаммад Ризо Огаҳий томонидан XIX асрда амалга оширилган достоннинг насрий баёни билан 2016 йилда нашр этилган Низомий “Хамса”сининг назмий таржима-си қиёс қилиниб, ҳар иккисининг ҳам ютуқ ва аҳамияти очиб берилган.

Калит сўзлар: достон, хамса, таржима, насрий баён, муаррих, таржимон, ҳафт пайкар, истифода, мутафаккир.

Аннотация

Эта статья является частью всестороннего исследования, посвященного толкованию произведения Низами «Хамса», в которой рассмотрены содержание эпоса «Хафт пайкар» в оригинале, его перевод на родственные языки, в частности, на узбекский. В статье дается сравнительный анализ изданного в 2016 году поэтического перевода «Хамсы» Низами и прозаического описания эпоса, выполненного Му-хаммадом Ризо Огахи в XIX веке, и раскрыты достижения и значимость этих трудов.

Ключевые слова: эпос, хамса, перевод, прозаическое изложение, историк, переводчик, неделя пайкар, использование, мыслитель.

Annotation

This article is part of a comprehensive study of the interpretation of Nizami's Hamsa, which examines in the original the content of "Haft paykar" epic and its translations into related languages, including Uzbek. It compares the poetic translation of Nizami's Hamsa, published in 2016, with the prosaic description of the epic by Muhammad Riza Ogakhi in the 19th century, and reveals the achievements and significance of these works.

Keywords: epos, hamsa, translation, prosaic utterance, historian, translator, week of Paykar, use, thinker.

Шарқ халқлари, айниқса форс-тожик адабиётида ўзининг ўлмас бадий, ил-мий асарлари билан катта ўрин эгаллаган шоир ва мутафаккир Низомий Ганжавий ўз “Хамса”сини яратиб жаҳон адабиётида мисли кўрилмаган бир анъанани вужудга келтирди. Хамсанавислик шундай чуқур илдизларга эгадир. Чунки асрлар давомида бу иш ривож топди ва жаҳон маданий-адабий меросини ўлмас асарлар билан бойитди. Айниқса, Ни-

зомийдан сўнг “Хамса” яратган Хусрав Дехлавий, Абдурахмон Жомий ва Алишер Навоий каби улуғ шоир ва мутафаккирларнинг яратган дostonлари бу фикрни тўла асослаб турибди.

Низомий асарларининг форс тилидан қардош тилларга, жумладан озарбайжон тилига қилинган таржимаси нашрлари борлигининг ўзи Низомий Ганжавий ижодининг адабиётлар ўртасида ҳамкорликни кучайтиришда юксак ўрин тутганини кўрсатиб туради. XIX асрда Хоразмда Низомийнинг “Ҳафт пайкар” дostonи машҳур шоир, муаррих ва таржимон Муҳаммад Ризо Огаҳий томонидан тожик-форс тилидан ўзбек тилига таржима қилинган эди.

Асрлар давомида Низомийнинг ижодий мероси ўзбек-озарбайжон халқлари ўртасидаги биродарлик ва қардошлиқнинг ёрқин намунаси бўлиб келмоқда. Бу ҳамкорлик ўсиб тобора тараққий топа бормоғи шак-шубҳасиздир.

Низомий асарларининг ўзбек тилига шеърий таржима қилиниши ва китоб ҳолида нашр этилиши катта воқеадир. Бу асарларни тожик-форс тилидан ўзбек тилига шеърий таржимасини аруз вазнида ўзбек шоири Олимжон Бўриев XX-XXI асрлар давомида амалга оширган. Бу меҳнатсевар ва талантли шоирнинг анчагина шеърий китоблари, дostonлари нашр этилган. Аммо ижодида бош ўрин эгаллаган иши бизнинг соҳа бўйича мумтоз форсийзабон шеъриятнинг улуғ намояналаридан Низомий Ганжавийнинг “Хамса” ҳамда Абдурахмон Жомийнинг “Етти тахт” дostonлари туркумини ўзбек тилидаги шеърий таржималарини амалга оширганидир.

Низомий Ганжавийнинг “Хусрав ва Ширин”, “Лайли ва Мажнун”, дostonларининг ўзбек тилидаги нашри 2005 йил Техронда “Ал-Ҳидо” нашриётида чоп этилди. “Махзан уласор” эса 2013 йили китобхонларга ўзбек тилида тақдим этилди.

Ўзбек адабиётшунослигида ҳали Низомий, Хусрав Дехлавий ва Абдурахмон Жомийга бағишланган улкан илмий тадқиқотлар бундан буён кўп яратилмоғи керак.

Мен Олимжон Бўриевнинг Низомий “Хамса”си бўйича яратган шеърий таржималарини юксак малакали, талантли, меҳнатсевар шоирнинг катта ютуғи деб ҳисоблайман.

Огаҳий насрий баён этган “Ҳафт пайкар” (“Етти гўзал”) дostonи билан шу дostonнинг янги назмий таржимаси хусусида сўз юритамиз. Бу кичик тадқиқотимизда шеърий мисоллар тожик-форс тилида келтирилди. Китобхон Низомий ёзган айрим оригинал нусха парчалари билан ҳам танишса деган мақсадда шундай қилдим.

НИЗОМИЙ ВА УНИНГ “ҲАФТ ПАЙКАР” ДОСТОНИ ТЎҒРИСИДА

Шарқ шеъриятининг мумтоз арбобларидан бири Илёс Юсуф ўғли Низомий Ганжавий 1141 йилда ҳозирги Озарбайжоннинг Ганжа шаҳарида дунёга келди.

Ганжа Шимолий Озарбайжон – Арроннинг пойтахти эди. Бу шаҳар ўша пайтларда катта маданий марказ сифатида танилган, ривож топган, обод ва улкан бир шаҳар бўлган.

Бўлажак шоир Илёс болалик вақтида ота ва онасидан айрилиб етим қолди. Унинг тарбияси билан тоғаси Хожа Умар шуғулланди. Тоға ўз жиянининг яхши тарбия олмоғи, илмларни чуқур ўрганмоғига катта аҳамият берди, моддий ва маънавий ёрдамни ундан аямади.

Ёш Илёс она шаҳри Ганжада таҳсил олди. У араб тилини ўрганди, диний билимларни яна тарих, география, фалсафа, мантиқ ва адаб илмларини тўла эгаллади. Бундан ташқари тиб, астрономия каби табиий илмларни таҳсил қилди.

Илѐс айниқса адабиѐтга катта меър кўйди. Қадимий юнон, паҳлавий, яхудий ва насроний китобларини қизиқиб ўқиди. Халқ оғзаки ижодини чуқур ўрганди. Натижада, ёш олим ва шоир ўз юртида Низомий Ганжавий номи билан тарихга кирган буюк шоир ва мутафаккир бўлиб етишди.

Низомийнинг бутун умри асосан ўз ватани Ганжада кечди. Фақат 1186 йили шоир Табриз шаҳарида бўлган. Бу ерда Низомийни маҳаллий ҳоким Қизил Арслон катта хурмат билан кутган.

Низомий Табризда эканида ўз шеърларининг бу шаҳардаги халқ орасида кенг ёйилгани, қўшиқчилар томонидан куйланаётганларига шоҳид бўлган. Табризда кўп турмасдан Низомий тезда ўз ватани Ганжага қайтди. У бир чекка жойда маскан қилиб ижод билан шуғулланди. Низомий ҳеч қачон сарой шоири бўлган эмас.

Дарбанд ҳокими Байбарс ибни Малик Музаффар (1155-1170) Низомийни ўз саройига жалб этмоқ учун кўп ҳаракат қилди. У шоирга кўп совғалар йўллади. Яна Офок исмли канизани ҳам шоир хизматига юборди. Офок туркларнинг қипчоқ уруғидан эди.

Низомий Офокқа кўп меър билан муносабатда бўлди. Шоир Офокни “Бути қипчоқ” деб атар эди. Низомий Офокдан бир ўғил кўрди. Унинг оти Муҳаммаддир.

Низомий 1209 йил 12 мартда Ганжа шаҳарида дунёдан ўтди. Ҳозир унинг вафот этган жойида муҳташам бир мақбара бино этилган.

Низомийнинг ижодий мероси бир девон (шеърлар тўплами) ва беш дostonдан иборат “Хамса” (Бешлик) китобидан ташкил топган.

Низомий “Хамса”сига қуйидаги беш асар киради. “Махзан ул-асрор” (“Сирлар хазинаси”); “Хисрав ва Ширин”; “Ҳафт пайкар”; “Лайли ва Мажнун”; “Искандарнома” (бу асар икки бўлимдан – “Шарафнома” ва “Иқболнома”)лардан иборат. Низомий ўз “Хамса”сининг охириги асари “Искандарнома”ни 1202 йили ёзиб тугаллаган.

“Ҳафт пайкар” Низомий “Хамса”сидаги тўртинчи дostonдир. У 1197 йили 31 июлда охирига етган.

Низомий ўз дostonида инсонпарварлик, халқпарварлик ва адолатпарвар ғояларини ташвиқ этади.

Баҳромнинг отаси Яздигард золим ва адолатсиз подшоҳ эди. Баҳромнинг шундай бўлишидан хавотир тортган аъёнлар Баҳромни отасининг вафотидан кейин тахтга чиқармоққа журъат этмадилар. Баҳром шахсий мардлик кўрсатиб икки шер орасидан тахтни тортиб олди. Ҳокимиятни эгаллагач, олдин адолат билан иш юритди. Сўнг етти гumbазда айш суриб давлат ишларидан четланди. Натижада, золим вазир халққа зулм ўтказиб кўп бегуноҳ кишиларни зиндонга ташлади, давлатнинг хазинасини бўшатди, кўшинни тарқатиб юборди. У сотқинлик қилди. Чин ҳоқонини бу мамлакатга бостириб келмоққа ундади. Баҳромнинг шоҳлик ҳокимиятига путур етказиб, уни хавф остида қолдирди.

Фақат Баҳром айшу ишратни тарк этиб мамлакатда адолат ўрнатиб, золим вазирни жазолагандан сўнграгина халқ Баҳромга ишонч ҳосил қилдилар. Шунинг натижасида Чин ҳоқони ҳам Баҳром билан урушдан воз кечиб ўз юртига қайтиб кетди. Демак, халқнинг тинч, осойишта ҳаётини таъминлаш, уни зулм ва бедоддан сақлаш, адолат билан ҳукмронлик қилмоқ мамлакатнинг, халқ ҳаётининг фаровон бўлмоғига боисдир. Низомий таъкидлайдики, кишининг бутун ҳаёти ана шундай эзгу мақсадга хизмат қилмоғи керак.

“Ҳафт пайкар”даги етти ҳикоят (афсона) ҳам ана шундай эзгу ғояларни ташвиқ этади.

“Ҳафт пайкар” достони шарқ адабиётида кенг шуҳрат топган, у ҳамсанависликда ўзига хос ўрин эгаллади. Низомийдан кейин “Ҳамса” яратган улуғ шоирлар “Ҳафт пайкар”нинг янги намуналарини ижод қилганлар. Ҳиндистонли форсийзабон шоир Хисрав Дехлавий (1253-1325) “Ҳамса”сидаги “Ҳафт пайкар”, буюк ўзбек шоири ва мутафаккири Алишер Навоий (1441-1501) “Ҳамса”сидаги “Сабъаи сайёр” (“Етти саёҳатчи”) дostonлари шулар жумласидандир. Низомий “Ҳамса”си, шу жумладан унинг “Ҳафт пайкар” (“Етти гўзал”) достони узоқ йиллардан бери мутахассислар томонидан ўрганиб келинади. Аммо унинг асл нусхадаги форс тилидан ҳозирги тилларга тўла шеърӣ таржимаси амалга оширилган эмас эди.

Машҳур шарқшунос олим Евгений Эдуардович Бертельснинг фикрига кўра, улкан асарларнинг насрий таржималари кўпроқ фойда келтиражак. Е. Э. Бертельс ёзади: “Шеърӣ таржималарнинг зарурлигини эътироф этмоқ керак. Улар агар муваффақиятли чиққудек бўлсалар, улкан бадий асарларга айланадилар. Аммо мен ҳисоблайманки, улар билан бир қаторда бадий насрда қилинган таржималарни ҳам нашр этмоқ керак. Улар асл нусхани китобхонга етказдилар. Бу таржималар Низомийнинг маҳоратини очиб берувчи изоҳлар билан таъминланмоғи ҳам керак. Ана шундай насрий таржималар адабиётшунос мутахассисларга, қардош соҳаларда ишловчиларга жуда катта фойда етказдилар” [1. С.23].

XIX аср буюк ўзбек шоири Огаҳий ва унинг замондоши хон ва шоир Феруз бу нарсани тушунганлар. Шунинг учун ҳам XIX асрнинг III чорагида улар Низомийнинг “Ҳафт пайкар” достонининг ўзбекча насрий таржимасини яратмоққа аҳамият берганлар. Бу вазифани Муҳаммад Ризо Огаҳий амалга оширган.

“Ҳамса”нинг тўртинчи достони “Ҳафт пайкар” – “Етти гўзал” афсонавий Баҳром ва канизаги ҳақида. Шоҳ Баҳром - бу дostonнинг асосий қаҳрамони. Аммо дoston мундарижасининг асосий бўлаклари етти қасрда жойлашган етти мамлакатнинг вакиллари бўлган қизлар. Уларнинг ҳар бири ўз мамлакати подшоҳларининг қизлари.

Баҳромшоҳ кўшни мамлакатларга элчилар жўнатган. Улар ўша ерларга катта совғалар олиб бориб ўша мамлакат маликалари бўлмиш бу қизларни Баҳром ҳузурига келтирганлар. Бу етти гўзал етти ҳашаматли қасрларда яшайдилар ва ҳафтанинг етти кунда ҳар бири Баҳромшоҳни азиз меҳмон сифатида кутадилар. Мана шу қизларнинг рўйхати: Ҳинд маликаси Фураки, Чин маликаси Жағманози, Хоразм маликаси Нозпарӣ, Рус маликаси Насринўш, Мағриб замон (Африка) маликаси Озарйуну, Рум маликаси Ҳумой, Эрон маликаси Дурсати.

Ўша қасрларда меҳмон бўлган Баҳром бу гўзаллардан ҳар кеча бир ҳикоя тинглайди. Дostonда бу ҳикояларнинг тутган ўрни жуда муҳим.

Бу асар тамоман ўзгача мураккаб вазнда ёзилган. Барча ҳамсанавислар мазкур дostonга жавоб ёзишган. Аммо Абдурахмон Жомий “Ҳафт пайкар” вазнда бир маснавийим бор эди, - дейди.

Бу таржима бизнинг давримизда Огаҳий асарлар тўпламининг IV жилдида босилган. Бу нашрда таржимага Огаҳийнинг ёзган дебочаси қисқартирилган ҳолда киритилган. Дебочада Огаҳий бундай деб ёзади: “...ҳазрати халофатпаноҳ, салтанат дастгоҳ... Сайид Муҳаммад Раҳим Баҳодирхон (Феруз)... бу банди ҳақир ва ихлоси таҳмир Муҳаммад Ризо мироб ал-муталис бил Огаҳий ҳазрати шайх Низомийнинг “Ҳафт пайкар” отлиғ

китобин, Баҳромшоҳнинг ҳолати воқеоти қиссаси турур, наср тариқаси бирла таржима қилиб туркий таснифиға киргузмак хизматин буюрдилар”[3. С.7].

Шундан маълум бўладики, Огаҳийга Феруз томонидан Низомий “Ҳафт пайкар” достонининг ўзбек тилига таржимасини наср йўли билан амалга оширмақ буюрилган. Бу усулни ҳозир насрий баён деб атаймиз. Бундан мақсад ушбу достоннинг таржимаси кенг китобхонлар оmmasига тушунарли бўлмоғидир. Демак, ушбу таржима фақат сарой муҳитига доир адабиёт аҳли учун эмас, балки кенг китобхонлар жамоатчилигига мўлжалланган. Зотан сарой аҳли Низомий достонини асл форсий нусхасида ўқийдиган ва тушуна оладиган маълумотли кишилардан иборат бўлгани аёндыр. Шунинг учун бўлса керак, Огаҳий таржимада достоннинг қисқартирилган мазмунинигина келтиради.

ДОСТОННИНГ БОШЛАНИШИ

Эроннинг пойтахти Мадойин шаҳари эди. У ерда Сосоний сулоласидан Яздигурд бинни Шопур подшоҳ эди. У ғоят золим, ситамкор киши бўлган. Унинг кўп фарзандлари бўлган, бироқ улар турмаган. Охири у бир ўғил кўрди. Отини Баҳром кўйди.

Мадойиннинг ҳавоси ёмон бўлганидан болани хушҳаво вилоят Яманда тарбия қилмоқ лозим топилди. Баҳромнинг тарбияси Яман ҳокими Нўъмоншоҳга топширилди. Нўъмоншоҳ Баҳромни Яманга олиб кетди, у ерда бола тарбиясини донишманд дояларга юклади.

Бошланишнинг Огаҳий таржимасида асл нусхадаги баъзи воқеалар тушириб қолдирилган. Низомий Ганжавий “Ҳамса”сининг 2016 йил (Олимжон Бўриев назмий таржимаси) нашри тадқиқотимизни тўлдиради.

Шу хил иқболила туғилди Баҳром,
Отаси Яздигурди хомандеш
Пухталиқ этди, кўрди толейи хеш.
Ул не у пиширгай, ҳама хомдур,
Тухми бедод бадсаранжомдур.
Ундан олдин ҳолатеки йигирма йил
Яшамоди туғилсада неча ўғил...
Отаси чорлади ҳоким Нўъмонни
Ва унга топширди Баҳром ўғлонни.
Тоинки Яманда қилса парвариш
Ҳам сир сақланса бу сиёсий иш [4 С.336].

Чунончи, Низомий кўрсатадики, Яздигурд ўз атрофидаги аённинг унга душманлик билан қарашидан хавотир қилар эди. Шунинг учун у ягона вориси бўлмиш ўғлининг ҳаётига қасд қилинмоқ эҳтимолидан чўчиган. Шунинг учун болани Яманга жўнатган. Огаҳий таржимасида бу ҳол кўринмайди.

ХАВАРНАҚ ҚАСРИ

Баҳром тўрт ёшга кирганда Нўъмон унинг учун бир кўшк бино қилмоқни ўйлади. Бир мусаффо, хушҳаво, кенг савзор ўртасидаги баланд ерда қаср қуриладиган бўлди. Яман усталари бундай қаср қурмоқдан ожиз эканларини айтдилар. Уларнинг таклифиға кўра Рум мамлакатидан Сом наслидан Симнор деган бир иморат қуриш ва наққошлиқда

моҳир устани келтирдилар. Симнор беш йил ичида шундай ажойиб қаср қурдики, бу қасрнинг кунгира ва гумбазлари фалак қўрғонига етар эди. Ундаги тилло нақшлар ва безакли сувратлар кишини ҳайратда қолдирар, мусаффо деворлари ойнадек ярақлар эди. Қаср бир кеча-кундузда уч хил рангга эга бўлар эди: тонг отганидан офтоб чиққунгача кўк ранг, офтоб чиққанидан то кун ботгунгача сариқ ранг, намоз шомдан саҳаргача оқ рангга бўлар эди.

Бу қасрга Хаварнақ деб от қўйдилар. Нўъмоншоҳ меъмор Симнорга кўп олтин ва гавҳарлар бериб хурсанд қилди. Бу бой совғаларни кўрган Симнор деди: Агар бундай иш ҳақи олмоғимни билганимда бу қасрдан кўра юз чандон яхшироқ қаср қурган бўлар эдим. Нўъмоншоҳ бу сўздан хавотир топди. Бундан яхшироқ қасрни бошқалар учун қуриб, бизни доғда қолдирмасин деб Симнорни кўшк устидан ташлаб ўлдиртирди. Огаҳий ўз таржимасида ана шу воқеаларни муфассал келтирган. Симнорнинг яна бир қаср қуражаги ва унинг қаршисида Хаварнақнинг бир катак каби туйилиши мумкинлиги тўғрисидаги сўзларини тўла келтирган. Аммо Огаҳийнинг насрий баёнида бу воқеадан сўнг Низомийнинг хулоса қилиб айтган сўзлари учрамайди. Улар қуйидагичадир:

Беҳабар буд аз уфтодани хеш
Кон бино бар кашад сад газ беш.
Гар зи гўри худаш хабар будий
Як бадист аз се газ найафзудий [2. С.76].

Маъноси:

Ўзининг унинг устидан йиқилишини билмай
Бинони юз газдан ортиқроқ қилиб қурди.
Агар гўридан хабари бўлганида бир кулочдан
Уч газ ортиқ қилмаган бўлар эди.

Назми:

Ўз йиқилишидан эди беҳабар,
Бинони юз газдан баланд кўтарар.
Гўри бўлишини билса у точанд,
Бир йўла уч газдан этмасди баланд [4. С.338].

Симнорни шу тарзда ҳалок этгандан сўнг Нўъмоншоҳ бир куни доно вазиридан дашном эшитди. Бу вазир Исо пайғамбарнинг ёнида бўлган киши эди. У Нўъмоншоҳга, агар сен ҳақни таниб уни бир деб билсанг, бутун мулку молингдан воз кечиб чиқиб кетган бўлар эдинг, дейди. Вазирнинг бу ўтлуғ сўзи Нўъмоншоҳга қаттиқ таъсир қилди. У кечқурун кўшкдан тушиб саҳрога чиқиб кетди ва ғойиб бўлди. Чунки Нўъмон тушди равоқдан ба зер, Биёбонга юзланди бамисоли шер. Ганжу мамлакатни тарк этди ноҳос. Уни ахтара-ахтара топаолмадилар. Ниҳоят, ғам ва мотам тугагач, Нўъмоншоҳнинг ўғли Мунзир отасининг ўрнига тахтга ўлтирди.

Огаҳий асар қаҳрамони Баҳромнинг тарбиясига оид лавҳаларни тўла, қисқартирмай таржима қилган. Бу таржима китобхон учун енгил тушунарли тарзда ҳамда қизиқарли йўсинда бажарилган.

Баҳромни асрарди жон каби азиз,
Отасидек. Балки унданда лазиз.
Яхши ўғули бор эди Мунзир ном
Бир доя сутини ичган бо Баҳром [4.С.346].

Нўъмоннинг ўғли Мунзир билан Баҳром бирга ўсди. У билан бир доянинг сутини эмди, бирга ўқиди ва тарбия олди. Ўрганган илмлари тўғрисида Огаҳий ёзади: “арабий, форсий ва юнон лафзлариға, алқисса, жамеъ илмға маҳорат топиб, фазлу донишда якто, беназир бўлиб, ондин сўнг сипоҳийлик ишиға машғул бўлди”. Аммо Огаҳий бу ерда астрономия, астрология илмларини кўрсатмаган.

Таржимон асарни насрий баёнда қисқартириб бермоғи керак бўлган, шунинг учун ҳам бу илмлар рўйхатини тушириб қолдирган бўлиши мумкин.

Аммо ҳарбий билимларни таржимон тўла сақлаган: “ўқ отмоқ, қилич урмоқ русумида ва найзабозлик ва сайд андозлик фунунида ул мартабаға етишдиким, агар ўқни тошға отса, ҳарирдан ўтқондек ўтар эрди ва агар қилични темурға урса сувни кескондек кесар эрди”.

Огаҳий Баҳром тўғрисидаги ҳикоянинг таржимасини давом эттирар экан, Баҳромнинг айниқса қулон (гўр, ёки ёввойи эшак) овига берилганини кўрсатади. Аммо тутилган қулон тўрт ёшдан кичик бўлса унга тамға босиб қўйиб юборар эди. Бошқа овчилар ҳам тамғали ҳайвонга тегмас эдилар. Таржимада Баҳромнинг бир қулонга йўлбарснинг ёпишганини кўриб бир ўқ билан иккаласини бир-бирига тикиб ўлдиргани; бу ҳол кейинчалик Хаварнақ қасри деворида суврати солингани яхши баён этилган.

Шунингдек, Баҳром ов пайти бир қулонни қувиб бориб, унинг ортидан бир ғор оғзига келади. Бу ерда бир аждаҳо халқа бўлиб ётар эди. Баҳром икки пайконли ўқ отиб унинг ёниб турган икки кўзини кўр қилди. Сўнг отдан тушиб ойболта билан аждаҳонинг бошини пора-пора қилди ва қорнига ханжар уриб ишини тугатди. Сўнг ғорга кириб у ерда жуда кўп олтин солинган хумларни кўрди. Сўнг Баҳромнинг лашкари бу ерга етиб келди. Баҳром уч юз тевага юкланган олтинларни Хаварнақ қасрига келтирди. Бир бўлагини отаси Яздигурдга юборди; бир бўлагини Мунзирга берди. Бир бўлагини эса ўз одамларига сарф қилди. Бу қахрамонликнинг ҳам Хаварнақ қасри деворларига суврати солинди.

Огаҳий Низомийнинг достони матнидан узилмайди. Айни замонда унга қарам ҳам бўлиб қолмайди. Огаҳий таржима услубининг бош қондаси шу. У мазмунни ўқувчига етказмоқ йўлидан оғишмай боради. Назмий асарнинг насрда таржима қилиниши эса ёзувчи-таржимонга бу борада анча қулай имконият туғдирган.

Огаҳий Баҳромнинг сахро сайридан келиб Хаварнақ қасрини томоша қилганини муфассал таржима қилган. Бу ердаги бир хужрада Баҳром ўзининг етти иқлим гўзаллари билан қурадиган суҳбатларини акс эттирувчи сувратни кўрди. Бу келажакдан башорат эди.

ҲОКИМИЯТНИ ЭҒАЛЛАШ

Эронда Яздигурд вафот этди. Юрт бошчилари Кисро деган мўйсафид кишини тахтга ўлтирғиздилар. Улар Баҳромнинг ўз отаси каби золим ҳукмрон чиқмоғидан чўчир эдилар. Кисро юртни осойишта ва фаровонликда тутди. Баҳром эса бундан дилгир бўлди ва Мунзир ёрдамида катта қўшин тўплаб Эрон сари йўл олди.

Огаҳий тарихий хроникани қисқача баён қилади. Аммо достоннинг яратилишига оид шоир Низомийнинг айрим сўзларини тушириб қолдирган. Масалан, Низомий ўз достонида тарихий воқеаларни ўзгача баён қилганини ва бу иш эса мисни кумушга ва кумушни олтинга айлантирмоққа ўхшаш эканлигини ёзган.

Чун набошад зи боз гуфт гузир
Донаи ангихт аз палос ҳарир.
Ду моҳире ба кимёи суҳан
Тоза карданд нуқадҳои куҳан
Он зи мис кард нуқра нуқраи хос
Вин кунад нуқраро ба зарри ҳалос.
Мис чу дидий ки нуқра шуб баачёр
Нуқра гар зар шавад гишифт мадор [2.с. 106].

Назми:

Қайта айтиш на гўзал ахир,
Биламан ёзишни палосдан ҳарир.
Икки мубталойи кимиёи суҳан
Янгилашди эрди нақдлари куҳан.
У мисдан қилди нуқра, нуқраи хос,
Бу нуқрасини зар айлагай ҳалос.
Мис чу кўрдинг, ки нуқрадур баиёр,
Ҳайрон қолма, нуқра бўлса тиллакор [4.с.345].

Маъноси:

Қайта айтмоқдан чекиниш мумкин эмас экан
(қалин) палосдан майин ипак яратаман.
Сўз кимиёсидан икки ҳунарвар
Эски пулларни янги қилганлар.
Униси мисдан кумуш, соф кумуш қилди
Буниси эса кумушни тозалаб уни олтинга айлантирди.
Ишлов туфайли мис кумушга айланди,
Агар кумуш олтинга айланса, ҳайрон қолма.

Бундай чекинишлар Огаҳий таржимасининг нашрида (Тошкент, 1977) учрамайди. Кисронинг элчилари Баҳром ҳузурига келиб уни қайтиб кетмоққа кўндиролмадилар. Ниҳоят, икки шер ўртасидаги тожни олган киши тахтга ўлтирадиган бўлди. Баҳром бу шартни бажарди ва Эрон тахтига ўлтирди. Баҳром адолат билан юртни бошқарди. Ҳамма ундан мамнун эдилар.

Огаҳий шу воқеаларнинг муфассал баёни давомида барча икир-чикирларни сақлаган. Бу воқеалар баёни Огаҳий таржимасида шунчалар комилки, уни ҳатто ўша машҳур асарнинг ушбу бўлаги Огаҳий томонидан қайта яратилган каби туюлади.

БАҲРОМ ВА КАНИЗАК

Баҳромнинг “бир хуршид манзар, қамар пайкар, чангнавоз, хушовоз канизаги” (Огаҳий) билан юз берган воқеа ҳам ана шундай таассурот туғдиради. Низомий бу канизакни Фитна деб атаган. Огаҳийда эса унинг номи кўрсатилмайди.

Баҳром бу канизак ҳузурида ўзининг мерганлик маҳоратини кўргазди. Аммо канизак унга таҳсин айтмади, аксинча бу машқ натижасидир, таҳсинга сазовор иш эмас, деди. Баҳром ғазабга келиб, канизакни бир сарҳангга (лашкарбоши) топширди ва қизни ўлдирмоқни буюрди. Сарҳанг канизакни олиб кетди. Канизак сарҳанддан уни ўлдирмасликни сўради. Бир неча кундан сўнг подшоҳга канизакни ўлдирдим, -дегин.

Агар шоҳ қувонса келиб мени ўлдир, агар хафа бўлса, мен ўлимдан қутуламан. Сен эса шоҳ лутфидан баҳравар бўласан, -деди. Шу сўзларни айтиб бўлиб, канизак сарҳангга етти пора лаъл берди. Ҳар бирининг қиймати бир иқлимнинг хирожига тенг эди.

Бир ҳафтадан кейин сарҳанг подшоҳга “канизакни ўлдирдим”, -деди. Бу сўзларни эшитиб подшоҳнинг кўзига жиқ ёш тўлди, бир совуқ оҳ тортди.

“Сарҳангнинг узок ерда бир яхши боғи бор эди. Ул боғда бир баланд ва фалакмонанд кўшк бор эрдиким, етмиш зино бирла ул кўшк айвонига чиқар эрдилар” (Огаҳий). Канизак бир бузукчани ҳар куни кўтариб шу етмиш зинани босиб кўшкка олиб чиқа бошлади. Олти йилда бузук улғайди, канизакнинг ҳам куч-қуввати ортди. У катта бўлиб қолган ҳўкизни бемалол кўтариб кўшкка олиб чиқадиган бўлди.

Бир куни сарҳангнинг боғида меҳмон бўлган подшоҳ канизакнинг қилган ишини кўриб, бу доимий машқ натижасидир, -деди.

Унга жавобан канизак, бир қулоннинг бош оёқин бир ўқ билан тикиб қўймоқ ҳам машқ натижаси эмасми, -деди.

Подшоҳ канизакни таниб қолди ва уни ўз бағрига босди. Канизакни шаҳарга келтириб никоҳига олди. Сарҳангга илтифот қилиб Рай вилоятининг ҳокимлигини берди.

Огаҳий бу ҳикоя баёнида ҳам анча қисқартиришлар қилган. Низомийдаги овга оид тафсилотлар Огаҳийда йўқ. Яна канизакнинг оти Фитна эканлиги ҳам таржимада кўрсатилмаган. Унинг тавсифи ҳам қисқача берилган.

Канизакнинг ҳўкизни кўтариб зинадан чиқиши олдидан пардоз-андоз қилиши ҳам жуда қисқа айтиб ўтилган.

Баҳром канизакни шаҳарга келтириб, ўз никоҳига олиб, у билан айшу ишрат тузганини Низомий бундай мисраларда берган:

Мўбадонро ба шарт пеш овард
Моҳро дар никоҳи хеш овард.
Буд бо у ба лаҳву ишрату ноз
То бар ин рафт рўзгори дароз [2.с.120].

Маъноси:

Ибодат қилинмоғи лозим ишларни бажариб
(У) ойни ўз никоҳига олди.
У билан нозли ишратда бўлди.
Шу йўсинда узок вақт рўзгори кечди.

Бу мазмунни Огаҳий бундай ифода этган: “Улуғ тўй қилиб канизакни иқди никоҳига киргузуб шароб базмин тузуб кўп йиллар кўнгли комича ишрат қилурға машғул бўлди. Эрса жаҳондин парврий бўлмайти (таъкид меники.-А.Қ.).

Бу муносабатнинг реаллигини кучайтиради. Яна Огаҳийнинг асл нусхага эркин ёндашаётганини билдиради.

“Ҳафт пайкар” достонининг машҳур Баҳром ва канизак бобидан бир мисол:

Шоҳ рўзе шикор кард писанд,
Дар биёбони пасту кўҳи баланд...
Чун даромад ба гўри тезоҳанг,
Тунд шере камон гирифта бачанг.
Тир дар нимгарди шаст ниҳод,
Пас камон даркашиду шаст кушод.

Бар кафалгоҳи гӯр шуд тираш,
Бўса бар хок дод нахчираш [2.с.114].

Назми:

Бир куни шоҳ этди шикорни писанд,
Биёбон пастқаму тоғ эди баланд...
Қувди тезоҳанг қулонни чунон,
Тунд шере илкига олиб камон.
Ўқ солиб шакли камонни бузар,
Сўнг чўзиб ёй ипини ўқ узар.
Ботди кафалгоҳи гўрига тири,
Хокни ўпар ағдарилиб нахчири...
Ул канизак ноз ила айёру хур,
Ўзни тутиб, айлади лутфан шукр.
Шоҳки бир соате тоқат этар,
Кўрса йироқдан қулоне кетар.
Дедики, эй, тотори кўзлари тор,
Кўз ила этгил мени сайдим шикор...
Келди қулон, айт, не хил айлай хужум,
Қандай урай, бошигами ё ба сум?
Нўшлаб ул одати ҳою ҳавас,
Хотун эди, хотун ўлур эзма, бас.
Дедики: “Юз яшнатиб, ўлгил бийик,
Ушбу қулон бошини сумига тик”.
Шоҳ чунон солди назар размиға,
Чорагар ўлди ёмон азмиға.
Ёйгуруҳин истади аввал чу бод,
Унга қўйиб муҳрасини бомурод
Сайдни қулоғига чу мунчоқ тикар,
Муҳра иссиғи ила мағзи чиқар.
Элтди қулоққа чу сум сайд забун,
Токи этар мунчоғин ундан бурун.
Тири шоҳи барқу жаҳони куяр,
Суму қулоғини муҳрлаб қўяр.
Чиний канизакка деди шоҳ: “Кўр
Неча эрурман тирандози зўр?”
Дедики: “Кўп машқ этар шаҳриёр,
Мушкул эмас такрор ўлар эрса кор.
Ҳар неки таълим олар бўлса мард,
Гарчи қийиндир, қилолмоғи шарт.
Гўр сумига шоҳ ўқини ургани,
Зўрлигимас, машқ қилиб тургани” [4.с.354].

Ушбу байтларнинг қисқача мазмуни шундай: Баҳром канизакка қулонни калласидан отайми ёки тўпиғидан, - дейди. Канизак эса, бошини сумига (тўпиғига) тик, яъни бир ўқ билан уриб оёғини бошига муҳрла, - дейди. Албатта, бундай қилиш амри маҳол,

номумкин ҳодиса. Аммо Ҳаким Низомий, донишманд шоир ўйлаб топган мантиқий тадбир ишончли чиққан. Шоир тўқимаси билан ҳаракат қилган Баҳром аввал қулоннинг қулоғига муҳра – мунчоқ ўқини отиб киргизади. Қулоғи қичиган қулон олд оёғи (қўли) билан қулоғидан мунчоқни олиб ташлаш учун кўтарганида, овчи ўқ билан қулон оёғини бошига михлайди. Буни кўриб, шоҳга олқиш айтиш ўрнига канизак, бу машқ”,- дейди. Шоҳ ғазабланиб, канизакни сарҳанг (лашкарбошисига) беради, пинҳона гумдон қилишни тайинлайди. Зеро, шоҳлар кек сакловчи бўлишади, улар қон тўкишганда яйрашади. Аммо Баҳром бундан пушаймон бўлиб, канизакни қўмсаб кўп йиллар маҳзун яшайди. Бир куни сарҳанг уни баландпояли ўз кўшкига таклиф қилади. Олтмиш зинапояли баландликка кўтарилгач, меҳмон мезбонга олтмиш йилдан сўнг бу баландликка қандай чиқасан, -дейди. Шунда унга жавобан асарнинг энг қизиқ ривояти билан шоир мезбон тилидан жавоб беради:

Мезбон деди: “Шоҳ боқий бўлсин,
Кавсари май, хур соқий бўлсин.
Бу мендан эмасдир, мен ажиб одам,
Бу янглиғ поядан толиқай, қайдам?
Ажиби улдурки бир қиз мисли моҳ,
Нарму нозик чу ҳаззи қоқуми шоҳ,
Гарданида тоғдек буқани
Опчиқади гоҳ ўтлатгани.
Шастпоядан ҳам обтушар тоқ,
Дам олмайди ё тўхтаб мутлоқ.
Ҳўкиз ул гоҳ, не ҳўкиз, чун пил,
Бўкирганда овози етар бир мил.
Худо ҳаққи гар бу диёрда касе
Ердан кўтаролмас уни нафасе.
Олтмиш поя қалъага эса аёл
Кўтариб чиқади, бу ажойиб ҳол”.
Сарҳанг айлаганда ҳикоят чунон,
Подшоҳ башмалдоғин тишлади ҳайрон.
Деди: “Бу беҳуда бўлмаган бир иш,
Бўлса ҳам афсона, ёинки “миш-миш”.
Бу сўз ростлигига ишонмасмано,
Аввал ўз кўзимла кўрмагунча то”.
Марди мезбонидан сўрди ул захот,
Даъвосин этса то амалда исбот.
Пастга тушди мезбон эшитган пайти,
Ҳикояти шенрни говкашга айтди.
Симтан билган эди вақтини мойил,
Ўз ишин айлади амаллаб қойил.
Зебу зевари чинийга пайваст,
Юзлари гул, хумор наргиси бадмаст.
Моҳ узра мушк сочин ёзиб батавқим,
Ғамзани айлади жодуйи таълим.
Кўзига сурмайи фиребин сурап,

Нозига итоби итлари ҳурар.
Сарвиги ранги арғувонлик берди,
Лоласига қадди хизронлик берди.
Дурга қориштирди сарви симинни,
Моҳ узра боғлади икди Парвинни.
Тожи анбар қўйиб бошига заб,
Тортди то кулоқ тавқи ғабғаб.
Зангийи зулфу холи ҳиндуранг,
Бир тарафда икков туриб айлар жанг.
Фарқида доналари дурри хушоб,
Ой гирдига тақиб юлдуздан ниқоб.
Гавҳар осадиган кулоққа гавҳар,
Ошиқлар бозорин қизитар магар.
Ойнинг ниқоби эди кофурий,
Суман узра эди чун гули сурий.
Икки ҳафталик ой чунки этиб ноз,
Қилди ҳар бирини етти ишвасоз.
Борди назд гови чун моҳи бадр,
Ой Сигир буржида топгайдир қадр.
Ҳўкизни кўтарди бошин қилиб паст,
Гов бўлди не янглиғ гавҳарга пайваст.
Пояма-поя сўнг югурди томга,
Борди то тахтпояи Баҳромга.
Гови гарданида тургувчи ойдан
Ҳайрон, бас, шер кўриб, кўзгалди жойдан.
Ҳайрон қолди қандай бўлиши мумкин,
Унинг фойдаси не топгайдир судин.
Елкадан ҳўкизни ерга қўйди моҳ,
Шерга карашмала ташлади нигоҳ.
Ул не мен наздингда, ҳа, танҳолиғдан
Тортиқ айлаганим, тавонолиғдан.
Жаҳонда кимдир ул базўру ба рой
Равақдан туширгай базери сарой.
Шоҳ деди: “Бу сендаги не қуввати салим,
Машқ, балки аввалдан олганинг таълим.
Узоқ йиллар шу янглиғ кам-кам,
Давомли машқ қилгансан ҳар дам.
Энди эса ҳеч чекмасдан ранж
Кўтарасан, юки босмай ланж”.
Таъзим этди нигори симтан,
Дуо шартин бажариб аҳсан.
Деди: “Шоҳга ғаромат азим,
Гов таълиму гўрми бетаълим?
Менки томга чиқардим ҳўкиз,
Машку таълим дейилгай тўкис.

Не сабаб сен қулон этсанг ов,
Номин таълим дейолмас биров?” [4.с.420].

Баҳромшоҳ шунда канизаги Фитнани таниб, ундан узр сўраб, кўнглини олиб, доимий улфатига айлантиради. Сарҳанги амрини ўз фойдасига бажармагани учун уни тақдирлаб, кўп молу давлат инъом этади. Ҳикоят жуда қизиқарли, таъсирли, канизақларнинг ҳақиқий сиймоси пардозу андозу садоқатдан моҳирона тасвирланган. Шоир ҳафсала билан унинг пардозланишига йигирма тўрт мисра бағишлаган. Аслида Тўғралшоҳ инъом этган Офоқ деган оддий канизақдан ўзга аёл билан иши бўлмаган, шайхона ҳаёт кечирган қаламкашнинг зебу зийнатга ўч аёллар сиймосини тасвирлашга фантазияси, ҳаёлий идрок этиш қобилияти шунчалик кучлики, у фақатгина сўз санъаткори бўлмасдан суҳан мусаввири ҳамдир.

ЧИН ҲОҚОНИ БИЛАН УРУШ

Чин ҳоқони Эронга бостириб келди. Кўп Эрон амалдорлари Баҳромдан юз ўгириб, ҳоқон томонига ўтиб кетдилар. Баҳром ўз яқин одамлари билан саҳрога чиқиб кетди. Ғалабадан мамнун ҳоқон маишатга берилди. Бундан фойдаланган Баҳром тунги ҳужум қилиб, ҳоқон устидан ғалаба қозонди. Сўнг Баҳром фароғат билан тахтга ўлтириб ҳукм сура бошлади.

Шу ерда Баҳромнинг амалдорларни йиғиб, уларга гина қилиб айтганлари муҳимдир:

Ман ки аз даҳр бар гузидиматон
Дар кудомийн масоф дийдаматон...
Ёки дийдамки, пойи пеш ниҳод
Душмани баст у кишвари бигушод.
Ийн занад лоф Кайражи чухарам
Вон ба даъвойики Ориши хунарам.
Ийн зи Гиву он зи Рустам орад ном
Ийн бикунят ҳузабру они зарғам.
Кас надийдамки корзори кард
Чун гаҳикор бувад кори кард [2. с. 109].

Маъноси:

Мен сизларни барчалардан ажратиб танлаб олган эдим,
Қайси жанг майдонида сизларни кўрдим?
Ёки олдинга қадам ташлаётганингизни
Душманни боғлаб мамлакат олаётганингизни кўрдим-ми?
Буниси Эрон гавҳариман деб лоф уради
Униси Ораш каби моҳирмен дейди.
Муниси Гивдан, муниси Рустамдан (гап сотади)
Униси арслон, буниси йўлбарс қилиб (ўзини кўрсатмоқчи бўлади).
Лекин улар ичида бирорта жанг қилаётганини кўрмадим.
Иш қилмоқ пайтида иш қилганини кўрмадим.

Ўз насаби билан мақтанувчи кимсаларни ер билан яксон қилувчи бу мисралар мазмунини Огаҳий насрда келтирмаган.

Аммо Баҳромнинг у амалдорларга бошқа хилдаги таъна ва гиналарини тўла бўлмасида, сақлаган.

“Сизлар, -дейди Баҳром ўз одамларига, -нон-намак ҳақидан кўз юмуб, менинг ҳақимда шиква ва шикоятга тил очиб дедингизларким, “оқшом-кундуз май ичадур ва хизматкордан қочадур ва мамлакат амволидин хабари ва райият хавфи йўқтурур. Ондин ҳеч киши баҳра топиб шод бўлмағусидур”. Ори мен май ичарман. Аммо жаҳондин беҳабар эмасмен. Илгимга соғар тутармен, аммо ҳеч вақт қилични қўлдан бермасмен. Эллар май ичсалар, беҳуд бўлурлар. Аммо ҳушёрларнинг майи бошҳадурким, ичсалар зўр ва забардаст бўлурлар. Аммо менинг шаробим душманларнинг қонидур, аёким бошининг косасидур” (Огаҳий таржимаси) [3. С. 59].

Огаҳий Баҳромнинг бу мавзудаги сўзларини ҳам анча қисқартирган. Аммо юқоридаги гаплар орқали бу монологнинг моҳиятини билдириб ўтган.

Таржимон шоҳ одамларининг узундан-узоқ тавба сўзларини ҳам қисқартирган. Уларнинг мазмунини уч-тўрт жумладагина келтириш билан чекланган.

Биз бу мисолларни Огаҳийнинг матндан узоқлашувини нуқс деб кўрсатиш мақсадида келтираётганимиз йўқ. Зинҳор, ундай эмас. Биз дoston таржимасига киришар ва уни амалга оширар экан, Огаҳий ўз олдига, ёки таржимаси тўғрисида фармон берган зотнинг Огаҳий олдига қандай вазифани қўйганлигини аниқлаш мақсадида келтирмоқдамиз.

Шуни унутмаслик керакки, Огаҳий ва Феруз мансуб бўлган доира учун бу таржималарнинг зарурати йўқ эди. Бу адабий ва сиёсий доирада тожик-форс ва ўзбек тилини яхши билган, шарқ мумтоз адабиёти асарларини асл нусхада тожик-форс ва араб тилларида эркин ўқиб тушунадиган кишилар йиғилган эди.

Модомики, бу асарларни ўзбек тилига ўгириш лозим топилган экан, бу таржималар кенг омма китобхон ва тингловчилар учун мўлжалланган. Шунинг учун ҳам Огаҳий ана шу кўпчилик омма тушунадиган ва қабул қиладиган шаклда бу таржималарни яратмоғи лозим эди. Бу жуда катта аҳамиятга эга бўлган иш эди. Таржималарни амалга оширмоқнинг ташаббускори ва фармон берувчиси Хоразм хони Муҳаммад Раҳимхон Феруз бўлган. У давлат бошлиғи. Демак, шарқ мумтоз адабиётининг шоҳ асарларини оммага етказмоқ маданият ва маориф соҳасидаги давлат сиёсатида хос тадбир бўлган. Бу тадбир кенг оммани шу асарлар билан яқиндан таништирамоқ ва шу билан афгор оммага таъсир кўрсатмоққа, жамиятни тарбияламоққа, бу асарлардаги ғоя ва фикрлардан истифода этмоққа хизмат қилар эди.

Шундай муҳим вазифани амалга оширмоқ асносида Огаҳий албатта асл нусха матнидан озми-кўпми узоқлашмоғи, унга нисбатан эркин муносабатда бўлмоғи табиий ҳолдир.

Бизнинг “Ҳафт пайкар” Низомий бўйича ёзилган ушбу асарда келтирилган айрим мисоллар Огаҳийнинг бу ишга эркин ижодий ёндашганини кўрсатиб турибди.

Шарқ адабиётида анчагина кўчма сюжетлар бўлган. Турли даврларда турли ижодий ва сиёсий табақаларга мансуб ижодкорлар бу сюжетлар асосида бадиий асарлар яратганлар. “Юсуф ва Зулайхо”; “Фарҳод ва Ширин” ва “Хусрав ва Ширин”; “Лайли ва Мажнун”, “Сабъаи сайёр”, “Искандарнома” ва бошқа кўп асарлар шулар жумласидандир. “Ҳафт пайкар” достони ҳам шу рўйхатга киради.

Шундан келиб чиқиб, “Ҳафт пайкар” Огаҳий томонидан ўзбек тилида насрий усулда қайта яратилган бир асардир, деб қарашга ҳам асос пайдо бўлади. Огаҳий дoston якунини қуйидагича жумлалар орқали ифодалайди: Фалаки кажрафторнинг ул кирдори будурким, агар киши минг йил подшоҳликда ўлтуруб, етти иқлимга ҳукумат сурса ва юз

йил мурод бодасин ичиб кўнгли комиға хушҳол ва масрур бўлса, охир анинг комин ажал захри бирла бирлаштурур, мақоми тийра гўр қилғусидир.

Оқил киши бу ҳолдан ибрат олгай ва ўзини фақру фано йўлига солгай.

Низомийда бу охирги боб таржимадагига қараганда анча катта. Унда ҳаёт моҳиятига оид фалсафий хулосалар мавжуд. Лекин таржимон юқоридаги фикрлар изҳори билан чекланган.

ЯКУН

Низомий Ганжавийнинг “Ҳафт пайкар” (“Етти гўзал”) достонининг Огаҳий томонидан форс тилидан ўзбек тилига қилинган эркин таржимаси XIX аср ўзбек адабиётида кўзга кўринган бир воқеадир.

Огаҳий бу достоннинг мазмунини ўзбек китобхонига енгил тушунарли тарзда етказган. Шу мақсадда Огаҳий матн бўйича айрим қисқартиришлар, ўзгартиришлар, содалаштиришларга йўл қўйган. Асосий мақсад достон мазмунини оммавий китобхон ёки тингловчига етказиш бўлганидан моҳир адиб шу йўлдан борган. У ўз олдига қўйган вазифани муваффақият билан адо қилган.

Айни замонда Хоразмда Низомий “Ҳафт пайкар”ининг ўзбек тилида вужудга келиши XIX аср ўзбек насрининг бойимоғига хизмат қилди. Низомийдек буюк даҳонинг бу шоҳ асарини ўша вақтда халққа етказувда Огаҳий таржимаси муҳим аҳамиятга эга бўлди.

Огаҳий тажрибаси ҳар томонлама ўрганишга муносибдир. Чунки, Огаҳий шарқ мумтоз адабиётининг йирик ва гўзал намуналаридан бўлмиш “Ҳафт пайкар”ни амалда ўзбек тилида қайта яратган. Уни кўпчиликка манзур бўладиган шаклга солиб, халққа тақдим этган.

Бу тажрибадан ижодий фойдаланмоқ зарур. Агар Огаҳий кўрсатган намунадан ибрат олиб, бу ишлар давом эттирилмаса, мумтоз адабиёт мероси тор доирадаги мутахассислар ўртасида қолиб кетаберади. Кенг китобхонлар оммаси эса шундай буюк бойликлардан маҳрум бўлиб қолади. Ваҳоланки, мумтоз адабиётнинг асосий ғоя ва мундарижаси бўлмиш халқпарварлик, инсонпарварлик, адолатпарварлик ижтимоий онгга сингдирилмоғи улкан тарбиявий аҳамиятга эга экани аён.

Шунингдек, Низомий Ганжавийнинг “Хамса” достонлар мажмуасининг асл матндан ҳозирги ўзбек тилига назм билан таржима қилиниши ҳам катта воқеадир. Таржимада асл матн деярли аниқ, вазни, қофия теранлиги таъминланган ҳолда ёритилган.

Низомий “Хамса”сининг яхлит шаклда тўласича нашр этилиши бугунги кун китобхонлари учун муҳим аҳамият касб этади. “Хамса” достонларининг ўзбек тилига шеърӣ таржима билан элга тақдим этилмоғи илмий тадқиқотларнинг истиқболини очиб беради ҳамда Ўзбекистонда мумтоз шарқ адабиёти ишининг ривожланишига хизмат қилади. Асар ёш авлоднинг бу соҳадаги амалга оширадиган ишларига асос, пойдевор бўлиб хизмат қилажаги шак-шубҳасиздир.

Буюк устоз, шоир ва мутафаккир Низомий Ганжавийнинг “Хамса” асарини оммалаштиришда қилган баракали хизматлари учун барча таржимонларга чин юракдан миннатдорчилигимни изҳор этаман.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1.Е. Э. Бертельс. «Низами ва Фузули». М., 1962.

2. Низомий Ганжавий. Куллиёт. 5 жилдлик. 3-жилд. Душанбе, “Ирфон” нашриёти. 1983.

3. Низомий Ганжавий. «Ҳафт пайкар». Огаҳий “Асарлар”, 4 жилдлик. 4 жилд. Фафур Ғулом номли адабиёт ва санъат нашриёти. Нашрга тайёрловчи Субутой Долимов. Масъул муҳаррир Ғулом Каримов. Тошкент., 1977.

4. Низомий Ганжавий. Хамса. Форсийдан Олимжон Бўриев таржимаси. Тошкент, “Тафаккур қаноти” нашриёти. 2016.

БАҲРИДДИН УМУРЗОҚОВ

“РАШАҲОТ” АСАРИДА ХОЖАГОН ТАРИҚАТИ (ЙЎЛИ) АСОСЛАРИНИНГ ТАФСИЛОТЛИ БАЁНИ ТАҲЛИЛИ

Аннотация

Ушбу мақола XVI асрда яшаб, ўзидан бой илмий мерос қолдирган етук маноқибнавис ва тазкиранавис олим Фахруддин Алий Сафий ибн Хусайн Воиз Кошифий Ҳиравийнинг (1463–1533) Хожа Убайдуллоҳ Ахрорга бағишлаб ёзган «Рашаҳот айну-л-ҳаёт» (Ҳаёт булоғи томчилари) асари ва мазкур асарда калимот-и қудсия-и Хожагон (Хожагон тариқати асослари, принциплари) номи билан тафсилотли баён қилинган ўн бир муборак ибора баёни, хусусан, биринчи Хожагон тариқатининг биринчи асоси “Хуш дар дам” (ҳар лаҳза Аллоҳ таоло ёди, Аллоҳ таоло зикри билан машғул бўлмоқ) иборасининг тадқиқи ва шарҳи таҳлилига бағишланган.

Калит сўзлари: Алий Сафий Кошифий Ҳиравий, “Рашаҳот айну-л-ҳаёт”, рашҳа, Хожа Юсуф Ҳамадоний - Хожа Абдулолиқ Гиждувоний - Хожа Баҳоуддин Накшбанд, ёздаҳ калимот-и қудсия-и Хожагон (Хожагон тариқатининг ўн бир асоси), “Хуш дар дам” (ҳар лаҳза Аллоҳ таоло ёди, Аллоҳ таоло зикри билан машғул бўлмоқ) муборак ибораси.

Аннотация

Эта статья о посвященном Хоже Убайдуллоху Ахрору произведении «Рашахот айну-л-хаят» известного ученого-летописца и агиографа XVI века Фахруддина Али Сафи ибн Хусайна Воиз Кошифи Хирави (14463-1533), оставившего после себя богатое научное наследие. В статье дается анализ исследования и толкования одиннадцати благословенных выражений, которые автор детально изложил под названием «калимот-и қудсия-Хожагон» (основы и принципы учения Хожагон), в частности, первой основы учения Хожагон «Хуш дар дам» (в каждое мгновение помнить об Аллахе, упоминать Аллаха).

Ключевые слова: Али Сафи Кошифи Хирави, «Рашахот айну-л-хаят», рашҳа, Хожа Юсуф Ҳамадони – Хожа Абдулолиқ Гиждувани – Хожа Баҳоуддин Накшбанд, ёздаҳ калимот-қудсия-и Хожагон (одиннадцать основ учения Хожагон), «Хуш дар дам» (в каждое мгновение помнить об Аллахе, упоминать Аллаха).

Annotation

The article is about "Rashakhot Aynu-l-Hayat" (Life of Rashakhot Aynu-l-Hayat) by Fakhruddin Ali Safi bin Husayn Vaiz Kashifi Hirawi (1463-1533), a famous Manakibnavis and Tazkiranawist scholar who lived in the 16th century and left a rich scientific legacy. In his work "Rashakhot" called "Kalimot-i Qudsiyya-i Khwajagon" (Fundamentals of the Khwajagon tariqat) he gives in detail the meanings of eleven blessed expressions. The first basis of the Khwajagon tariqat is "Khush dar dam" at every moment remember Allah, mention Allah.

Keywords: Ali Safi Kashifi Hirawi, «Rashakhot Aynu-l-Hayat», rashkha, Khoja Yusuf Hamadoni - Khoja Abdulkhalik Gijduvani - Khoja Bahauddin Naqshband, yazdah kalimoti Qudsiyya, Khwajagon (eleven foundations of Khwajagon teachings), «Khushdardam» (At every moment remember Allah, mention Allah).

Ўрта аср мусулмон Шарқи тасаввуф адабиёти ва мумтоз адабиётимизнинг туб мазмун-моҳиятини адабий илмлар баробарида Ислом маънавияти, Қуръон-и карим, ҳадис-и шарифлар ва айниқса, тасаввуф илмисиз мукамал тушуниб бўлмайди.

Маълумки, илк тасаввуфий асарлар пайдо бўла бошлаган давр IX асрнинг иккинчи ярми ҳисобланади. X асрнинг бошларидан XIII асргача тасаввуфнинг машхур қатор асарлари ёзилди. Жумладан, Абу Бакр Гулободийнинг "Китобу-т-Таъарруф", Абдулкарим Қушайрийнинг "Рисолату-л-Қушайрийя", Ҳужвирийнинг "Кашфу-л-махжуб", Ибн Заййотнинг "ат-Тасаввуф" каби асарлар, ҳақиқатан, бугунги кун нуқтаи назаридан ҳам тасаввуф илмининг назарий масалалари баён қилинган энг муҳим китоблар ҳисобланади. Тасаввуфнинг мураккаб масалаларига бағишланган асар сифатида эса Ҳаким Термизий (ваф.908)нинг "Хатму-л-вилоя", Муҳйиддин Арабий (ваф.1241)нинг "Футуҳот", "Ҳикам" асарлари, Фаридуддин Атторнинг "Тазкирату-л-авлийо", кейинчалик эса Муҳаммад Ғаззолий (ваф.1111)нинг "Иҳйо-и улуми-д-дин", "Кимйо-и саодат" каби Аҳли суннат вал-жамоат тасаввуфини шариат билан боғлаб тушунтирилган муҳим асарлар ёзилди.

Ҳирот илмий муҳитида "Пир-и Ҳирот" дея машхур бўлган шайху-л-ислом Абдуллоҳ Ансорийнинг ўрни беқиёс. Унинг "ат-Табақот" деб номланган, аслида Абу Абдурахмон Сулабийнинг "Табақоту-с-суфийя" (Суфийларнинг табақалари) асарининг таржимаси бўлган тасаввуфий асари ҳам ўзига хос тасаввуфий асар ҳисобланади. Кейинчалик яна икки муҳим тазкира; "Нафоҳату-л-унс" ва "Насойиму-л-маҳабба" асари ёзилди (Алишер Навоий бу асари муқаддимасида "Насойим"ни "Нафоҳату-л-унс"нинг таржимасидир, деган. Бу ҳолат адибнинг "Арбаъин"и муқаддимасида ҳам таъкидланган. Бу ҳолатни "анъанавийликда мустақил асар", дейиш билан дарҳол хулоса ясамасдан, бу хусусни чуқур тадқиқ ва таҳлил этишимиз лозим – Б.У.). Мана шу таълиф ва таснифлар таъсирида ёзилган энг нодир маноқиб-тазкиралардан яна бири, шубҳасиз, Фахруддин Алий Сафий қаламига мансуб "Рашаҳоту айни-л-ҳаёт" (Ҳаёт булоғидан томчилар) асаридир. "Рашаҳот" асари тасаввуф адабиётининг ва умуман, мумтоз адабиётимиздаги тарихий бадий насрнинг энг сара намуналаридан бири ҳисобланади.

Фахруддин Алий Сафийнинг адабий-илмий меросини, хусусан, унинг Хожа Аҳроп Валийга бағишлаб ёзилган, аслида Хожагон тариқати ва машойихи ҳақида тафсилотли маълумотлар берувчи - "Рашаҳот" асарининг туб моҳиятини ҳам адабий ва тасаввуф илмларисиз тўғри идрок қилиш қийин.

“Рашаҳот” асарининг “Мақола” деб номланган “Муқаддима” (Кириш) қисмида Хожагон тариқати (йўли) асослари тўлиқ баён қилинган. Асарда Хожагон тариқати мазмун-моҳиятини ифодалайдиган иккинчи муҳим хусус мазкур тариқат қонун-қоидалари, истилоҳлари ва одобларининг шарҳидир.

“Рашаҳот”нинг “Хожа Абдулҳолиқ Ғиждувоний қуддиса сирруҳу (яъни, мазори мунаввар бўлсин, қабри нурларга тўлсин)” зикрида “рашҳа” сарлавҳаси остида жами ўн учта рашҳа-изоҳ (кичик бўлимлар) бор. “Рашҳа” сўзининг луғавий маъноси “қатра, томчи, пешонадан оққан тер”, дегани. “Рашаҳот” калимаси “рашҳа”нинг кўплик шакли бўлиб, “томчилар”, демакдир. Алий Сафий ўз асарида “Рашаҳот” ва “рашҳа” деганида, у бу икки сўзни луғавий маъносида эмас, балки истилоҳий ҳамда рамзий маънода, яъни “маърифат томчилари” маъносида қўллаган.

Уларда қуйидаги мавзулар ҳақида сўз боради:

1- рашҳа. “Ойтибдурларким, “Васият қилурман санга, эй, фарзандим...” деб бошланган биринчи рашҳада, асосан, Хожа Абдулҳолиқ Ғиждувонийнинг “Васиятнома”си келтирилган.

Кейинги рашҳаларда Хожа Абдулҳолиқ Ғиждувонийнинг илк саккиз қудсий (муборак, муқаддас) калималари, ва сўнг қудсий калималардан яна учтаси, яъни “калимот-и вуқуфот” (ҳол, ҳолатга доир иборалар) бирма-бир саналган бўлиб, бу муборак калималар бугунги кунда юртимиз ва хорижлик тадқиқотчилар томонидан асосан “Нақшбандия асослари ёки принциплари” деб номланиб келинмоқда:

رشحه و هم از كلمات قدسيه حضرت خواجه است اين هشت عبارات كه بناء طريقه خواجگان قدس الله تعالى ارواحهم برآنست : هوش در دم نظر بر قدم سفر در وطن خلوت در انجمن ياد كرد باز كشت نگاهداشت يادداشت

1 - рашҳа. - бу иборалар Хожагон тариқатининг асослари ҳисобланур, ушбу саккиз муборак сўзлар (иборалар)дир: “Ҳуш дар дам”, “Назар бар қадам”, “Сафар дар ватан”, “Хилват дар анжуман”, “Йод кард”, “Бозгашт”, “Нигоҳ дошт”, “Йод дошт” [1,20].

2 - рашҳа. “Ҳуш дар дам” (ҳар нафаснинг огоҳлик юзидин бўлмоғи) баёнида.

3 - рашҳа. “Назар бар қадам” (юрганда назарини сақлай билмоқ, юриш-туришида ҳаёли, одобли бўлмоқ ва менликдан, худпарастликдан қутилмоқ) баёнида.

4 - рашҳа. “Сафар дар ватан” (башарий сифатлардан малакий сифатларга сайр қилмоқ, ёмон хулқлардан қутилиб, мақтовли хулқларга соҳиб бўлмоқ) баёнида.

5 - рашҳа. “Хилват дар анжуман” (зоҳирда халқ билан бўлмоқ, ботинда эса Аллоҳ таоло билан бўлмоқ) баёнида.

6 - рашҳа. “Йод кард” (Аллоҳ таъолони тил билан ва ё дил билан саккиз давомли ёд этмоқ) баёнида.

7 - рашҳа . “Боз гашт” (зикруллоҳдан мақсади Аллоҳ таолони ва Унинг ризоси топмоқликдир) баёнида.

8 - рашҳа. “Нигоҳ дошт” (мувоқабат-и хавотир, яъни зикруллоҳ асносида ҳаёли ва фикри бўлинмаслик) баёнида.

9 - рашҳа. “Йод дошт” (нигоҳ доштда, яъни хавотирни жамлашда муваффақиятга эришадилмоқ) баёнида.

Хожагон тариқатининг муборак калималари ҳақида жуда ҳам кўп ёзилган бўлиб, тадқиқотларда мазкур ўн бир иборанинг илк тўрттаси Хожа Юсуф Ҳамадонийга, тўрттаси Хожа Абдулҳолиқ Ғиждувонийга ва “калимот-и вуқуфот” деб номланган уч ибора эса Хожа Баҳоуддин Нақшбандга нисбат берилган [2,95].

С.Сайфуллоҳга кўра “Хожа Абдулхолиқ Гиждувоний ҳазратлари хожагонлар сил-силасининг ҳақиқий асосчиси ва бунёдкори бўлиб, нақшбандия тариқатидаги 11 та усулнинг саккизтасини асослаб, ўз фаолиятида қатъий йўлга қўйган. Қолган уч ибора эса Баҳоуддин Нақшбандга тегишли” [3,96].

Аммо туркиялик тадқиқодчи, доктор Неждат Тўсун ўз манографиясида бу фикрни маъқулламайди [4,334]. Бизнингча Н.Тўсуннинг мазкур Хожагон иборалари ҳақидаги илмий таҳлил ва хулосалари эътиборга молик. Зеро, Хожагоннинг саккиз муборак ибораси, ҳақиқатан, Хожа Абдулхолиқ Гиждувонийгача ҳам мавжуд бўлган. Қолган “уч вукуф” (уч муборак ибора), яъни “Вукуф-и замоний” (инсон ўз аҳволидан хабардор бўлсин, яъни унинг ҳоли шукр қиладиганми ва ёки узр тилайдиганми), “Вукуф-и ададий” (зикруллоҳда санокқа риоя этмоқ. Чунки санок паришон хавотирни жамлашга хизмат қилур) ва “Вукуф-и қалбий” (кўнгил огоҳлиги, яъни Аллоҳ таоло ёди, зикри ва муҳаббатидан бошқасига кўнгилда зинҳор жой бермаслик)дир.

Ушбу уч муборак ибора билан алоқадор фикр-мулоҳазалар, ҳикматлар ҳам Хожа Баҳоуддин Нақшбанддан олдинги мутасаввуфлар асарларида, масалан, Абу Абдурахмон Суламийнинг طبقات الصوفية “Табақоту-с-суфийя” (Суфийларнинг табақалари) [5,133] ва Абдулкарим Қушайрийнинг الرسالة القشيرية فى علم التصوف “Рисолату-л-Қушайрийя фий илми-т-тасаввуф” (Тасаввуф илми ҳақида Қушайрий Рисоласи) асарида [6, 63], Гулободийнинг التعرف لمذهب اهل التصوف “ат-Таарруф ли-мазҳаби аҳли-т-тасаввуф” (Тасаввуф аҳли йўлини таништириш) рисоласида ҳам учрайди [7, 57]. Назаримизда Хожа Баҳоуддин Нақшбанд бу охирги уч қоида, уч принципни ўз сулуки амалиётига жиддий ва тўлиқ жорий қилишга эришган. Шу сабаб бу уч калимот (муборак иборалар) Нақшбанд ҳазратларига нисбат берилади. Зеро, тариқатда солиҳ амал сифатида назария эмас, балки амалиёт муҳимроқдир.

Шу ўринда яна бир мулоҳаза, Хожа Юсуф Ҳамадонийнинг рисоаларида мазкур илк қудсий калималар (муборак иборалар) – “Хуш дар дам”, “Назар бар қадам”, “Сафар дар ватан”, “Хилват дар анжуман” номлари билан баён қилинмаган. Чунончи, Хожа Юсуф Ҳамадонийнинг “Одоб-и тариқат” рисоласида тариқатнинг асослари сифатида “узлат”, “нафс риёзати”, “нафс тарбияси” каби хусуслар батафсил баён қилинганини кўрамиз [2, 17; 8,37]. Нима сабабдан илк тўрт қудсий калима (муборак иборалар) Хожа Юсуф Ҳамадонийга нисбат берилиши эса замонавий тасаввуфшуносликда исботланмаган, чуқур тадқиқ этилмаган.

Хожагон тариқатининг муборак калималари шарҳидан сўнг Алий Сафий ғоят муҳим бир фикрни баён қилган.Унинг фикрича: “Буларнинг ғайридин (яъни, мана шу муборак иборалардан) барча пиндошт, яъни ужб ва ғурур (манманлик ва ўзини алдаш) турур” [9, 57; 10,110]. Яъни, Хожагон тариқи (йўли) мансуби эканлигини даъво қилганларнинг мазкур саккиз калимотга алоқаси бўлмаган ишлар билан машғул бўлишлари, бу калимот (муборак иборалар) тақозосига мувофиқ бўлмаган ҳар қандай юриш-туришлар, барча хатти-ҳаракатлар, “маърифатлар” (яъни, ўзини олим қилиб кўрсатишга уриниш ва шу мақсадда сўзамол, гап-сўзга чечан бўлиш), хуллас шу каби ҳолатлар бу ўзига бино қўйишлик, азиз умрни исроф қилишлик, демакдир.

“Шу ўринда “алфоз-и мусталаҳа”, яъни ушбу Хожагон истилоҳларини, яъни хос сўзларини баён қилишдан асосий мақсад нима?” -деган савол туғилиши мумкин. Алий Сафийнинг ёзишича, маълумки, ҳазрати Хожа Абдулхолиқ сарҳалқа-и силсила-и хожа-

гон (Хожагон тариқатини бошловчиси)дир, шу боисдан ул зотнинг “мусталаҳот” (хос калималари)ини билиш ул зот бошлаб берган муборак маънавий йўл, яъни хожагон тариқати (йўли)ни яхши билиб олиш демакдир [9, 15; 10,23]:

و چون حضرت خواجه سر حلقهء سلسلهء خواجگانند لا جرم در ین مقام الفاظ مصطلحه ایشان که دانستن طریقهء این عزیزان موقوف بر آنست هم بعیارات شریفه این طایفه در ضمن یازده رشحه شرح می یابد بین الاجمال و التفصیل والله یقول الحق و هو یهدی السبیل

Маълумки, мумтоз адабиётимизга тааллуқли диний ва тасаввуфий асарлардан кўзланган асл мақсад – “инсонни ахлоқий руҳда тарбиялаш” [11, 3] ва натижада унинг комил инсон бўлиб етишмоғига кўмакчи бўлишдир. Демак, юқоридаги Хожагон тариқати саккиз қондасидан кўзда тутилган мақсад ҳам аслида энг аввало эътиқодий, сўнгра руҳий ва ахлоқий комилликка етишишдир.

Шундан сўнг мазкур бобда ўн бир рашҳада Хожагон тариқатининг ушбу ўн бир асос-қондаси ҳақида бирма-бир батафсил маълумот берилган.

Хожагон тариқатининг биринчи қудсий калимаси – юқорида баён қилинганидек, *هوش در دم* “Ҳуш дар дам” (ҳар лаҳзада Аллоҳ таоло ёди, зикри билан деб уйғоқ бўлмоқ, яъни Аллоҳ зикрини бир лаҳза ҳам унутиб қўймаслик) деб номланган. Охирги юз йилликда деярли барча хорижлик тасаввуфшуносларнинг тадқиқотларида “Ҳуш дар дам” ибораси ҳақида қисқача маълумот берилган, аммо бу иборанинг асл мазмуни ва моҳияти, унинг амалиётда қандай қўлланиши ҳақида эса умуман сўз юритилмаган. Алий Сафий “Рашаҳот” асарида мазкур биринчи асос-қондани муфассал (кенг, мукаммал, тўлиқ) шарҳлаган:

رشحه هوش در دم و آن است که هر نفسی که از درون برآید بایدکه از سر حضور رو آگاهی باشد و غفلت بآن راه بیابد

Яъни, мазкур иборанинг маъноси: “ҳар нафаским, ичкаридан келур, у ҳузур ва огоҳлик юзидан бўлсин, ғафлат унга асло йўл топмасин” [9, 21]. Яъни, нафас олиш бу ҳаёт, тириклик, демак. Олинган ҳар бир нафас сабаб инсон танасида бир руҳоний қувват ҳосил бўлади, ана шу руҳий қувват сарфи Ҳақ таолонинг амрлари адосидан, зикрдан ҳоли бўлмаслиги, солиқ бор ҳимматни шу хусусга қаратиши, ана шунга хатти-ҳаракат қилиши лозим.

Алий Сафий мана шу жойда Хожагон машойихи машҳурларининг сўзларини келтириш орқали мавзуга янада ойдинлик киритишга ҳаракат қилган. У энг аввало ўз замондоши, Ҳирот хожагон пирларининг улуғи, Мавлоно Саъдуддин Кошғарий (ваф. 860/1455)нинг “Ҳуш дар дам, яъни бир нафасдан иккинчи нафасга интиқол (ўтиш, кўчиш) ғофиллик юзидан эмас, балки ҳузур, яъни огоҳлик юзасидан бўлсин” деган сўзларини нақл қилади. Мавлоно Кошғарийнинг бу сўзлари маъносини биз “Рашаҳот”да ул зот зикри баён қилинган махсус бобдаги бир неча “рашҳа” (кичик боб)лардан билиб олишимиз мумкин. Ўша ўринларда Мавлоно Кошғарийнинг “Ҳуш дар дам”нинг шарҳига далолат қилган қуйидаги мазмундаги сўзлари аниқ баён қилинган: “Эй, ёронлар! Ҳар нафасда ранже бордур, ўтиб турур, воқиф бўлмоқ керак. Ҳаққ субҳонаҳу ва таоло (Парвадигор-и олам, яъни Аллоҳ таоло) ҳар доим ҳозир-у нозир турур. Керакдур-ким, Ҳаққ субҳонаҳудин шарм этгайсан (уялгайсан) ва Ундин ғафлатда қолмагайсан (Уни унутиб қўймагайсан). Ҳаққ таоло инсонга ғоят яқин (яъни, маънан яқин –Б.У.)дир. Шу эътиқодда (ишонч ва тушунчада) бўлмоқ керак. Ҳамма ерда – ёлғиз қолинганда ҳам, одамлар орасида бўлган чоғларда ҳам боодоб (одобли) бўлмоқ лозим. Уйда танҳо қолган чоғда ҳам оёқ узатиб ётишдан уялмоқ лозим. Хусусан, холо жойда (ҳожатхонада) уялиб, бошини қуйи солиб, кўз юмиб ўтирмақ керак. Ошкор-у пинҳон, зоҳир-у ботинда

Ҳаққ таолога рост бўлмоқ керак. Мана шу одобга сидқидилдан риоя қилганга бу одоб даража-бадаража маълум бўлиб борур (Таъкид бизники –Б.У.). Инсон ҳамиша ўзини зоҳирий ва ботиний одоблар билан ораста тутсин. Зоҳирий одобдан мурод шарият буюрган ва қайтарган хусусларнинг риоясидир. Ҳар доим таҳоратда юрмоқ, истиғфори (тавбани, “Астағфируллоҳ” сўзини сидқидилдан айтишни) кўпайтириш, иложи бори-ча кам сўзламоқлик (керак). Одобларнинг муҳимроғи кўнгилни ағёр (бегоналар)нинг яхши-ю ёмон хутури (ўй-фикрлари, қарашлари)дан сақламоқдир. Буларнинг ҳар иккиси (яъни, кўп гапириш ва тариқатга бегона бўлганларнинг сўзлари, фикр ва қарашлари) солиқни (тариқат мансубини) Яратувчиси Аллоҳ таолодан узоқлаштиришда бир хил таъсирга эгадир.

Бу тоифа ушбуларни ўзида касб этган, доим Ҳаққ таолонинг ёди бирла тирик, ўзидан ғойиб (ўзини унутган) бўлур. Агар намозда рукуъга борсалар, хуш келмаским, андин фориғ бўлсалар (рукуъдан бош кўтаргилари келмас) ва агар намозда саждага борсалар, хуш келмаским, саждадан бош кўтарсалар. Бу тоифа ҳаммадан латифроқ (кўнгли ғоят нозик, тавҳид ва ихлосда доимо бардавом) турурлар, Аллоҳ таоло ёдидан бошқасига бир кўз юмиб очгунча ҳам таҳаммуллари (тоқатлари) йўқдир. Анбиё зотлар (пайғамбарлар) уларнинг бу ҳолларига рашк этурлар. Ва уларнинг бу рашки (қизғаниши) бу тоифанинг Ҳаққ таоло тарафига қурблари (яъни, маънавий яқинлиги) жиҳатидандир...” [9, 163-164].

“Рисола-и Қушайрийя”да бу хусусга *الحال*–“ал-Ҳолу” деб номланган ўринда сўз юритилганини кўриш мумкин. Имом Қушайрийнинг ёзишича, ҳол қалбга алоқадор бўлиб, унда бардавом бўлаолиш мўмин инсондаги маънавий юксалишни таъминлайди [6, 57-58].

“Ҳуш дар дам” калимаси шарҳида Алий Сафий Хожа Убайдуллоҳ Аҳрорнинг қуйидаги сўзларини ҳам келтирган: “Бу тариқ (йўл)да ҳифз-и нафас, яъни кишининг барча нафаслари ҳузур ва огоҳлик юзасидан бўлмоғи керак. Нафасини муҳофаза қилаолмаган киши учун “фалонче нафас гум карда”, дерларки, мурод фалончи тариқ ва равишини (яъни, йўл ва мақсадини) йўқ қилибди, демакдир” [10, 38].

“Рашаҳот”да келтирилишича, Хожа Баҳоуддин Нақшбандга кўра, бу йўл, яъни тариқатда йўл олиш нафасни назорат қилиш билан бўлур. Солиқ на ўтмишини ва на истиқболини ўйлагай, балки нафаслари зое бўлмаслиги учун жидд-у жаҳд қилгай. Бунинг учун у нафаснинг киришини, чиқишини ва ҳатто икки нафаси орасини муҳофаза, яъни назорат қилгай, токи нафаснинг кириб чиқмоғида қалбга ғафлат йўл тополмасин [10, 38]. Мана шу таърифдан ҳам Хожагон тариқатининг, шунингдек, нақшбандийя сулукининг нима сабабдан ҳамма замонларда ва ҳамма ерда “тариқат-и олийя”, яъни олий, энг юксак тариқат деб эътироф этилиб келинаётганини билиб олиш мумкин. Зеро, Хожагондан бошқа тариқатларда бундай ўзига хос талаб-қоидалар қатъий мавжуд эмас. Мисол учун, чилла риёзати бошқа тариқатларда (масалан, Қодирия сулукида) талаб қилинган, аммо Хожагонда “хилват дар анжуман”, яъни халқ билан мулоқот асносида, кундалик фаолиятда бўлатуриб доимо таҳоратли бўлмоқ, зикр, тафаккур, муроқаба билан (Аллоҳ таолонинг доим ҳозир ва нозирлигини ҳис қилган ҳолда) юрмоқ каби ўзига хос талаблар мавжуддир. Биз бу хусусда бошқа ўринда, яъни Хожагон тариқатининг “хилват дар анжуман” қудсий калимаси тадқиқи баёнида бу хусусда батафсил тўхталамиз.

Шу ўринда Алий Сафий “Рашаҳот”да устози Мавлоно Абдурахмон Жомий ўзининг “Шарҳ-и Рубоъиййот” (Рубоийлар шарҳи) асари охирида келтирган муҳим бир маълум-

мотни нақл қилган. Мавлоно Жомийнинг ёзишича, Шайх Абулжаноб Нажму-л-Кубаро (яъни, Шайх Нажмиддин Кубро –Б.У.) ўзининг “Фавотиҳ ал-жамол” рисоласида бундай деб ёзган: “Зикр, яъни Ҳаққ таолонинг ғайб-и ҳувийятига ишорат қилувчи “Ҳу” зикри барча жонзотларнинг нафасларида жорий. Ҳатто “Аллоҳ” лафзида ҳам асос “Ҳу”дир. Зеро, “Аллоҳ” лафзида “алиф ва лом” таъриф учун, “лом”даги ташдид эса муболаға учундир. Олинган ва чиқарилган нафасларнинг охирида “ҳо” бордир. Бу эса зикрдир” [10, 40].

Тўғри таъкидланганидек, солиқ инсон (тариқат мансуби) ўзи нафас олиб бераётганидаги “ҳу” саси Аллоҳ таолонинг ғайбий ҳувийят Зотини эслатади. Олиб берилаётган ҳар нафас бир хазинадир [4, 335]. Аммо афсуслар бўлсинки, аксарият инсонлар бу Илоҳий эҳсондан ғофилдирлар, шукр қилмаслар. “Ҳуш дар дам” калимасининг иккинчи бир маъноси бу тариқат мансубининг ўзи ичида бўлгани ҳол ва мақомга диққат-эътиборли бўлмоғидир [11, 1].

Ҳадиси шарифларда ҳам هو “Ҳу” исми Исм-и аъзам (Ҳақ таолонинг энг улур номи)дир, дейилган, шунга биноан бу муборак Илоҳий исм хос зотлар ва ҳатто хосу-л-хос бўлган ориф инсонларнинг зикри ҳисобланади.

Зикр ҳақида манбаларда Хожа Алоуддин Аторнинг куйидаги муҳим сўзлари нақл қилинган:

“Бизнинг замонимизда аксарият инсонлар қалб билан эмас, ошқозонлари билан зикр этмоқдалар. Мақсад кўп зикр қилмоқлик эмас. Мурид (тариқат мансуби) ҳар нафасида уч марта зикр қилур. Ўнг тарафидан бошлар ва дилга туширгай... Бомдод намозидан олдин ва шом намози адосидан сўнг ҳоли бир жойда зикруллоҳда давом этгай. У бир нафасда тўққиз ва ёки ўн саккиз марта зикр қилиши мумкин. Ўн саккиз мартагача зикр қилса-ю, бирон натижа бўлмаса, у ҳолда зикруллоҳни бошидан бошлайди” [12, 160].

Алий Сафийнинг нақл этишичи, Хожа Убайдуллоҳ Аҳрор ўзининг қудсий калималари ҳисобланган бир рисоласида бундай деган: “Зикрнинг моҳияти зикр қилгувчининг қалби муҳаббат ва таъзим шарти билан Ҳаққ таолони асло унутиб қўймаслигидир” [1, 11] :

و حضرت ایشان در بعضی از کلمات قدسیهء خود نوشته اندکه مقصود از ذکر آن اسنت که دل همیشه آکاد به حق سبحانه باشد بوصف محبت و تعظیم

“Ҳуш дар дам” калимаси шарҳида Алий Сафий иккита рубоий келтирган. Биринчи рубоий [1, 11-12]:

رباعیه ای مانده ز بحر علم بر ساحل عین

در بحر فراغت و بر ساحل شین

بردار صفی نظر ز موج کونین

آگاه ببحر باش بین النفین

Эй монда зи баҳр-и илм бар соҳил-и айн,

Дар баҳр фароғат-аст-у бар соҳил шайн.

Бардор Сафий назар зи мавж-и кавнайн,

Огоҳ ба баҳр бош байна-н-нафасайн.

Мазкур рубоий Алий Сафий қаламига мансуб бўлиб, учинчи мисрадаги “Сафий” калимаси шоирнинг таҳаллусидир. Шоир бу ерда рубоий ўзининг қаламига мансуб эканига ишора қилган. Аммо “Рашаҳот” нинг 2003 ва 2004 йиллар нашрларида табдилда бу сўз “сарфи” шаклида хато берилган [10, 11]:

Мазмуни: Эй, илм денгизига кирмай, соҳилда қолган,
Денгизда фароғат бор, соҳилда эса бахтсизлик.
Кавнайн (дунё ва охират) мавжларига махлиё бўлишни тўхтат,
Ҳар икки нафас ўртасида сен денгиздан огоҳ бўл!

Деярли барча тадқиқотларда, хусусан, С.Сайфуллоҳнинг “Ҳожагон-нақшбандия Рашхалар” китобида ҳам мазкур рубоий ушбу хатолик билан келтирилганини кўрамиз. “Рашаҳот”да “Ҳуш дар дам” калимаси шарҳи баёнида асар муаллифи томонидан келтирилган иккинчи рубоий куйидагичадир [10, 39]:

ها غيب هويت آمد ای حرف شناس
و انفاس ترا بود بر آن حرف اساس
باش آکه از آن حرف در امید و هراس
حرفی کفتم شکر ف اکر داری باس
“Ҳу” ғайб-и ҳувийят омад, эй ҳарф-шунос,
Ва анфос-и тўро бувад бар он ҳарф асос,
Бош огоҳ аз он ҳарф дори уммед-у ҳарос,
Ҳарфе ғўфтам шуграф агар дори пос.

Мазмуни: ”Ҳо” Аллоҳнинг борлиқ моҳият ҳарфидир, эй тадқиқотчи,
Сен олаётган ҳар бир нафас ана шу ҳарф асосидадир.
Умид ва кўрқув онларида сен шу ҳарфдан огоҳ бўл,
Агар диққат қилсанг, мен нодир бир сўз айтдим.

Бу рубоий Мавлоно Абдурахмон Жомий қаламига мансуб. Зеро, Алий Сафий рубоийдан сўнг “Махфий қолмасун-ким, ғайб-и ҳувийятким, ҳазрат Махдумий (Мавлоно Абдурахмон Жомий) бу рубоийда айтибдурлар, таҳқиқнинг истилоҳида иборатдур Зоти Ҳаққ субҳонаҳудин ло таъйин эътибори била, яъни итлоқ-и ҳақиқий шарти билаким, лафз-и итлоқ била муқайяд эмасдур ва мумкин эрмаским, бу мартабада ҳеч илме ва идрок асло анга тааллуқ топғой ва бу ҳайсийятдин мажҳул-и мутлақ турур”, деб ёзган [10, 39].

Алий Сафий Абдурахмон Жомий рубоийсидаги “ғайб-и ҳувийят” иборасини ана шундай изоҳлаган. Демак, “Ғайб-и ҳувийят” иборасидан мурод бу Аллоҳ таолонинг Зотидир ва тариқат мансубига Аллоҳ таолони ҳар доим ёдда тутмоқлиги лозим бўлади.

Фойданилган адабиётлар рўйхати:

- 1.Рашаҳот. رشحات عين الحيات. ЎзР ФА ДАМ фонди Қ.№33,
- 2.Хожа Абдулхолиқ Ғиждувоний. Мақомоти Юсуф Ҳамадоний. Васиятнома. Манбаларда Ғиждувоний зикри. –Т.,“MOVARAUNNAHR” , 2018. Б.-96.
- 3.Хожа Абдулхолиқ Ғиждувоний. Мақомоти Юсуф Ҳамадоний (Рисолаи соҳибия). Васиятнома. –Т. “MOVARAUNNAHR” нашр 2018.
- 4.Tosun Necdet. ВАНАЕДДИН НАКСБЕНД. Hayatı- Gorisleri -Tarikatı. İstanbul - İnsan yayınları.
5. Қаранг: 1986) 1406 طبقات الصوفية لأبي عبدالرحمن السلمى بتحقيق نورالدين شريبة القاهرة
6. Қаранг: الرسالة القشيرية فى علم التصوف للعلامة العارف باللهأبى القاسم عبدالكريم بن هوازن القشيري: (النيسابوري، تحقيق و اعداد معروف زريف و علي عبدالحميد ابوالخير، بيروت - دار الخير1416 1990)

7. Қаранг:

التعرف لى مذهب اهل التصوف تأليف تاج الاسلام أبو بكر محمد الكلابادى ت 380 هجرى (990 م) تقديم الدكتور يوحنا الحبيب صادر دكتور فى اللاهوت – جامعة روما، دار صادر بيروت 1992

8. Ақобирова Дилбар. Юсуф Ҳамадонийнинг “Одоби тариқат” асаридаги бунёдкор ғоялар. –Т.:2018, “Наврўз”.

9. ЎзР ФА ШИ 21253, 20 رشحات ، تاشكند ، ص

10. Фахруддин Али Сафий. Рашаҳоту айнил-ҳаёт. Обиҳаёт томчилари. –Т.,2004.Б.-38.

11. Қудратиллаев Ҳ. Насрий асарлар тарихи ва жанрий муаммолар. //Ўзбек тили адабиёти. –Т.:2000,4-сон.

12. Фахруддин Али Сафий. Рашаҳоту айнил-ҳаёт. Обиҳаёт томчилари. –Т.,2004.Б.-38.

11. Мавлоно Саъдуддин Кошғарий. Рисола дар калима-и кудсийя (форсий). Туркия, Сулаймония кутубхонаси, №1387, 1бв. / رساله در كلمهء قدسيه مولانا سعدالدين كاشغرى ،

12. Қаранг: مقامات خواجه علاءالدين عطار ЎзР ФА ШИ, №11399,160бв.

ОЗОДБЕК АЛИМОВ

“ҲАМСАТ УЛ-МУТАҲАЙЙИРИЙН”НИНГ ДУНЁ ФОНДЛАРИДА САҚЛАНАЁТГАН НОДИР “КУЛЛИЁТ”ЛАРДАГИ ТАВСИФИ

Аннотация

Матн тарихини ўрганиш, аждодларимиз меросларининг илмий-танқидий матнларини тузиш, уларнинг тўлиқ ҳолдаги академик нашрларини тайёрлаш учун нодир қўлёзма меросларни илмий тадқиқ ва таҳлил қилиш, матншунослик ва манбашунослик соҳанинг долзарб вазифаларидандир.

Мақолада Алишер Навоий устози Абдурахмон Жомий хотирасига бағишлаб ёзган “Ҳамсат ул-мутаҳаййирийн” мемуар асарининг дунё қўлёзмалар фондида сақланаётган “Куллиёт”лардаги тавсифи ҳақида сўз боради.

Калит сўзлар: қўлёзма, Тўпқопи, Сулаймония, Франция миллий кутубхонаси, Дарвеш Муҳаммад Тоқий, Али Ҳижроний, Ҳамид Сулаймон.

Аннотация

Актуальные задачи текстологии и источниковедения заключаются в изучении истории текстов, составлении научно-критических текстов наследия наших предков, научном исследовании и анализе редких рукописей для их подготовки к полному академическому изданию.

В статье дается описание посвященного наставнику Абдурахману Джами мемуарного произведения Алишера Навои «Ҳамсат ул-мутаҳаййирийн» в трудах «Куллиёт», хранящихся в мировых фондах рукописей.

Ключевые слова: рукопись, Топкапы, Сулеймания, Национальная библиотека Франции, Дервиш Мухаммад Таки, Али Хиджрани, Хамид Сулейман.

Annotation

Learning the history of the text, the compilation of scientific and critical texts of the heritage of our ancestors, scientific research and analysis of rare manuscripts for the preparation of their complete academic editions are one of the urgent tasks in textual criticism and source study.

The article is devoted to the description of "Kulliyats" by Alisher Navoi stored in the world manuscript funds, which include his memoir "Hamsat al-mutahayyirin" written in the memory of his mentor Abdurahman Jami.

Keywords: Manuscript, Topkapı, Sulaymaniyah, National Library of France, Darwish Mohammad Taqi, Ali Hijrani, Hamid Suleiman.

Қўлёзма меросимиз – маънавий бойлигимиз. Улар бизнинг илмий ва маданий қиёфамизни акс эттирувчи, халқимизнинг дунё халқлари орасидаги мавқеини белгилашда катта аҳамият касб этувчи муҳим омиллардан ҳисобланади. Ўзбек мумтоз адабиётининг йирик намояндаси, буюк шоир ва олим Алишер Навоийнинг адабий мероси ҳам шулар жумласидандир. Уларни ҳар томонлама мукамал тадқиқ этиш бугунги кунда манбашунослик ва матншуносликнинг долзарб масалаларидан биридир. Мана беш асрдан ортиқ вақт ўтибдики, шоир қаламига мансуб асарлар ўзининг жозибаси билан кишиларни ром этиб келмоқда. Инсонлар бу асарлари битилгандан бошлаб зўр иштиёқ билан мутолаа этсалар, хушхат котиблар шоир ҳаётлик чоғларидан бошлаб то ўтган асрнинг бошларигача уларни китобат қилдилар.

Қўлёзмани кўчирган котиблар ўзларининг саводхонлиги, маҳоратидан келиб чиққан ҳолда бир-бирларидан фарқ қиладилар. Котиблар асарни кўчириш асносида айрим сабабларга кўра матнда беихтиёр саҳв-хатоларга, камчиликларга йўл қўйганлари ёки унга баъзи сўз ва ибораларни киритган ҳолатлари кўзга ташланади. Бироқ бунда котибларга оддий техник вазифани бажарувчи шахс сифатида эмас, балки улар ўз замонасининг маданий ҳаётида муҳим роль ўйнаган маърифат аҳли, маданият арбоби сифатида қаралмоғи даркор. Шундай бўлса-да, котиблар томонидан кўчирилган асарларнинг барчаси ҳам асарни яратган муаллифнинг мероси бўлиб қолаверади.

Алишер Навоий асарлари ҳам котиблар томонидан кўплаб маротаба кўчирилган. Бу қўлёзмалар ҳозирги кунда ватанимиздан ташқари Туркия, Франция, Англия, Россия каби дунё қўлёзма фондларида ҳам кўплаб топилади. Улардан “Куллиёт” сифатида жамланганлари ҳам мавжуд бўлиб, бугунги кунда юқорида зикр этилган фондларнинг нодир асарлар сақланадиган махсус бўлимларида сақланмоқда.

Қуйида шоир асарларини ўз ичига олган энг нодир “Куллиёт”лар деб эътироф этилган ва ушбу куллиётлар ичида ўрин олган “Хамсат ул-мутаҳаййирин” асари ҳақидаги маълумотлар ҳамда уларнинг тавсифларини келтирамыз :

1.Истанбул, Тўпқопи саройи музейи, Реван кутубхонасидаги 808-инв. рақамли қўлёзма. Китобат йили – ҳижрий 901-902, милодий 1496/97-1498/99 йиллар. Ушбу қўлёзма бевосита Навоийнинг назоратларида битилган деган хулоса мавжуд. Хатот درويش محمد طاقى Дарвеш Мухаммад Токий. Профессор Ҳ.Сулаймон бу куллиётнинг фотонусхасини Адабиёт музейига келтирилган. Профессор Ҳ.Сулаймоннинг 1973 йил “Ада-

бий мерос”да эълон қилган “Алишер Навоий куллиёти қўлёзмалари тадқиқотидан” деб номланган мақоласида “Куллиёт” ҳақида кенг маълумот берган. Қўлёзма таркиби Навоийнинг 26 асаридан иборат. Матн ғоятда гўзал, Хуросоннинг классик настаълиқ хатида ипак қоғозга қора сиёҳ билан ёзилган бўлиб, ҳар саҳифага тўрт устунда 27 сатрдан жойлаштирилган. Ҳар бир асар аввалида нақшлар ишланган. Матн жадвал ичига олинган. Қўлёзма формати – 23,5x32,1 см. Варақлар сони – 802 та. “Куллиёт”да “Хамсат ул-мутаҳаййирийн” асари 24-асар бўлиб, у қўлёзманинг 758б-773а (16 варақ) варақларидан жой олган. Асар тугаган саҳифада ҳам нафис нақшлар ишланган. Мазкур қўлёзманинг фотонусхаси ЎзР ФА Алишер Навоий номидаги Давлат адабиёт музейида сақланади.

2.Истанбул, Сулаймония кутубхонаси, Фотиҳ фондида 4056-тартиб рақами остида сақланаётган қўлёзма. Огоҳ Сирри Левенднинг тавсифидан маълум бўлишича, мазкур куллиётнинг қачон, қаерда ва ким томонидан кўчирилганлиги номаълум. Туркиялик олимнинг тавсифига қараганда, қўлёзма XVI асрнинг биринчи ярмида кўчирилган деб тахминлаш мумкин. Бу нусха куллиётларнинг бирмунча тўлиқроғларидан ҳисобланади. Бир жилдда ва ўзининг дастлабки муқовасида етиб келган бу куллиёт Навоийнинг 26 асарини ўз ичига олган. Матн майда настаълиқ хатида битилиб, ҳар саҳифага тўрт устунда 27 сатрдан жойлаштирилган. Китоб 787 варақдан иборат бўлиб, формати 24x36 см. Бу қўлёзма ва унинг таркиби бизга Левенд тавсифи орқалигина маълум. “Хамсат ул-мутаҳаййирийн” асари бу қўлёзмада 19-асар бўлиб, 14 варақ (692б-706б)ни ташкил этади. Саҳифаларга араб имлосида рақамлар сони битилган бўлиб, улар остида яна ҳозирги ёзувда ҳам саҳифа сонлари ёзилган. Бу сонлар араб сонларидан учтага фарқ қилади. Яъни, асар жойлашган саҳифалар ҳозирги ёзувда 659б-703б варақлардан ўрин олган.

3.Франция Миллий кутубхонасида Suppl. Turc. 317-тартиб рақами остида сақланаётган “Куллиёт”. Навоий қўлёзма куллиётлари орасида юксак маҳоратли безакка эга бўлган энг мўътабар бадий нусхадир. Колофондаги маълумотларга кўра мазкур куллиёт қўлёзмаси 932-933 ҳижрий, 1526/27 милодий йилларда Ҳиротда китобат қилинган. Котиби – *علی هجرانی* (Али Ҳижроний).

Қўлёзмадаги асарлар сўнггида котиб ўз исмини тўлиқ қайд этган. Али Ҳижроний томонидан кўчирилган бу қўлёзма китоб ҳозирча фанда яккаю-ягона бўлиб турган “Куллиёт”дир.

Қўлёзма таркиби Навоийнинг 26 асаридан иборат. Матн ғоятда гўзал, Хуросоннинг классик настаълиқ хатида бироз ялтиратилган оч сарғиш рангли ипак қоғозга қора сиёҳ билан ёзилиб, ҳар саҳифага тўрт устунда 25 сатрдан жойлаштирилган. Сарлавҳалари сулс хатида рангли сиёҳ ва олтин сувида битилиб, қўлёзма французлар томонидан қирмизи рангли икки чарм муқовага жойлаштирилган. Ҳар бир асарнинг бошланиши бадий унвонга эга. Саҳифага турли бўёқлар ҳамда олтин суви билан жадваллар ишланган. Қўлёзма муқоваси формати – 27,2x38,6 см. Қўлёзма қоғози формати – 26,5x37 см. Варақлар сони – 406 саҳифа. Қўлёзма тикилган жойи (корешок) нинг ҳажми – 5,5 ёки 6 см. Унда шундай ёзувлар бор: *Bibliothèque nationale. Oeuvres complètes de NAVAI. Tome II. VF.* Яна корешокнинг остки қисмида қўлёзманинг сақланиш рақами доирасимон шаклдаги қоғозга битиб ёпиштирилган (Suppl. Turc. 317). Қўлёзманинг тавсифи дастлаб Белин асари, сўнгра Блоше каталогига берилган. “Хамсат ул-мутаҳаййирийн” асари қўлёзманинг 19-асари бўлиб, 286б-301б (16 варақ) варақларидан жой олган.

4. Лондон, Британия қироллиги Осиё жамияти кутубхонасида сақланаётган ОР 47 инв. рақамли қўлёзма. Ҳ. Сулаймоннинг қайд этишича, мазкур куллиёт XVI асрга оид. Унда 16 та асар мавжуд. Матн настаълиқ хатида кўчирилиб, ҳар бир асар аввалига бадийи нашқлар, унвонлар билан безак берилган. Матн тўрт устун шаклида 27 сатрдан жойлаштирилган. Куллиёт бир муқовада жамланган бўлиб, 632 varaқни ташкил этади. Формати 27,5x34 см. Қўлёзма кўп маротаба таъмирланган. “Хамса ул-мутаҳаййирин” асари қўлёзмада 11-асар бўлиб, 539б-553а (15 varaқ) саҳифаларидан ўрин олган.

5. Санкт-Петербург, Салтиков-Шчедрин номидаги Давлат Халқ кутубхонаси (ҳозирги Россия Давлат кутубхонаси) фондидаги Дорн 558-тартиб рақами остида сақланаётган қўлёзма. Россия фондларидаги мукамал куллиётларнинг энг қадимийси ҳисобланади. Китобат тарихи 1004-1007 ҳижрий, 1595/96-1598/99 йиллар. Эрон Озарбайжонда Қизилоғоч деган жойда кўчирилган. Котиби – *علی فیضی* (Али Файзий). Қўлёзма Фарҳодхоннинг сарой кутубхонаси учун тайёрланган. Куллиётнинг мазкур Санкт-Петербург нусхаси ўз ичига Навоийнинг 21 асарини олган. Куллиёт олий навли ипак қоғозга гўзал настаълиқ хатида кўчирилган. Сарлавҳалар зангори, сурх рангларда ва олтин суви билан ёзилган. Матн ҳар саҳифага тўрт устунда, 25 сатрдан жойлаштирилган. Барча саҳифаларда матн рангли жадваллар орасига олинган. Қўлёзма таркибидаги ҳар бир асар турли рангдаги гўзал нақшларда ишланган ғоят нафис унвонлар билан бошланади. Китоб яхши сақланган. Куллиёт бир муқовага жойлаштирилган бўлиб, 722 varaқдан иборат, формати 24x34 см. Дорндан сўнг қўлёзманинг тўлиқроқ тасвифини С.Л.Волин берган. “Хамса ул-мутаҳаййирин” асари қўлёзманинг 19-асари бўлиб, 695б-709а (28 varaқ) саҳифаларидан ўрин олган.

Матн тарихини ўрганиш, муаллиф қаламига яқин бўлган матнни тиклаш ҳамда аждодларимиз меросларининг илмий-танқидий матнларини тузиш, уларнинг тўлиқ ҳолдаги академик нашрларини амалга ошириш учун дунё қўлёзмалар фондида сақланаётган бу каби нодир қўлёзма меросларни чуқур илмий тадқиқ қилиш, улардаги фарқлар, қўшимчалар, хато ва камчиликлар таҳлил қилиниши ҳамда П.Шамсиев, Ҳ. Сулаймон ва бошқа жонкуяр матншунослик устозларимиз бошлаб берган ишларни давом эттириш мазкур соҳанинг долзарб вазифалари бўлиб қолмоқда.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Ҳамид Сулаймон. “Алишер Навоий куллиёти қўлёзмалари тадқиқотидан”. “Адабий мерос”, –Т., “Фан” нашриёти, 1973.
2. Ҳакимов М. “Алишер Навоий асарларини кўчирган хаттотлар”. –Т., “Фан” нашриёти, 1991.
3. Сирожиддинов Ш. Матншунослик сабоқлари. –Т., “Навоий университети” нашриёт-матбаа уйи, 2019.
4. Муродов А. Ўрта Осиё хаттотлик санъати тарихидан. –Т., “Фан” нашриёти, 1971.
5. Алимов О. Хамса ул-мутаҳаййирин. Танқидий матн. –Т., “Мумтоз сўз” нашриёти, 2015.

ҲАМИДУЛЛА ДАДАБОЕВ

“БОБУРНОМА” МАТНИДА НОМЛАРИ ЗИКР ҚИЛИНГАН
АМИР ТЕМУР САРКАРДАЛАРИНИНГ
ТАРЖИМАИ ҲОЛИГА БИР НАЗАР

Аннотация

Ушбу мақолада Заҳириддин Муҳаммад Бобурнинг “Бобурнома” асарида Амир Темур саркардаларидан бўлган Жаку барлос, Ҳожи Сайфиддинбек, Шайх Нуриддинбек, Шайх Али баҳодир, Жаҳоншоҳбек, Оқбугабек кабиларнинг шахсияти ва фолиятига берилган баҳолар келтирилган ва уларнинг бошқа манбаларга мувофиқлиги таҳлилга тортилган.

Калит сўзлар: Амир Темур саркардалари, “Бобурнома”, “Зафарнома”, “Матлаи саъдайн ва мажмаи баҳрайн”, “Мужмал-и Фасихий”.

Аннотация

В статье даны оценки личностей и жизнедеятельности военачальников Амира Темура – Джаку барлоса, Хаджи Сайфиддина, Шейха Нуриддинбека, Шейха Али баходира, Жаҳоншоҳбека, Акбугабека в произведении «Бабурнамэ» Заҳириддина Муҳаммада Бабура и анализ идентичности этих данных с другими источниками.

Ключевые слова: военачальники Амира Темура, «Бабурнамэ», «Зафарнамэ», «Матлаи садаин ва маджман баҳрайн», «Муджмал-и Фасихий».

Annotation

In this article, Zahiriddin Muhammad Babur's «Boburnoma», the personalities and activities of Jaku Barlos, Haji Sayfiddinbek, Sheikh Nuriddinbek, Sheikh Ali Bahodir, Jahonshohbek, Akbugabek, who were among the commanders of Amir Temur are evaluated and their relevance to other sources analyzed.

Keywords: Amir Temur's commanders, «Boburnoma», «Zafarnoma», «Matla'i sa'dayn va majmai bahrayn», «Mujmal-i Fasihiy».

Заҳириддин Муҳаммад Бобур “Бобурнома”да бобоси Султон Абусаид мирзо, падари бузруквори Умаршайх мирзо, амакилари Султон Аҳмад мирзо, Султон Маҳмуд мирзо ҳамда қондоши, насаби Соҳибқироннинг иккинчи ва учинчи ўғиллари Умаршайх ва Мироншоҳ мирзоларга тегишли (карим ут-тарафайн) Султон Ҳусайн Бойқаро мирзо ҳукмронлиги остидаги салтанат хизматида бўлган кўпдан-кўп вазирлар, садрлар, беклар, амирлар, шоирлар ва ҳ.к. ҳақида қимматли маълумотларни қайд этган.

Бобур муайян шахсинг суврати ва сийратини тасвирлашда, албатта, унинг наслу - насаби, қайси эл ёки уруғдан эканлигига алоҳида диққат қаратади. Бобур томо-

нидан тилга олинган киши исмлари таркибида Соҳибқирон Темурбекнинг содиқ сафдошлари, машҳур амиру беклари, атоқли саркардалари ҳам акс этган. Алалхусус, Жаку барлос, Ҳожи Сайфуддинбек, Шайх Нуруддинбек, Шайх Али баҳодир, Жаҳоншоҳбек, Окбуғабек шулар жумласидандир. 2014 йилда нашрдан чиққан “Заҳириддин Муҳаммад Бобур энциклопедияси”да булар тўғрисида қисқача маълумот келтириш билан чегараланилган. Ваҳоланки, номлари қайд қилинган шахсларнинг Амир Темур асос солган улкан ва қудратли салтанатни қуришдаги хизматлари тарихий манбаларда анча муфассал баён этилган.

Бобур отаси Умаршайх мирзо беклари қаторидан ўрин олган Бобоқули борасида шундай мулоҳаза юритади: Яна бир Бобоқули Бобо Алибек эди. Шайх Али баҳодирнинг наслидан эди. Шайх Мазидбек ўлгандин сўнг ани манга бекатка қилдилар (71). Дастлабки икки жумладан Бобоқулининг Бобо Алибек фарзанди, Бобо Алибекнинг эса Шайх Али баҳодирнинг авлоди эканлиги аён бўлади. “Заҳириддин Муҳаммад Бобур энциклопедияси”нинг 567-саҳифасида Шайх Али баҳодир ҳақида берилган қисқача шарҳни, Темурбек тарихи араб, форс ва туркий тилда ёритилган манбалар асосида, янада тўлиқроқ шаклга келтириш ўзини оқлайди. Шайх Али баҳодирнинг ҳаёт йўли борасидаги илм аҳли ҳукмига ҳавола қилинаётган қуйидаги маълумотлар биз томондан 2018 йилда “Навоий университети” нашриёт-матбаа уйида чоп этилган “Амир Темур даврдошлари” луғатидан ўрин олган матннинг тўлдирилган нусхаси бўлиб, Алишер Навоий номли Тошкент давлат ўзбек тили ва адабиёти университети Кенгаши томонидан нашрга тавсия этилган “Соҳибқирон саркардалари” номли рисоладан олинди:

Шайх Али баҳодур Арғун барлоснинг ўғли. Соҳибқироннинг энг истеъдодли баҳодури ва саркардаларидан бири. Самарқандда ўтган курултойдан олдин (1370) Темурбек ушбу баҳодурга хиравул (илғор қисм) қўмондонлигини берган ва уни Хитой баҳодур қатори барча баҳодурларнинг улуғи даражасига кўтарган. Шарафуддин Али Яздийнинг таърифича, Шайх Али Соҳибқирон лашкарида мавжуд бўлган баҳодурларнинг сурури (севинчи) саналган. Кўпдан кўп юришларда фаол иштирок этган. 1371 йилда Мўғулистон (Жата) сари черик тортган Темурбек Шайх Алини бошқа беклар қаторида итоат йўлидан чиққан Кўппак (Кебак) Темурнинг ишини бир ёқлик қилиш учун жўнатган. Жатага тўртинчи қатла уюштирилган юриш чоғида Шайх Али Муайядбек, Хитой баҳодур билан ҳамкорликда 5 минг кишилик лашкарни бошқаришга белгилашиб, Қамаруддиннинг устига жўнатилган. 1382-1383 йилнинг қишида Суюрғатмишхон ва Али Муайяд ҳамроҳлигида 40 жанговар қўшун билан Калотнинг теварак-атрофидаги йўлларни беркитиш вазифасига тайинланган. Шайх Али қалъани биринчи бўлиб эгаллаш мақсадида ўз навқарлари бошчилигида пиёда тоққа йўл олади. Иттифоқан, йўл бошловчи (қачарчи) йўлдан адашган. Бундан хабар топган Калот ҳимоячилари Шайх Алини исканжага олишади. Мовароуннаҳрликлар чандон қаршилик кўрсатишмасин, фойда бермайди, ноилож ғанимларга таслим бўлади. Калот ҳокими Алибек Жониқурбоний Шайх Алига шафқат назари билан қарайди ва уни ҳузурда қолдиради. Ушбу нохуш хабарни эшитган Соҳибқирон қаттиқ афсусланади ва зарурат юзасидан Мозандарон юришини бекор қилиб, ортга қайтади. Шу йили Калот тоғларида вабо тарқалиб, жониқурбон уруғининг аксарияти қирилиб кетади. Охир оқибат, Алибек Жониқурбоний Шайх Алини восита қилиб, Амир Темур даргоҳига келади. 1383-1384 йилнинг илк кўкламида Шайх Али баҳодур 50 қўшунга бош бўлиб, Мозандарон сарҳадларини ҳимоя қилган. Кач ва Мекрон йўлида қароқчилик билан шуғулланаётган Туман Никударийга қарши

Мироншоҳ мирзо раҳбарлигида юришга отланган черик саркардалари таркибда Шайх Али ҳам бор эди. 1385 йилнинг ёзида Гилон ҳудудига босқин қилган. 1386 йилда Табризга келган Султон Али жалойир устига лашкар тортган Соҳибқирон ўрду ва ўғруқни бошқаришни Шайх Алига топширган. Баҳодур ўғруқ ва ўрдуни Ардабил орқали Қаробокқа етказган. 1387 йилда Дарбанддан ўтиб, Озарбайжон вилояти ҳудудига кирган Тўхтамиш аскарлари сари юборилган беклар сафида ҳаракат қилган. Шу йилнинг кузида Ироқ ва Форс томон таважжух қилган Соҳибқирон Мироншоҳ мирзо, Сайфуддинбек ва Шайх Алини ўғруқ муҳофазасига белгилаган.

Хоразмга бешинчи қатла қилинган юришда (март-апрель, 1388) Шайх Али кўшиннинг манғлайи (илғор) тарзида ҳаракат қилган. Айни йилнинг қишида Зарнук яқинида Тўхтамишнинг илғор қисми билан кечган тўқнашувда Шайх Али, Темур Қутлуғ ўғлон ва Кунча (Муиниддин Натанзий: Калоча) ўғлон минг нафар отлик билан бирга пистирмага қўйилган. Мағлуб этилган душман мамлакат сарҳадини бутунлай тарк этгунча, Шайх Али баҳодур томонидан таъқиб қилинган. Мўғулистон (Жата) сари уюштирилган бешинчи юришда (1389) Шайх Али ва Эйгу Темур бир гуруҳ аскарлар билан Ўрунг мавзесида турган Анка Тўрага қарши жўнатилган. 1393 йилнинг 9 январиди Ироқ ва Форс томон иккинчи марта кўшин тортган Соҳибқирон Муҳаммад Султон ва Пирмуҳаммад мирзоларга Шайх Али баҳодур, Севинчак баҳодур, Темурхожа, Мубашшир ва бошқа бекларни қўшиб, илгари юборган. Чамчамол йўлидаги Курдистон қалъаларини биринкетин забт этиб, Бағдод томон юзланган кўшин таркибида фаоллик кўрсатган Шайх Али баҳодур суиқасд учун махсус тайёрланган курдистонлик йўлбошловчи (қачарчи) томонидан Сори қалъаси яқинида хоинона пичоклаб ўлдирилган.

Шарафуддин Али Яздий Шайх Алининг ҳалокатини қуйидагича тасвирлаган. 1393 йилнинг 9 январиди Мозандарондан Ироқ ва Форс юртлири томон отланган Соҳибқирон Муҳаммад Султон ва Пирмуҳаммад мирзоларни черикка бош қилиб, илгари жўнатган. Оға-ини мирзоларга Шайх Али баҳодур, Севинчак баҳодур, Темурхожа Оқбуға, Мубашшир ва бошқа беклар ҳамроҳликка тайинланган. Ушбу черик Қазвин ва Султонияни забт қилган ва Бағдод сари мутаважжих бўлган. Оға-ини мирзолар қўмондонлигидаги черик Бағдод йўналишидаги Боши Хотун дарбандига етганда у ҳудуддаги сардорлардан бири мирзолар қошига келган ва лашкарга йўл кўрсатуви (ғажирчи)лик қилишга тайёрлигини билдирган. Муҳаммад Султон уни махтаб, хосса тўн, олтин камар ва олтин бандлик қилич инъом қилган ҳамда Шайх Алини унга қўшиб, олға жўнатган. Айни шу кезде Курдистоннинг ҳокими Иброҳимшоҳ тобеликни изҳор қилиш мақсадида Сулотоншоҳ исмли ўғлини мирзолар қароргоҳига йўллаган. Улкан миқдордаги пешкашлар билан келган Султоншоҳнинг Шайх Али учун махсус тухфалар келтирганидан хабар топган Муҳаммад Султон чопар орқали номдор бекни ортга қайтишга ундаган. Кўрсатмага кўра лашкароҳ томон юзланган Шайх Али йўлда ниманидир танавул қилиш учун тўхтаган пайтда унга йўлдошлик қилаётган йўлчи тўсатдан пичоқ урган. Шарафуддин Али Яздий томонидан жаҳонпахлавон тарзида улуғланган Шайх Али баҳодурнинг фарзандлари Саййидхожа, Илёсхожа, Хизрхожа ва Ҳуббийхожа Амир Темур ва Темурийлар қўшинининг турли қисмларига сардорлик қилишган.

Бобур Султон Ҳусайн мирзо давлатида хизмат қилган талайгина беклар хусусида маълумотлар берар экан, биринчи бўлиб Жаку барлос наслидан бўлган Муҳаммад Бурундуқ барлос номини тилга олади: Умароси: бир Муҳаммад Бурундуқ барлос эди. Жаку барлос наслидиндир. Муҳаммад Бурундуқ ибн Али ибн Бурундуқ ибн Жаҳоншоҳ

ибн Жаку барлос. Бобур келтирган шажарага кўра, Муҳаммад Бурундук Жаку барлоснинг тўртинчи бўғин-авлоди саналади.

“Заҳириддин Муҳаммад Бобур энциклопедияси”да Жаку (Жоку, Чоку) барлос (247), унинг ўғли Жаҳоншоҳ (Жаҳоншоҳ Чоку, Жоку) (245)га тегишли тавсифларни эътироф этган ҳолда, уларни тубандаги маълумотлар билан янада кенгайтириш мақсадга молик:

Жаку (Жоку, Чоку) бек барлос уруғининг йирик, нуфузли вакили. Тўлиқ исми Жакубек ибн Муборак ибн Тўғон ибн Қадан ибн Шаръа ибн Қарочор нўён. Амир Темурнинг қариндоши, сафдоши ва қайинотаси. Лой жангида (1365) Темурбек қўмондонлигидаги жуванғар (чап қанот) қунбули (Муиниддин Натанзий: ҳиравули)да Сайфуддинбек, Аббосбек ва Муайядбек билан бирга турган. 1370 йилда черик беги лавозимига муносиб топилган. 1371/1372 йилда Зиндачашмнинг Амир Темурга қарши уюштирган фитнасини бостириб, Шибирғонни унинг қўлидан тортиб олган. 1372 йилнинг кўкламида Соҳибқирон томонидан Қундуз, Бағлон ва Кобул вилоятлари ҳокими этиб тайинланган. 1373 йилда Кобулистон вилоятининг ҳокими сифатида фаолият юритаётган Жакубек Мозандарон сари қўшин тортиб, Мурғоб ёқасида тушган Темурбекнинг ҳузурига келган, мамлакат учун муҳим ҳисобланган айрим масалаларни у билан маслаҳатлашгач, Кобулга қайтган. 1376 йилда Амир Темур улкан лашкарга бош бўлиб, Жўжи улуси ҳукмдори Ўрусхонга қарши юришга отланган кезде Жакубек Самарқанд бошқаруви учун масъул этиб белгиланган. Номдор бек 1384 йилда Кобулда вафот этган. Унга тааллуқли Кобулистон мулки олий фармонга мувофиқ ўғли Жаҳоншоҳбек баҳодурга тақдим этилган.

Жаҳоншоҳ баҳодур Жакубек барлоснинг ўғли, улуғ бек. Жаҳоншоҳ Соҳибқироннинг деярли барча ҳарбий юришларида қатнашган, қўлга киритилган ғалабаларга салмоқли улуш қўшган. 1381 йилда Ҳиротни забт этган Темурбек уни ўз қўшини илғор қисми (ҳиравул, манғлай)га бош қилиб Сабзаворга жўнатган. Қундуз ва Бағлон ҳокими лавозимида фаолият олиб борган. 1383 йилда Жаҳоншоҳ, Элчибуға, Шамсуддин Уч Қаро ва Сайин Темур баҳодур сардорлигидаги 10 минг кишилик лашкара аввалроқ Жатага юборилган Шайх Али баҳодур, Ҳожи Сайфуддинбек, Аталмиш ва Арғуншоҳ ахтаци бошчилигидаги лашкарга мадад беришга жўнатилган. 1383-1384 йили Жаҳоншоҳ ўз аскарлари бошчилигида Қандаҳор, Кобул ва Ғазни сарҳадлари муҳофазасига тайинланган. Шу йилда Мубашшир ва Искандар Шайхий билан бирга 38 кунлик муҳосарадан сўнг Қандаҳорни фатҳ қилган, шаҳар кутволи дорга осилган, қалъа девори ер билан текислаб ташланган. 1384 йилнинг бошида Жаҳоншоҳ Қандаҳор ва Калот қалъаларини мусаххар этган. Шу йилда Жакубек вафот этгандан сўнг Амир Темур ҳукмига кўра Кобулистон вилояти Жаҳоншоҳга хос мулк сифатида берилган. 1386 йилда Доғистондаги лакзларни талаб, итоатга келтирган. 1388 йилда Хатлон туманида Жаҳоншоҳ уч юз суворий билан ғанимлик кўчасига кирган Муҳаммад Мирак (Мирка) қўмондонлигидаги бурулдай уруғи аскарларига қарши тонг пайтидан то ярим тунгача жанг қилган. Хожа Юсуф апарди ва Пир Али Тоз сулдуз мададга етиб келгач, ёғи қочишга мажбур бўлган. 1389 йилда олий ёрликқа мувофиқ Уч Қаро баҳодур ва ўзга беклар билан 30 минг кишилик лашкарга раҳбарлик қилиб, Иртишда кўним топган жаталикларни тор-мор этган. Шу йилнинг 9 августида Жатадан Самарқанд сари отланган Темурбек Жаҳоншоҳни ўғруқ(обоз)қа қўйган. Улуғ бек рутбасига эришган Жаҳоншоҳ Қундузча жангида (18.06.1391) Тўхтамиш аскарларининг шиддатли ҳамласини қайтаришга муваффақ бўлган. 1393 йилнинг 9 январидан Мозандарондан Ироқ ва Форс томон ази-

мат қилган Соҳибқирон Жаҳоншоҳни бир начта атоқли саркардалар билан биргаликда ўғруқ забтига тайинлаган. 1394 йилнинг апрелида Ироқдаги Ҳомид (Омид) қалъаси томон илғор (авангард) сифатида жўнатилган. Аини йилнинг августида Бурхон ўғлон, Ҳожи Сайфуддинбек ҳамда Усмон баҳодур ҳамкорлигида Гуржистонга қўшин тортган. Тўхтамиш ва Амир Темур қўшинлари ўртасида Терек дарёси бўйида кечган уч кунлик тўқнашувда Жаҳоншоҳ Ҳожи Сайфуддинбек билан камин(пистирма)да жойлашган ва хон қўшинининг жуванғарига кучли зарба берган. Дашти Қипчоқ лашкари мағлуб этилгач, Жаҳоншоҳ Мироншоҳ мирзо ва бошқа беклар сафида Сарой шаҳрини талаган, Рус (Ўрус) ва Украина (Ўрусжук) ерларини мусаххар этган, Черкасни бўйсундириш амалиётида фаоллик кўрсатган. 1396 йилда Бокудан Бағдодгача ва Ҳамадондан Румгача бўлган мулклар ҳукумати Мироншоҳга берилиб, у Аланчуқ қалъасини мусаххар қилишга белги-ланганда Рустам мирзо ва Жаҳоншоҳ мирзога ёрдамга келган эди. Ҳиндистон сафарига армиянинг Султон Маҳмудхон кўмондонлигидаги сўл қўл саркардалари сафидан ўрин эгаллаган. Понипат ғалабасидан сўнг Жун дарёси яқинидаги элларни чошиб, сонсиз мол ўлжа олиб келган. Етти йиллик юриш пайтида Гуржистон томон от сурган Соҳибқирон Жаҳоншоҳни Малик Гургенни қидириб топишга тайинлаган. 1400 йилнинг сентябрь-октябрида Темурбек ҳукмига мувофиқ Боязид Йилдиримга тегишли Малатия ва Кохтагача бўлган ҳудудларни ғорат қилган, улкан миқдорда ўлжа олиб, лашкароҳга қайтиб келган. Шу йилнинг 30 октябрида Ҳалаб учун кечган муҳорабада Жаҳоншоҳ қўшиннинг Султон Маҳмудхон сардорлигидаги сўл қўлида турган. 1401 йилнинг 5 январидида Миср подшоҳи аскарлари билан Дамашқ саҳросида содир бўлган саваш чоғи номдор лашкар-боши Султон Маҳмудхон, Халил Султон мирзо, Ғиёсуддин тархон ва ҳокозолар лашкар-бошилар қатори қўшиннинг ўнг қанотидан ўрин олган. 1402 йилнинг кўкламида Шарқий Анадўлудаги Камох қалъасини олишда матонат кўрсатган. Анқара муҳорабасида қўшиннинг Мироншоҳ мирзо қўл остидаги сўл қаноти кунбулида Абубакр мирзо, Қаро Усмон туркман, Тўкал барлос ва Пир Али сулдуз ҳамроҳлигида ҳаракат қилган. Эришилган зафардан кейин Муҳаммад Султон мирзо ҳукмига мувофиқ Севинчакбек билан Ғарбий Анадўлудаги Берғама шаҳрини ғорат қилган, Измир шаҳрининг фатҳ этилишида қатнашган. 1404 йил март ойи бошида Соҳибқирон Ҳулағухонга тааллуқли улусни Умар мирзога берган ва Жаҳоншоҳни унинг маслаҳатчиси этиб тайинлаган. Март ойининг ўрталарида Жаҳоншоҳ Умар мирзо ва бошқа номдор саркардалар қатори Озарбайжонга йўл олган. Жаҳоншоҳ 1405 йилнинг бошларида Умар мирзога қарши исён кўтарган. Март ойида юз берган жангда енгилган ва Шайх Муҳаммаднинг ўғли Бобо ҳожи томонидан қатл этилган. Атоқли бекка тегишли мол-мулкнинг бир қисми девон ҳисобига мусодара қилинган, қолгани талон-торожга учраган.

Юқорида номи бир неча бор зикр этилган энциклопедияда Жаҳоншоҳ барлоснинг ўғли Бурундук барлосга тааллуқли маълумотнинг мажуд эмаслигини ҳисобга олиб, ушбу саркарда ва давлат арбоби фаолиятига доир қуйидаги маълумотни келтириш маъқул топилди:

Бурундук Жаҳоншоҳбек ибн Жаку барлоснинг ўғли, улуғ бек, номдор саркарда. Амирзода Султон Ҳусайн лашкари сардорларидан. Шом, Миср ва Рум (Кичик Осиё) юриши қатнашчиси. 1401 йилнинг январидида мудофаа қилиб турган шаҳарни ташлаб қочган Миср ҳукмдори Фаражни таъқиб этиш учун жўнатилган Севинчак, Шайх Нуруддин, Шохмалик, Аллоҳдод, Жаҳоншоҳ ва Али Султон каби саркардалар сафидан ўрин эгаллаган. Шу йилнинг 20 мартада буйруққа биноан амирзода Султон Ҳусайн билан бирга беш

минг кишилик ҳарбий қисмга бош бўлиб, Антакия сари борган. Натанзийнинг ёзишича, 1401 йилнинг майида Бурундукбек Рустам мирзо, Сулаймоншоҳбек ва Жалол ал-Ислом билан бирга Бағдод фатҳига номзод қилинган. Номдор саркарда Бағдод фатҳи чоғида (1401, август) лаҳм қазув ишларига раҳбарлик қилган. Соҳибқирон буйруғига биноан Шайх Нуруддинбек билан бирга Туркиядаги Ҳорук (Ҳовик) қальсини фатҳ этган. Анкурия (Анқара) жанги арафасида фармони олийга мувофиқ душман йўлларини тўсиш, қудуқ казиб сув чиқаришга масъул этиб тайинланган. Анқара ҳокими Яъқуб билан кечган тўқнашувда диловарлик ва баҳодирлик мақомида туриб, душманни ҳалокатга учратган. Анқара муҳорабасида Амираншоҳ мирзо қўл остидаги сўл қанот(жувангар)дан ўрин олган. Бурундук Хитой юриши бошида Соҳибқирон буйруғига кўра черик сонини ҳисоблаб чиққан, икки юз минг отлик ва пиёдаларнинг сафарга шай эканлигини Амир Темурга билдирган. 1405 йилнинг бошида Халил Султон мирзо қўмондонлигидаги саркардалар қатори Тошкент, Шоҳрухия ва Сайрамда қишлаётган аскарларга сардорлик қилган. Амир Темур вафотидан кейин дастлаб Халил Султон мирзонинг Самарқандни эгаллаш мақсадидаги ҳаракатини маъқулламаган, лекин оз фурсат ўтмай мирзо тарафига ўтиб, Соҳибқироннинг васиятига қарши борган. Маълум муддатдан сўнг Тошкентдан Оқсулотга келиб, Шайх Нуруддинбек ва Шоҳмаликбекка Худайдоди Ҳусайний ҳамда Шамсуддин Аббоснинг марҳум Амир Темур васиятига асло хилоф иш қилмасликлари зарурлиги мазмунидаги мактубини элтган. Халил Султон Самарқандга юзланган кезде Бурундукни черикка бош қилиб, Сирдарёнинг юқори оқимида жойлашган Шоҳрухия сари жўнатган. Бурундук Худайдоди Ҳусайний, Шамсуддин Аббос ва бошқа беклар билан келишиб, Халил Султон ҳукуматига қарши чиққан. Бироқ Халил Султоннинг тезда Самарқанд тахтини эгаллашига кўзи етгач, унинг ҳузурига бош эгиб борган, қайтадан мирзо билан шарт ва аҳд тузган. Атоқли бек Халил Султоннинг Мовароуннаҳр тахтига ўтириш маросимида (18.03.1405) қатнашган.

“Бобурнома”да Умаршайх мирзо беклари ичдан биринчи бўлиб Худойберди Темуртош номи зикр қилинган: Умароси: Худайберди Темуртош эрди. Ҳири ҳокими Оқбуғабекнинг оғасининг наслидиндур (69). “Заҳириддин Муҳаммад Бобур энциклопедияси”дан (413) Худайбердибекнинг бобосига берилган ўта қисқа тавсиф жой олган: Оқбўғабек-Ҳиротда ҳоким бўлган бек. “Бобурнома”да Умаршайх мирзонинг амири Худайберди Темуртошнинг аждоди сифатида тилган олинган (“Б.”, 126). Тарихий обидаларда Оқбуғабек тўғрисида қуйидаги маълумотлар келтирилган:

Оқбуға баҳодур найман уруғи вакили. Соҳибқироннинг сафдоши ва мулозими. 1370 йили Балхдан Самарқандга қайтаётган Темурбек томонидан девонбеги мансабига лойиқ топилган. Соҳибқирон 1376 йилда учинчи бор Хоразмга юриш қилган чоғда Оқбуға баҳодурни Самарқанд бошқарувига тайинлаган. 1380 йили Хуросон вилояти Мироншоҳга берилган пайтда бошқа атоқли беклар ва саркардалар қатори Оқбуға ўн тўрт ёшлик мирзо хизматида белгиланган. Амир Темурнинг ҳарбий юришларида йирик ҳарбий қисмларга қўмондонлик қилган номдор саркарда 1389 йилда сарбадоллар ҳамда Ҳожибек Жониқурбоний фитнасини бостириш учун Тусни қамал қилган ва шаҳарни бир неча кундан кейин эгаллаган. 1393 йилнинг майида Шероз яқинидаги Потила (Гавди Потила) мавзесида Соҳибқирон ҳамда Шоҳ Мансур аскарлари ўртасида кечган даҳшатли саваш чоғи Оқбуға ўғли Темурхожа билан бирга илғор қисм (хиравул) га тайинланган. Темурбек Ҳиндистон сафарига чиқиш арафасида Оқбуғабекни Ҳирот ҳокимлигига тайинлаган. Оқбуға баҳодур 1399 йилнинг сентябрида Ҳинд юришидан за-

фарли қайтаётган Соҳибқирон билан Сарикқамиш мавзесида дийдорлашган. 1402 йилда Ҳиротда дунёдан кўз юмган Окбуға вақтинчалик Гозургоҳда дафн қилинган. Кейинчалик жасади Шаҳрисабзга келтирилган ва шу ерда кўмилган. Олий фармонга биноан Ҳирот бошқарувига Жаку барлоснинг ўғли Мизроббек тайинланган.

Хуллас, Бобур асарида тилга олган шахсларнинг уруғи, насли, жамиятда тутган ўрни, мансабу лавозими тўғрисидаги маълумотлардан юқори даражада хабардор бўлган. Тарихнавис келтирган ашёвий материаллар ўта ҳаққонийлиги, тўғрилиги, объективлиги билан характерланади. Бугунги авлоднинг аجدодлар турмуш тарзи, фаолияти, адаби, хулқи борасида тўлиқ тасаввурга эга бўлишида “Бобурнома” қатори бошқа тарихий манбаларнинг ўрни беқиёс.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Абдураззоқ Самарқандий. Матлаи саъдайн ва мажмаи баҳрайн. Форс-тожик тилидан таржима, кириш сўз ва изоҳли луғатлар тарих фанлари кандидати А.Ўринбоев. –Тошкент, 1969.
2. Абдураззоқ Самарқандий. Матлаи саъдайн ва мажмаи баҳрайн. II жилд, биринчи қисм. 1405-1429 йиллар. –Тошкент: Ўзбекистон, 2008.
3. Гийасаддин Али. Дневник похода Тимура в Индию. Перевод с персидского, предисловие и примечание А.А.Семенова. –М., 1958.
4. Дадабоев Ҳ. Аждодларимизнинг ҳарбий маҳорати. –Тошкент: Akadem nashr. 2016.
5. Дадабоев Ҳ. Амир Темур даврдошлари (мўъжаз энциклопедия).-Тошкент: Navoiy universiteti нашриёт-матбаа уйи, 2018.
6. Заҳириддин Муҳаммад Бобир. Бобирнома. –Тошкент,1960.
7. Заҳириддин Муҳаммад Бобур энциклопедияси. –Тошкент: Шарқ, 2014.
8. Ибн Арабшоҳ. Ажойиб ал-мақдур фи тарихи Таймур (Темур тарихида тақдир ажойиботлари). Сўз боши, араб тилидан таржима ва изоҳлар-филология фанлари номзоди Убайдулла Уватов тайёрлаган. I-II китоблар. –Тошкент: Мехнат,1992.
9. Мирза Муҳаммад Хайдар.Тарих-и Рашиди. Введение, перевод с персидского А.Уринбаева, Р. Джалиловой, Л. Епифановой. –Ташкент:Фан,1996.
10. Мирзо Муҳаммад Хайдар Аёзий. Тарихи Рашидий. Нашрга тайёрловчи, сўз боши, табдил ва кўрсаткичлар муаллифи тарих фанлари номзоди Жалилов Омонбек Ҳусайнбек ўғли.–Тошкент: Ўзбекистон, 2011.
11. Мирхонд. Равзат ус-сафо. Ҳ.Сулаймон номидаги қўлёзмалар фонди. № 4141.
12. Муиниддин Натанзий. Мунтахаб ут таворихи Муиний (Муиний тарихлари танламаси). –Тошкент: Ўзбекистон, 2011.
13. Низомиддин Шомий. Зафарнома. –Тошкент: Ўзбекистон. 1996.
14. Фасих Аҳмад ал-Хавафи. Муджмал-и Фасихи (Фасихов свод). Перевод с персидского, предисловие, примечания и указатели Д.Ю.Юсуповой.–Ташкент: Фан, 1980.
15. Шарафуддин Али Йаздий. Зафарнома. Сўз боши, табдил, изоҳлар ва кўрсаткичлар муаллифлари: Ашраф Аҳмад, Хайдарбек Бобобеков. –Тошкент: Шарқ, 1997.

АСЛИЯТ БАДИИЯТИНИ ТАРЖИМАДА
ҚАЙТА ЯРАТИШ МАҲОРАТИ

Аннотация

Мақолада Бобур шеърятининг русча таржималари, таржималарда аслиятда акс этган мазмун ва бадиият масалаларига эътибор қаратилган. Ааслиятдаги мазмунинг таржималарда қанчалик ўз аксини топгани, айти чоғда аслиятдаги бадиий воситаларнинг таржимада ҳам ифодаланишида таржимоннинг шеър мазмуни, унда акс этган воқеа-ҳодисалар баёни ва бадиий воситаларнинг қўлланишини қанчалик билиши таҳлилга тортилган.

Калит сўзлар: Бобур ғазаллари, шеърый санъатлар, мазмун ва бадиият, қофия, радиф, таржима назарияси.

Аннотации

В статье уделено внимание переводам стихов Бабур на русский язык, передаче в переводах полного содержания стихотворений и вопросам художественности. Анализируется уровень передачи содержания стихотворения в переводе, умение переводчика применять содержание стихотворений посредством художественных средств русского языка.

Ключевые слова: газели Бабур, поэтическое искусство, содержание и художественность, рифма, редиф, теория перевода.

Annotation

The article focuses on the Russian translations of Babur's poetry, the content and artistic issues reflected in the translations. The analysis include the level of transmission of the content of the poem in translation, as well as the ability of the translator to apply the content of the poem, the events and artistic means reflected in it, when transferring the artistic means of the poem.

Keywords: Babur's ghazals, poetic arts, content and art, rhyme, radif, translation theory.

Ўзбек мумтоз адабиёти радиф, қофия, ҳожиб, зулқофиятайн, такрор, ташбех, ўхшатиш, тазод, тажнис, ийҳом, мувозана, тарсеъ, ружу, талмеҳ каби қатор шеърый санъатларга бойдир. Хусусан, шеърый намуналарнинг бир байтида ўнга яқин шеърый санъат қўлланилган ғазаллар бор. Заҳириддин Муҳаммад Бобурнинг қуйидаги матлаъ билан бошланган ғазали адабиёт ихлосмандларига яхши таниш:

Сендек манга бир ёри жафакор топилмас,
Мендек санга бир зори вафодор топилмас.¹

Шоир мазкур байтда радиф, қофия, ҳожиб, тарсеъ, мураббаъ қофия, мураддаф, мувозана, ташбиҳ, тазод, сифатлаш каби шеърый санъатларни қўллаган.

Остки-устки мисралардаги сўзларнинг бари оҳангдошдир. Нафсиламрини айтганда, бундай оҳангдошлик сўзларнинг радифдошлиги, қофиядошлиги ҳамда ҳожибдошлиги натижасида ҳосил бўлган. Байтнинг бу хусусияти унда тарсеъ санъати қўлланилганлигини кўрсатади: сендек – мендек, манга – санга, ёри – зори, жафокор – вафодор, топилмас – топилмас.

Эътибор берсангиз, байтда бир эмас, икки эмас, балки тўрттадан сўз қофиядош. Бу ҳолат ўз навбатида шоир мураббаъ қофия санъатини қўллаганлигини кўрсатади. Мис-

¹ Бобур. Танланган асарлар. –Т.: ФАН,. – 116-б.

раларда “бир–бир” сўзларининг остинма-устун қофиялар орасидаги такрори шоирнинг ҳожиб санъатини ишлатганидан далолат беради.

“Топилмас” сўзининг ҳар бир мисра охирида такрор қўлланилиши мураддаф шеърий санъатидан далолатдир.

Байтда тагма-таг турган сўзларнинг вазндошлиги мувозанатини таъминлайдиган санъат – мувозанадир. Буни “мендек-сендек” сўзларини жуфтлаштириб ўқиганда кўринади.

Бундан ташқари, байтда ташбеҳ, тазод ва сифатлаш каби шеърий санъатлар ҳам қўлланилган. Жами саккизта шеърий санъат қўлланган бу байтни бемалол Заҳириддин Муҳаммад Бобурнинг шоҳбайти деб эътироф этиш мумкин. Зеро, ундаги шеърий санъатлар лирик қаҳрамоннинг ички кечинмалари, изтиробларини ўқувчига етказишда ўзига хос назокатни таъминлаган.

Аслиятда шоир қўллаган шеърий санъатларни таржимонлар ўз она тилларига ўгираётганда қандай йўл тутганлар? Юқорида келтирилган байтни рус тилига ўгиришда мутаржим қандай муаммоларга дуч келган? Шеърий санъатларнинг ҳаммасини ҳам аслиятдагидек ўгиришга муваффақ бўлганми?

Бобурнинг мазкур матлаъ билан бошланадиган ғазалини атоқли рус таржимони Р.Д.Моран рус тилига ўгирган. Биз бу ерда фақатгина таржима қилинган ғазалнинг матлаъси билан чекланамиз:

Возлюбленной вздорней, капризней чем-ты, - не найти,
Тебе же – покорней раба красоты не найти.²

Таржимон шоир аслиятда қўллаган шеърий санъатларнинг ҳаммасини ҳам таржимон рус тилида қайта ярата олмаган. Хусусан, тарсеъ, ҳожиб, мураббаъ қофия, мувозана санъатларини рус тилида бера олмаган. Лекин мутаржим бор маҳоратини ишга солиб радиф (не найти), қофия (чем ты–красоты), тазод (возлюбленной вздорней, капризней – покорней раба), зулқофиятайн (вздорней, капризней – чем-ты–не найти– покорней раба красоты– не найти) каби шеърий санъатларни ўз она тили имкониятларидан келиб чиқиб ярата олган.

Бу ҳолни ўзбек ва рус тилларининг ўзига хос табиатидан келиб чиқиб изоҳлаш мумкин. Чунки ўзбек тили ва рус тилининг имкониятлари ҳар хилдир. Бу эса, шеърий асарларни, айниқса, мумтоз адабиёт намуналарини Европа тилларига, хусусан, рус тилига таржима қилишда муайян муаммоларни келтириб чиқаради.

Солиштиринг:

Аслият: Беқайдмену хароби сим эрмасмен,
Ҳам мол йиғиштирур лаим эрмасмен.
Кобулда иқомат этти Бобур дерсиз,
Андоқ демангизларки, муқим эрмасмен.³

Таржима:

Бродягой стань но не рабом домашнего хлама,
Отдам и этот мир и тот за нищий угол я.
Бродяжничество – не позор, и нищенство-не срам.
Уйти куда глаза глядят – давно мечта моя!⁴

² Бабур. – Т.: ФАН, 1959. – С.113.

³ Бобур. – Т.: ФАН, 1958. – 131-б.

⁴ Бабур. Избранные сочинения. – Т.: ФАН, 1959. – С.125.

Заҳириддин Муҳаммад Бобур асарларини чет тилларга таржима қилаётган мутаржим қатор муаммоларга учраши табиий, чунки шоир ижодий мероси унинг ҳаётидаги реал воқеа-ҳодисалар, шахслар, шаҳарлар, жой номлари билан боғлиқдир. Ғазал ва рубоийларидаги воқелик ва реал шахсларнинг номлари аниқ воқеа-ҳодисалар натижасида инъикос этгани шубҳасиздир. Бироқ мутаржимлар ҳамма вақт ҳам бу ҳодисаларни англай олмай, ўз она тилларида аслият воқелигидан мутлақо мавҳум воқеликни кўрсатишади. Бундай ҳолатни, айниқса, талмеҳ санъати қўлланилган асарларда кўпроқ учратиш мумкин.

Мазкур таржимани рус шоири Л.М.Пеньковский амалга оширган. Рубоийнинг биринчи ва иккинчи мисраси аслиятдаги мазмун ва руҳ сақланган ҳолда ўтирилган. Лекин учинчи ва тўртинчи мисралардаги мазмун ва ғоя мавҳум бўлиб қолган. Чунки шоир талмеҳ ва ийҳом санъатидан моҳирона фойдаланиб, нозик сўз ўйинини юзага келтирган. Рубоийдаги “муқим” сўзи Бобурнинг рақиби бўлган Кобул шахрининг олдинги ҳокими Муқимни англатса, иккинчи маъноси бир жойда тўхтаб қолмасликни ва бу дунёда унинг орзу-умидлари катта ва буюк эканлигини англатади. Бироқ таржимада “Кобул” ва “муқим” сўзлари тушиб қолган, натижада лирик қаҳрамоннинг ички кечинмалари, хис-туйғулари рус ўқувчисига мавҳум бўлиб қолган.

Маълум муддат ўтгач, ўз таржимасидан қониқиш ҳосил қилмаган Л.М.Пеньковский мазкур рубоийни қайта таржима қилишга уринади, бироқ барибир асар ғоясини рус ўқувчисига тўлалигича етказа бера олмайди.

Не жертва скопидомства я, не пленник серебра,
В добре домашнем для себя не вижу я добра.
Не говорите, что Бабур не завершил пути, -
На месте долго не стою. Мне снова в путь пора.⁵

Таржимоннинг талмеҳ ва ийҳом санъатларини яхши англамаганлиги рубоий таржимасига салбий таъсир ўтказган. Маълумки, бу рубоийни Бобур Кобулни қўлга киритгач ёзган. Аниқ тарихий воқелик акс этган асар таржимада умуман бошқа маъно-мазмун касб этмоқда. Бундай ҳолатни “Бобурнома”да реал воқеа билан боғлиқ ҳолда ёзилган рубоий таржимасида ҳам кўриш мумкин. Шоирнинг яқин кишиларидан бўлган Хожа Калон Ҳиндистон забт этилгандан сўнг, бу ернинг ноқулай об-ҳавосига чидай олмай, Афғонистонга қайтиб кетиш учун изн сўрайди. Бобур бу эътиборли зотга жавоб беради. Хожа Калон кетар чоғида уйининг пештоқиға қуйидаги мисраларни ёздириб қўяди:

Агар бахайру саломат гузар зи Синд кунам,
Сиёҳ рўйшавам, гар ҳавойи Ҳинд кунам.⁶

Маъноси шуки: “Агар соғ-саломат Синддан ўтиб кетсам, Ҳиндистонни яна ҳавас қилсам, юзим қора бўлсин”. Бу сатрларни Бобурга етказишганда дўстидан қаттиқ ранжиган шоир унга қуйидаги рубоийни ёзиб юборади:

Юз шукур де, Бобурки, кариму ғаффор,
Берди сенга Синду Ҳинду мулки бисёр.

⁵ Бобур. Избранные сочинения. – Т.: ФАН, 1959. – С.125.

⁶ Бобурнома. – Т.: ФАН, 1960. – 365-б.

Иссиқлиғиға гар санга йўқтур тоқат,
Совуқ юзини кўрай десанг Ғазний бор.⁷

Бу мисраларда шоир Хожа Калондан хафа бўлганлигини, унинг Ҳинд юртида беҳисоб бойлик ва молу давлат топганини таъкидлаб, сўнгра нозик сўз ўйинини қўллаган. Яъни, “Совуқ юзини кўрай десанг Ғазний бор” мисрасидаги “совуқ юзи” сўзининг биринчи маъноси Хожа Калонга ишора бўлса, иккинчи маънода қаҳратон қишлари билан машхур Ғазни вилоятига ишора қилади.

Шоир мазкур рубоийсида талмеҳ санъатидан ташқари ийҳом санъатини ҳам моҳирона қўллаган. Шунини ҳам алоҳида таъкидлаш жоизки, Хожа Калон жуда келишган, хушбичим ва хушфеъл одам бўлган. Бобурнинг юқоридаги муболағаси дўстидан ранжиган пайтида ёзилганликнинг натижасидир.

Реал воқеалар асосида ёзилган рубоий русча таржимада мавҳумроқ даражада ўтирилган ва асар мазмуни, ғояси умуман рус ўқувчисига етказиб берилмаган.

Таржима: Сто раз будь благодарен, Бабур, ибо господь всепрощающий
Дал тебе Синд, Хинд и большое царство.
Если нет у тебя сил выносит жару
И если захочешь увидеть лицо холода, то отправляйся в Газни.⁸

Таржима Михаил Салье томонидан амалга оширилган. Албатта, М.Салье рубоийни назмидан кўра кўпроқ насрий тарзда таржима қилган бўлса ҳам, шоирнинг нозик қочирилари илғай олмаган.

Лекин мумтоз адабиётимиз билимдони атоқли рус шоири Наум Гребнев Бобур тўртликларини таржима қилишда анча муваффақият қозонган. Масалан, шоирнинг мунот руҳида ёзилган рубоийсини ҳам мазмунан, ҳам шаклан тўғри таржима қила олган.

Солиштиринг:

Аслият: Жонимда менинг ҳаёти жоним сенсен,
Жисмимда менинг руҳи равоним сенсен,
Бобурни сенингдек ўзга йўқ ёри азиз(и),
Алқиссаки, умри жовидоним сенсен.⁹

Бобур бу рубоийда радиф, қофия, мувозана, зулқофиятайн шеърий санъатларини қўллаган. Таржимон ўзига хос йўлдан бориб, мазкур рубоийни гўзал бир шаклда таржима қилган.

Таржима: Всё, что ни есть вокруг, - всё ты, всё ты и ты!
Дыханье, сердца стук – всё ты, всё ты и ты!
Любовь и жизнь моя и в том и в этом мире,
Мой самый лучший друг- всё ты, всё ты и ты!¹⁰

Н.Гребнев таржимада радиф (всё ты и ты!), қофия (всё ты) шеърий санъатларини қайта ярата олган. Шунингдек, “всё ты” бирикмасининг остки ва устки мисраларда тақрорланиши ҳожиб, “вокруг-стук” сўзларининг оҳангдошлиги билан мураббаъ қофияни

⁷ Ўша жойда.

⁸ Бабурнаме. – Т.: Главная редакция энциклопедий, 1993. – С.293.

⁹ Бобур. Танланган асарлар. – Т.: ФАН, 1958. – 129-б.

¹⁰ Бобур. Избранные сочинения. – Т.: ФАН, 1959. - 130-с.

вужудга келтирган, ҳар икки мисрада ҳам “всё ты, всё ты и ты” сўзларини қайтариб, такрор санъатини ҳосил қилган. Остки-устки мисраларда вазндошликни яратиб, мувозана санъатини қайта ярата олган, учинчи ва тўртинчи мисралардаги – и, в, т, м, о, ё, у, с, р, г, ы ундош ва унли товушлари рубоийнинг ўзига хос ритми ва муסיқийлигини таъминлаб берган.

Хулоса қилиб шуни айтиш мумкинки, шеърый таржимада йўқотишлар ва ўзгартиришлар бўлиши муқаррардир. Бироқ, таржимон изланувчан ва истеъдодли ижодкор бўлса, мумтоз адабиётимиз намуналарини таржима қилишда муваффақиятга эришиши мумкин.

НИЛУФАР ХАДИМЕТОВА

ТИПЫ СТИХОСЛОЖЕНИЙ В БАБУРНАМЕ: СТИХИ ИЗВЕСТНЫХ АВТОРОВ

Аннотация

“Бобурнома”даги лирик композицияларнинг яна бир шаклини муаллифлиги кўрсатилган шеърлар ташкил этади. Одатда улар Мовароуннаҳр ва Хуросон ҳукмдорларининг ўлими орқасидан унинг ҳаёти, ижоди, қариндош-уруғи ва сарой амалдорлари таърифида учрайди. Аммо бир жуфт шоир ва ёзувчиларнинг асарлари бундан истисно, муаллиф улардан қайта-қайта иқтибос келтиради. Ушбу мақолада ҳар бир шеър автобиографияда қандай учрашига қараб, хронологик тартибда кўриб чиқилади.

Калит сўзлар: “Бобурнома”, таниқлишеърлар, пародия, “Мажолис ун-нафоис”, “Раузат ус-салотин”.

Аннотация

Еще один тип лирических композиций в “Бабурнамэ” составляют стихи с указанием имени их автора. Как правило, это стихи, которые посвящались творчеству, родственникам, дворцовым приближенным правителей Маверауннахра и Хорасана после их смерти. Исключение составляют произведения пары поэтов и писателей, которые неоднократно цитирует автор. В статье стихотворения рассматриваются в хронологическом порядке.

Ключевые слова: “Бабурнамэ”, известные стихи, пародия, “Мажолис ун-нафоис”, “Равзат ус-салотин”.

Annotation

The other form of the lyrical compositions in Bāburnāma constitutes commented poems with the name of their author. They are usually followed by the death of a ruler of Mawarannahr and Khorasan in the description of his work, relatives, and palace entourage. The exception is the works of a pair of poets and writers which the author of events tends to quote repeatedly when appropriate. Poems in the article will be examined in a chronological order.

Keywords: Bāburnāma, prominent poems, parody, Majālis un-nafāis, Rāuzat us-salātin.

Введение

В Бабурнаме встречаются разные стихотворные формы от цитируемых авторов. Писатель их всегда упоминает на ряду со знаменательной историей, произошедшей с

сочинителем. Следовательно, он предоставляет нам историческую информацию о литературных деятелях 16-го века. В этом отношении книга выполняет роль тазкире (от араб. «напомнить, упомянуть»). Бабур перечисляет имена нескольких классических поэтов, которые будут рассмотрены вместе с соответствующим стихом.

Известные стихи

В отличие от анонимных цитат, использованных в Бабурнаме, читатель имеет возможность ознакомиться с сочинениями современников автора. Предоставляемые сведения в некоторой степени дополняют данные, предоставленные в других средневековых тазкире и сборниках, Мажолис ун-нафоис, Равзат ус-салотин и Равзат ус-сафо.

1. باز آى اى همای که طوطى خطت، نزدیک شد که زاغ برد استخوان من

Вернись, о, птица счастья, без твоих попугайских писем скоро мои кости обглодают вороны. (Мано 1995:17, 20; Хасан Яькуббек)

Согласно описанию Хасан Яькуббек прежде служил отцу Бабура – Умаршайху Мирзо. После его смерти поступил на службу к Бабуру в качестве смотрителя ворот (эшикчи). Это был отважный человек с приличными манерами, умел стрелять из лука, играть в чавгон¹, был расположен к участию в придворных интригах и заговоров.

2. مستم اى محتسب امروز ز من دست بدار، احتسابم بکن آنروز که یابى هشیار

Сегодня я пьян, эй мухтасиб, держи руку прочь от меня, осмотри меня в тот день, когда найдешь трезвым. (Мано 1995:31, Ахмад Хожибек)

Следующий поэт Ахмад Хожибек приближенным дяди Бабура и правителя Самарканда – Султана Ахмад Мирзы. Он приходился сыном Султану Малику Кашгари. Некоторое время правил в Герате благодаря поддержке Султана Абусаида Мирзы. После смерти Жанибека его отправляют в Самарканд. Бабур описывает его как человека с приятным характером и храброго. Его литературным псевдонимом был Вафойй, и он оставил после себя целый диван стихов. Слова Бабура находят свое подтверждение в произведении Навои - Мажолис ун-нафоис (Собрание утонченных). В добавок Навои сообщает,² что тот вырос в Хорасане, служил во дворце Герата около десяти лет. Некоторое время был акимом Самарканда и являлся одним из лучших в военном деле.

3. سایه وار از ناتوانی جا بجامی او فتم، کر نکیرم روی دیواری ز پا می اوقتم

Подобно колеблющейся тени я падаю, если не обопрюсь о стену, упаду на землю. (Мано 1995:102-103, Бойсунгур Мирза)

Среди поэтов-принцев можно назвать имя Бойсунгура Мирзо, второго сына Султана Махмуд Мирзо. По описанию автора он был справедливым, гуманным, благовоспитанным, и, пожалуй, самым подходящим наследником престола. Несмотря на свое пристрастие к вину, он часто молился. Был умеренным в дарах и радушии. Отлично писал письмом настаьлик, отличился также в живописи. Его литературным псевдонимом был Адили (справедливый). Он сочинял хорошие стихи, но их было недостаточно, чтобы составить диван. Вышеупомянутый бейт является открывающим матлаъ одного его стихов. Его поэтическое творчество стало настолько известным, что сочиненные им стихи можно было найти в большинстве домов Самарканда.

¹ Вид конной игры в Средней Азии, напоминающий поло.

² Навоий, Мукамал асарлар тўплами, 13-я кн., Тошкент, 1997, стр. 90.

Эти сведения немного отличаются от данных, предоставляемых Хирави³ в Раузат ус-салотин. В нем автор присуждает другой литературный псевдоним Бойсунгур Мирзе, а именно Бадеий. Похожие характеристики встречаются и в тазкире Навои⁴. Более того, Фахри представляет в качестве старшего сына Султана Хусейна Байкары, из чего следует, что речь идет о двух разных принцах.

4. شوم شرمنده هر که یار خود را در نظر بینم، رفیقان سوی من

Я смущен от стыда, когда своего друга вижу. Мои спутники смотрят на меня, а я в сторону. (Мано 1995:112, Мухаммад Солих)

Интересно, что Бабур вспоминает стихи Мухаммада Солиха, автора биографии его соперника Шайбани Хана в сугубо эмоциональный момент в своей жизни. Он не связан ни с политикой, ни с дидактическими утверждениями, носящими общий характер. Этот эпизод всецело касается только его чувственных переживаний во время встречи со своей тезкой, юношей по имени Бабури. Возможно, он вспоминает себя в его возрасте, юного и неопытного в правительственных делах, в окружении всевозможных дворцовых заговоров и интриг.

Стихи и слова поэта-писателя Мухаммада Солиха, автора биографического произведения Шайбанинаме, являются часто цитируемыми источниками в произведениях 16-го века. Это подтверждает его широкую известность и весомое положение среди литературоведов средневековья. Сам Бабур цитирует его трижды, в последний раз приводя пародийный бейт на его стих.

Сведения о самом поэте можно найти в Равзат ус-салотин (Сад государей) от Фахри Хирави и в Мажолис ун-нафоис от Навои. В первом источнике сообщается,⁵ что Амир Мухаммад Солих (1455-1535) родился в семье хорезмского акима амира Нурсаидбека. Его дед Шоҳмалик служил во дворце Улугбека Мирзо, а отец был видным государственным деятелем во дворце Улугбека, Жуки Мирзы и Абу Саида. Окончив начальное образование в Хорезме, Мухаммад Солих обучается в Герате у Абдурахмана Джами. После смерти отца некоторое время служит во дворце Хусейна Байкары и других темуридских принцев. Далее поступает на службу к Шайбанихану и назначается правителем в областях Бухара, Чоржуй и Нисо. Награждается титулами «Амир ул-уламо» (Эмир всех улама) и «Малик уш-шуаро» (Царь всех поэтов). В период 1507-10 гг. он проживает в Герате и после смерти Шайбанихана возвращается в Бухару. В основном он сочинял стихи на тюрком и классическом таджикском языках. Данные сведения о жизни поэта и литературного деятеля находят свое подтверждение и во втором тазкире.⁶

Его произведение Шайбанинаме (Книга о Шайбани) является первой реалистично-исторической поэмой в староузбекской литературе. Она охватывает события конца 15-го и начала 16-го веков и состоит из 8880 строк, 76 глав.

5. باز گفتا خرد که تریخش، فتح بابر بهادرست بدان

Еще разум сказал: "знай его тарих - фатхи Бабур бахадур" (т. е. победа богатыря Бабура = 905-г. по хиджре). (Мано 1995:126, поэты)

³ Перев. Жураев Ж. Равзат ус-салотин. Тошкент: MUMTOZ SO'Z, 2013 й., стр. 47-48

⁴ Там же, 2-я ч., стр. 2.

⁵ Перев. Жураев Ж. Равзат ус-салотин. Тошкент: MUMTOZ SO'Z, 2013 й., стр. 88.

⁶ Навоий, Мукамал асарлар тўплами, 13-я кн., Тошкент, 1997, стр. 87.

Именно данный байт и предисловие к нему являются явным подтверждением того, что в число близких Бабуру придворных входили поэты. Впервые автор о них вспоминает в связи с завоеванием Самарканда, где он подмечает написание нескольких тарихов поэтами – шуаро тарихлар айтиб эди (Мано 1995:126).

6. نی غله مرا کزو توانم نوشید، نی مهمل غله تا توانم پوسید
آنرا که نخوردنست و نی پوشیدن، در علم و هنر کجا تواند کوشید

Нет зерна, которым я могу питаться; нет сбережений, которыми могу быть одет. Человеку, если не хватает еды и одежды, в искусстве или науке, где он сможет себя проявить? (Мано 1995:128, Бинаи)

Одним из таких поэтов во время его пребывания в столице был Мулла Бинаи, который до этого служил Шайбанихану, когда тот взял Самарканд. Но после того, как изменились обстоятельства, поступил на службу к Бабуру. О его таланте и находчивости говорят его рубаи, где он жалуется на материальные лишения на своей новой должности в Шахрисабзе.

Навои⁷ описывает его как весьма талантливого поэта. Родился он в городе Герате, сначала интересовался обучением, затем все бросил и занялся каллиграфией. Написал ряд произведений, но оставив каллиграфию, переключился на музыку. Однако его трактат о музыке не имел большого успеха. Хоть он и повидал много трудностей в жизни, они не повлияли на качество его стихов.

7. میرزام که شاه بحر بولغوسیدور، عالم دا هنر بیرله سمر بولغوسیدور
بیر مهمل اوچون مونچه عنایت بولدی، معقول اکر دیسام نی لار بولغوسیدور

Мой повелитель будет правителем моря и суши, своими подвигами станет легендой. Если вознаграждается одно рифмованное слово, то какая награда ждет за слово со смыслом? (Мано 1995:128, Бинаи)

Его второе четверостишие является ответом на стих Бабура, о чем свидетельствует его повторяющаяся рифма последнего слова бұлғусидур (станет, будет) в качестве редифа у Бинаи. На этом месте упоминается другой поэт по имени Хаджа Абулбарака Фирокий из Шахрисабза. На этом же собрании он предлагает иной вариант ответа бабуровского стихотворения.

8. بو چور که قیلدی دور سورولغوسیدور، سلطان کرم بو عذر نی قولغوسیدور
توکولکان اگرچه تولماسه ای ساقی، توکولکانیمیز بو دوردا تولغوسیدور

Этот гнет времени пройдет, твое желание милость Султана от времени попросит. О виночерпий, если наши чаши не наполнены, в этот миг они до краев будут переполнены. (Мано 1995:128-129, Фирокий)

В обоих вариантах ответа на стих Бабура присутствует соответствие в определенной степени. Если в первом случае Бинаи использует только первую рифму в качестве редифа (т. е. повторяющегося слова в конце строки), то Фирокий придумывает целый ряд разных рифм по последовательности – а, а, б, а. У обеих версий существует различная рифма, у Бинаи бар-сар, идущий перед редифом, а у Фирокий двойная зулькафиятайн давр-бузр-давр и сўрулғусидур-қўлғусидур-тўлғусидур. Очевидно, последний намеревался отличиться своим поэтическим мастерством перед правителем, что не удивительно. В то же время его ответный стих, как будто намекает жалобщику (Бинаи) о неуместности его просьбы и нехватке терпения на ожидание лучших времен. Тем не

⁷ Там же, стр. 43-44.

менее, следует отдать должное Бинаи за искусное сочинение ответа за короткое время, а также умение вкладывать в каждое слово глубокий смысл.

9. تو سهیلی تا کجا تابی و کی طالع شوی، چشم تو بر هر که می افتد نشان دولت

Ты звезда Сухайли (Канопус), куда простираются твои лучи и где ты восходишь, на что упадет твой взор станет признаком богатства. (Мано 1995:193, Боқи Чағониёни)

Среди авторов стихов были не только поэты и писатели, но и военные командиры. К их числу принадлежит Боқи Чағониёни, военачальник монгольских солдат (Мано 1995:195). Хотя его имя не встречается в тазкире, упоминание о нем можно найти на страницах Бабурнаме.

10. ای خوش آن وقت که بی پا و سر ایامی چند، ساکن کلکنه بودیم به بدنامی چند

Эх, это счастливое и бездумное время! когда мы с дурной репутацией жили несколько дней в Куль-Кине. (Мано 1995:198)

В описании Кабула, после завоевания этого города, Бабур сообщает о районе Куль-Кина, где процветает пьянство, разврат и распущенность. В добавок к комментариям он прибавляет известную пародию на один из бейтов Хафиза Шерази. В его диване, действительно, существует газель⁸ с рифмованным словом чанд «несколько», которая совпадает в рифме и метре с данным шутливым двустушием:

حسب حالی ننوشتی و شد ایامی چند، محرمی کو که فرستم بتو پیغامی چند

Несколько дней прошло, ты не дала о себе знать, сердечный друг сказал отправить тебе весточку.

Судя по примечанию Бабура ўкилур эди «читался», пародийное сочинение может принадлежать любому из его поэтов-знакомых, в том числе и Боқи Чағониёни.

11. بخور در ارک کابل می بگردان کاسه پی در پی، که هم کوهست و هم دریا و هم شهر

است و هم صحرا

Пей вино в Кабульском замке, наполняя чашу непрерывно, ибо Кабул - гора, река, город и низменность в одном. (Мано 1995:199, Мулла Мухаммад Толиб Муаммойи)

О прелестях Кабула, согласно словам писателя, писали и остальные поэты, например Мулла Мухаммад Толиб с псевдонимом Муаммойи. В этом бейте он связывает превосходство замка с именем Бади'уззамон Мирзы. Существует мнение, что его имя означает «чудо света» и следовательно, данный эпитет вероятно относиться также к Кабулу (Беверидж 1:202). Навои⁹ вспоминает его как человека утонченного и религиозного государственного деятеля. Он служил во дворце Бабура и других правителей.

12. عمری بصلاح می ستودم خودرا، در شیوه زهد می نمودم خودرا

چون عشق آمد کدام زهد و چه صلاح، المنة لله آزودم خود را

Всю жизнь я превозносил себя аскетом и верующим. Но когда пришла любовь, куда подевались моя преданность и праведность? По милости божьей, я подверг себя испытанию. (Мано 1995:253, Кичик Мирза)

Следующим в списке принцев-поэтов идет внук Султана Хусейна – Мухаммад Султан Мирзо, более известный как Кичик Мирзо в честь Хусейна Байкары. Автор рассказывает о его блестящем уме и тактичности, занятии наукой и искусством. Он был сыном Ака Бегим (дочь Байкары) и Султана Ахмад Мирзы (внук Мираншаха). Вначале он служил при дяде по материнской линии, затем бросил военное дело. Имел познания в

⁸ Хамин Хатиб Рахбар. Диване газалияти Маулана Шамсуддин Мухаммад Ходжа Хофиз Шерази. Техран 1957, стр. 245.

⁹ Навоий, Мукаммал асарлар т плами, 13-я кн., Тошкент, 1997, стр. 25-26.

поэтической литературе. Как и утверждал Бабур, его вышеупомянутый стих сильно напоминает стиль Абдурахмана Жами¹⁰, кого он называет Муллою. Он почти повторяет его рубаи с аналогичным редифом худро «меня самого». Как видно, четверостишие у Кичик Мирзы отличается наличием следующей лексики: салоҳ «праведность» вместо оригинального шекиб «терпение»; зухд «аскетизм» вместо сабр «терпение»; ишқ «любовь к богу» вместо ҳажр «разлука». В остальном все совпадает. Тот самый рубаи приводится в качестве примера его творчества у Хирави¹¹ и Навои¹².

13. در کذر دیدم پری روی شدم دیوانه اش، چيست نام او کجا باشد ندانم خانه اش

Увидев лицо пери на базаре, лишился я ума, ни ее имени, ни дома не знал я.

(Мано 1995:257, Шоҳғариб Мирза)

Шоҳғариб Мирзо (1470-1496) приходился вторым сыном Султана Хусейна Байкары и сочинял тюркско-персидские стихи под псевдонимом Фарибий. Согласно автору, он имел непривлекательную внешность, был горбатым, но обладал незаурядным умом. Любил охоту и разведение птиц. Несмотря на несовершенство тела, обладал сильным пером. После себя оставил целый диван стихов. В определенное время служил на посту правителя Герата под покровительством отца. Но умер раньше него, не оставив потомства. В свой диван он добавил также отредактированные стихи Бадриддина Хилали¹³, казненного за богохульство. Эти сведения о принце-поэте находят свое оправданное подтверждение в тазкире Навои¹⁴ и Хирави¹⁵.

14. آلوده کردی ز پی صید که کشتی، غرق عرقی در دل کرم که کزشتی

Засыпанный пылью от погони за дичью, ты покрылся потом от запыхавшегося сердце. (Мано 1995:258, Мухаммад Хусайн Мирзо)

Другим сыном¹⁶ Султана Хусейна был Мухаммад Хусайн Мирзо (1476-1496), старший брат Фаридуна Хусейна. Бабур упоминает о его заточении вместе с Шахом Исмаилом. Хотя его отец и братья, старшие и младшие, были сунниты, он стал шиитом, а далее еретиком. Мухаммад Хусайн умер в Астрабаде, оставаясь верным шиизму. Автор критикует его за следование по неправильному религиозному пути, тем не менее, отмечает его смелость, героизм и литературную способность. То, что он стал шиитом утверждает и Фахри Хирави.¹⁷

15. بود درد ایله که اولارمین مرض چو ظاهر ایماس، طبیب لار بو بلاغه نی چاره قیلغای لار

Я умру этим недугом, из-за неизвестной болезни, чем в такой беде могут помочь врачи? (Мано 1995:266, Алишер Навои)

Несомненно, в узбекской литературе Алишер Навои является самой почитаемой фигурой. Хирави описывает его как образованного дворянина, защитника ученых и поэтов. После своего ухода из городского правления он занялся благотворительностью и построил около трехсот шестидесяти зданий. Его художественная деятельность оценивается и по сей день как один из самых плодотворных в тюркской и персидской ли-

¹⁰ Аълохон Афзахзод. Дивани Жоми. Жилде аввал, Техран 1958, стр. 849.

¹¹ Перев. Жураев Ж. Равзат ус-салотин. Тошкент: MUMTOZ SO‘Z, 2013, стр. 47.

¹² Навоий, Мукаммал асарлар тўплами, 13-я кн., 2-я ч., Тошкент, 1997, стр. 5.

¹³ Рукопись, МС Гамбург Штаби Ориент № 15.

¹⁴ Навоий, Мукаммал асарлар тўплами, 13-я кн., 2-я ч., Тошкент, 1997, стр. 6.

¹⁵ Перев. Жураев Ж. Равзат ус-салотин. Тошкент: MUMTOZ SO‘Z, 2013, стр. 48.

¹⁶ Как известно, у него было 14 сыновей и 11 дочерей, Мано 1995:256.

¹⁷ Перев. Жураев Ж. Равзат ус-салотин. Тошкент: MUMTOZ SO‘Z, 2013, стр. 50.

тературах. Бабур был его кумиром, считая его своим учителем, при сочинении своих произведений брал с него пример. Данное обстоятельство находит свое отражение в Бабурнаме, где автор говорит о нем больше, чем о других поэтах и перечисляет все его произведения. Он восхваляет его стихи на тюрки и критикует его трактат об арузе Меъзонул-авзон (Мерило ритмов), в том числе и некоторые его персидские сочинения. Более того, он подробно рассказывает о жизненном пути Навои, его карьере и смерти. Благодаря рассказу автора у современного читателя есть возможность ознакомиться с подробностями его кончины. Например, когда Хусейн Мирза возвращался из астрабадского похода, Навои вышел его поприветствовать. Они увидели друг друга, но, прежде чем, он должен был подняться и уйти, его здоровье внезапно ухудшилось. Ни один врач не смог ему поставить диагноз, и он покинул этот мир на следующий же день. Именно этот момент подходит к упомянутому выше бейту.

16. شب غم کرد باد آهم از جا برد کردونرا
فرو برد ازدهای سیل اشکم ربع مسکونرا

В тоске ночей водоворот моих вздохов наполнил небосвод, словно дракон, поток моих слез поглотил целый свет. (Мано 1995:270, Шайхимбек)

Навои¹⁸ хорошо отзывался о дворянине по имени Амир Шайхим с псевдонимом Сухайлий, служившим сначала Абу Саид Мирзе, а потом Султану Хусейну. Он был известен народу своими стихами и одой на касиду «Ийдия» (подарок к ийду)¹⁹. Видимо Шайхимбек перешел на службу к Бабуру после смерти Хусейна Мирзы. Автор шутливо отзывался о нем, подмечая его поэтический стиль. Сухайлий сочинял стихи всех видов, используя в них ужасающие слова и ментальные образы. Составил диван и месневи.

17. مثنوی کرچه سنت شعر است، من غزل فرض عین میدانم
پنج بیٹی کہ دل پذیر بود، بہتر از خمستین میدانم

Хоть месневи является обязательным стихом, газель считаю божественным повелением.

Пять куплетов, очаровывающих сердце, предпочитаю двум Пятерцам! (Мано 1995:281, Сайфи Бухори)

Наряду с Абдурахманом Жами, во дворце Султана Мирзы прислуживали не менее прославленные поэты. Одним из таких был Маулана Сайфи из Бухары, по праву называемый Муллоу. По словам Бабура, в доказательство своего высокого образования, он привык представлять список всех прочитанных им книг. Он составил два дивана, один из которых посвящен торговцам, также сочинил множество басен. Тот факт, что он никогда не писал месневи, подтверждает и вышеупомянутый китъа. Автор подвергает его трактат о персидской поэзии резкой критике, обосновывая свое мнение неактуальностью рассматриваемых в нем вопросов. Согласно Беверидж, Маулана Сайфи также прозвали Арузи из-за его мастерства в арузе (Беверидж 288).

Навои²⁰ предоставляет весьма любопытные сведения о жизни Сайфи. Например, он пишет, что тот приехал в Герат из Бухары и познакомился с городской интеллигенцией. Хорошо сочинял масал (басня) и муаммо (стихотворная загадка). В трезвом состоянии ему не было равных, но, когда пьянствовал, становился весьма непристойным.

¹⁸ Навоий, Мукаммал асарлар тўплами, 13-я кн., 2-я ч., Тошкент, 1997, стр. 6

¹⁹ Исламский праздник, отмечаемый в конце месяца Рамадан.

²⁰ Навоий, Мукаммал асарлар тўплами, 13-я кн., 1-я ч., Тошкент, 1997, стр. 43.

18. بولدی تنبل غه وطن فرغانه، قیلدی فرغانه نی تنبلخانه

Толстяк освоился в Фергане, сделав ее домом бездельника. (Мано 1995:282, Мухаммад Солих)

Бабура вспоминает Мухаммада Солиха как поэта, писавшего со вкусом, но допускающего определенные ошибки. Данное утверждение трудно обосновать объективно с литературной точки зрения, основываясь на его диване и поэме. В сочинении коротких форм стихов он вроде придерживается установленных форматов в арузе. Поэтому, было бы не справедливо обвинять его в некорректности при составлении дивана. Хотя, с другой стороны, слова Бабура могут касаться его исторической поэмы – Шайбанинаме, посвященной биографии Шайбанихана. Она имеет просодический метр раман-е мусаддас-е махбун подобно формату Субхи (Субхат ул-аброр, Четки праведный, Жами). Вполне вероятно, что критика Бабура относится именно к составу этого произведения, а не его форме, что является очевидным, учитывая разные углы зрения на одни события. К примеру, Солих в нем обвиняет Бабура в краже драгоценностей Хусравшаха, а также в его содействии проделкам ханов в Мавераннахре.

Что касается самого двустишия, оно скорее напоминает игру слов, где танбал одновременно означает имя предателя Ахмада Танбала и определение «толстый; бездельный; плодородный». Второе значение скорее носит негативный характер, судя по отношению Бабура к названному дворянину.

19. بجز عبد الله کير خرامروز، ندیده هیچ شاعر روی زررا

بنائی زر طمع دارد ز شاعر مکر خواهد گرفتن کير خررا

За исключением Абдуллаха - глупца, ни один поэт не видел цвета золота. От поэтов Бинаи требовал денег, все, что он получит это ослиный кхира.²¹ (Мано 1995:391, поговорка)

Среди известных стихов встречается фольклорно-сатиристический жанр, напоминающий народную поговорку. Подобно последнему он возникает в результате общеизвестного происшествия и становится популярным сказанием. Его сочинитель часто остается неизвестным, но сами строки превращаются в народное достояние. То же самое можно сказать и о коротком четверостишии выше. Довольно несложный по форме, оно передает реальную историческую информации, а именно создавшуюся атмосферу во дворце после взятия Герата Шайбаниханом. Впоследствии этого управление группой поэтов и писателей переходит в руки Мулле Бинаи.

20. محبوبی هر عشوه کریرا چه کند کس، جایی که تو باشی دکریرا چه کند کس

Что делать мужчине с любовью каждой кокетки? что делать мужчине с другой чем ты? (Мано 1995:405, Мухаммад Солих)

مانند تو مدهوش کریرا چه کند کس، هر کاو کن ماده خریرا چه کند کس

Что делать мужчине с бесчувственной и глухой как ты?

Что делать мужчине с ослихой, бегающей к каждому быку? (Мано 1995:405, пародия)

Согласно словам Бабура, его знакомые поэты имели обыкновение цитировать бейты известных поэтов. Таким образом, мы снова наталкиваемся на стихи Мухаммада Солиха, о ком шла речь ранее. Тут же автор упоминает о сочинении пародийного стиха на оригинал и оба приводит в качестве примера. Это означает, что данный вид стихос-

²¹ Перс. Мужской половой орган.

ложения был в употреблении и каждый мог использовать источник-оригинал по своему усмотрению. Поэтому, вполне вероятно, что любой придворный из окружении Бабура был в состоянии сочинить подобный «шедевр» и в местах, где он не уточняет имя автора или собственноручное произведение, речь может идти именно о таком стихе. Следовательно, второй бейт может принадлежать Шайху Абулвахиду, Шайху Зайну, Мулле Алихану, Турдибеку Хоксору или др.

21. نغزک ما نغز کن بوستان، نغزترین میوه هندوستان

Наше чудо (манго) - украшение сада, прекраснейший фрукт Хиндустана. (Мано 1995:454, Хусрав Дехлави)

К описанию индийского фрукта манго Бабур прибавляет бейт Хусрава Дехлави. При этом отмечая, что во избежание неправильного произношения, некоторые называют его нағзак «лучший» (уменьшительное слово от нағз).

22. اگر بخیر سلامت کدر ز سند کنم، سیاه روی شوم کر هوای هند کنم

Если я благополучно перейду Синд, пусть почернеет мое лицо, если возжелаю Хинд. (Мано 1995:475, Хожа Калон)

В число влиятельных и состоятельных беков входил Хожа Калон, обладавший многочисленным войском. Поскольку он также сочинял стихи, автор упоминает запомнившийся ему стих. По своей сути он является эпизодным сочинением, так как носит информативный характер. В нем поэт изъявляет свое нежелание оставаться на завоеванной земле, а также исключает малейшую возможность возвращения. Этим он в некоторой степени выражает свое недовольство решением государя остаться в завоеванной стране и укрепить позиции. Как известно из автобиографии, после овладения индийскими городами, большинство беков выступает за возвращение в Кабул с разграбленным добром.

Хирави²² тепло отзываясь о нем, говоря о человеке, владеющим таджикским языком и тактическим поведением в совершенстве. По его предложению Бабур отправляется завоевывать Индию, но потом тот пытается поскорее покинуть завоеванную землю. Отлично сочинял стихи на тюрки и таджикском под псевдонимом Каломий.

Заключение

В отличии от цитатных форм известных писателей, в данном типе стихосложения можно увидеть большее соответствие с жизненными реалиями. Здесь мы встречаем шуточный, пародийный, консонантный, эмоциональный, фольклорный и пейзажный типы сочинений. В особенности ответные стихи Бинаи, Фироқий и Бабура в контексте описываемых ситуаций приобретают явный актуальный и смысловой оттенок. Неменьший интерес представляют характерные для шестнадцатого фольклорные стихи, века о местности в Кабуле и происшествии с поэтами в Герате - центре науки и искусства.

Отношения автора и литературоведа Муҳаммада Солиха часто проявляются в приводимых строках. Очевидно, что первый выказывал нескрываемый интерес и внимание к творчеству последнего, несмотря на тесное сотрудничество с его соперником. Поэтому пародийный стих (20), возможно сочиненный самим Бабуром или его близким придворным как будто намекает на скрытую обиду, утаенную в отношении поэта. Возможно, автор надеялся на его службу при дворе, но тот по тем или иным причинам

²² Фахри Хирави. Равзат ус-салотин. Перев. Жураев Ж. Тошкент: MUMTOZ SO‘Z, 2013, стр. 91.

отверг это предложение. В любом случае, Бабур трижды цитирует его стихи, что доказывает его равнодушие к писателю.

Список использованных литератур:

1. Афзахзод, Аълохон. Дивани Жоми. Жилде аввал, Техран 1958.
2. Бэверидж, Аннете. Бабурнаме на английском (Мемуары Бабура). 1, 2-е кн., Лондон, 1922.
3. Фахри Хирави. Равзат ус-салотин. Перевод на узбекский язык Ж.Жураева. Тошкент: MUMTOZ SO‘Z, 2013.
4. Мано, Эйжи. Бабурнаме (Вакаъе): критическое издание, основанное на четырех чагатайских текстах. Кйото: Наканиши, 1995.
5. Навоий, Алишер. Мукаммал асарлар туплами, 13-я кн., 1, 2-е кн., Тошкент, 1997.
6. Рахбар, Хамин. Диване газалияти Маулана Шамсуддин Муҳаммад Ходжа Ҳофиз Шерази. Техран 1957.
7. Хондамир, Фиёсиддин ибн Хумамуддин, приб. 1475-1535, Макгиллский университет, Институт исламских студий, рукопись №16.

САНЪАТЖОН САРИЕВ

ТУРКИЙ ХАЛҚЛАР ФОЛЬКЛОРИДА “ГҶРҶҒЛИ” ДОСТОНЛАРИНИНГ ШАКЛЛАНИШИ

Аннотация

Ушбу мақолада “Гўрўғли” достонларининг шаклланишига асос бўлган жиҳатлар, эпик анъана ва тарихий воқелик хусусида сўз юритилиб, эпоснинг мотив ва сюжет асослари қиёсий таҳлилга тортилади. Шу асосда мазкур достонлар вариант ёки алоҳида достон эканлиги ёритиб берилган.

Калит сўзлар: “Гўрўғли”, эпик анъана, тарихий воқелик, оғзаки вариантлар, қўлёзма вариантлар, мотив, сюжет асослари.

Аннотация

В статье рассматриваются аспекты, эпическая традиция и историческая реальность, которые легли в основу эпоса «Гороглы», а также проводится сравнительный анализ мотивов и сюжета произведения. Исходя из этого подчеркивается, что такие дастаны представляют собой отдельный дастан или вариант произведения.

Ключевые слова: «Гороглы», эпическая традиция, историческая реальность, устные варианты, рукописные варианты, мотив, основы сюжета.

Annotation

This article discusses the aspects that formed the basis of the epics "Gorogly", the epic tradition and historical reality, and draws a comparative analysis of the motives and plot of

the epic. On this basis, it is emphasized that these epics are a separate dastan or version of the work.

Keywords: "Gorogly", epic tradition, historical reality, oral versions, manuscript variants, motif, plot bases.

“Гўрўғли” эпоси йигирмадан ортиқ туркий ва туркий бўлмаган халқларнинг оғзаки ижоди намуналари сифатида кенг ҳудудда тарқалган. Бебаҳо фольклор намунаси сифатида кўплаб версия ва вариантларга, эпизод ва саргузаштларга эга бўлган “Гўрўғли” эпоси икки хил шаклда намоён бўлган: машхур халқ достони сифатида фақат шеърӣ матнлардан иборат (тожик версияси) ва иккинчи шаклда шеърӣ ва насрий матнлардан иборат (ўзбек версияси каби) дostonлардир.

Турк фольклоршуноси П.Н.Боратовнинг фикрича, “Гўрўғли” эпоси сюжети ва мундарижасига кўра учта асосий версиядан иборат. Булар: туркман, озарбайжон ва Ўрта Осиё версиялари бўлиб, тадқиқотчи бу таснифидан келиб чиқиб, ушбу барча вариант ва версияларнинг асосида Озарбайжон “Гўрўғли” эпоси туришини таъкидлаб ўтган [1.13].

Дostonнинг ўзига хос хусусиятларини аниқлаш ва тизимга солиш борасидаги тадқиқотлардан келиб чиқиб, айтиш мумкинки, Кавказ версияларига мансуб грузин, арман, курд, лезгин, ажар версиялари озарбайжон версияси асосида шаклланган бўлиб, озарбайжон версияси атрофида бирлашади. Ўрта Осиё версияларига мансуб туркман, тожик, Ўрта Осиё араблари версиялари эса ўзбек версияси атрофига бирлашади [2.12].

Бу масалалар бўйича В.М.Жирмунский ва Ҳ.Т.Зарифовлар ўзининг қуйидаги фикрларини билдириб ўтганлар: “Гўрўғли”нинг озарбайжон версияларидан бошқа барча Закавказье ва Яқин Шарқ версиялари – арман, грузин, турк версиялари озарбайжон версияси асосида шаклланган. Озарбайжон ашиг-бахшиларининг қўшиқ ва ҳикоятларини таҳлил қилиш асосида уларда бирмунча аниқ тарихий маълумотлар, ҳаётӣ воқеа-ҳодисалар ва шу билан бирга эртақларга хос ҳаёлий-фантастика намуналарини ҳам учратишимиз мумкин. Буларнинг барчаси эпоснинг кейинги тараққиетида, тарихий қиссанинг дostonга ва халқ китобларига айланиши жараёнида вужудга келган [3.183].

Эпоснинг версиялари бир-биридан фарқ қилиб Ғарбий ва Шарқӣ гуруҳга ажратилади. Агар Ғарбий вариантнинг намунаси ҳисобланган озарбайжон “Гўрўғли” дostonларига назар соладиган бўлсак, унинг шаклланишида тарихий воқеалар, ҳодисалар асос бўлганлиги аён бўлади.

Ғарбий версияда мифологик ва ҳаёлий саргузаштлар кейинги ўринда туради. Эпос қахрамони ва унинг атрофида жамланган ботирлар халқнинг идеали сифатида, халқнинг умидлари, орзулари, ҳақиқат ва тўғрилиқ, озодлик учун курашчилар сифатида намоён бўлади. Озарбайжон эпоси фақат тарихий жиҳатдан ўрганилган бўлиб, мифологик нуқтаи назардан ўрганилмаган. Натижада, бу дoston ғоявий-мазмунӣ жиҳатдан, халқ эпоси воқеаларининг ёзувга олиниш жараёнларининг тадрижий тараққиетини аниқлаш имконини беради.

“Гўрўғли” эпосини қадимги турк тарихий манбалари билан боғлаган ҳолда тадқиқ қилган олим Н.С.Банарлы шундай ёзади: “Бу дoston ҳақиқатан ҳам Кўктурк даврида туркийлар ва форсийларнинг урушлари, жанглари воқеалари асосида шакллана бошлаган”. Тадқиқотчи охирида шундай хулосага келади: “... айтиш мумкинки, эпос исломга-

ча бўлган даврда – ўғуз ва форсийлар уруши даврида ва исломдан кейин мусулмонлашган Ўғуз туркийлар муҳотида шаклланган [4.177].

Эпоснинг туркманлар орасида яратилган ва йигирма беш қисмдан иборат нашр қилинган Човдур вариантыда шундай дейилади: “Човдур вариантынинг шохобчаларидан бири бўлган “Гўрўғлининг туғилиши” шохобчасида Гўрўғли мазорда туғилмайди, балки у мақбарада (қубрада) туғилади. Достонда тасвирланашича, мақбарада мурдаларнинг бошига ва оёғига шам ёқиб қўйилган. Достонда олов култи билан боғлиқ қадимий анъаналарнинг элементлари кўзга ташланади. Масалан, келин-куёв уйига киришидан олдин ўт устидан отлаб ўтиши, байрамларда олов атрофида айланиб, ундан сакраб ўтиб рақсга тушиш ва бошқалар – шомонизм билан боғлиқ бўлиб, бу жиҳатдан қараганда, “Гўрўғли” эпоси исломгача тарихий давр билан алоқадорлик касб этганлигини англаш мумкин [5.55-56].

Эпоснинг дунёдаги барча версияларини, айниқса, Кавказ версияларини таққослаб ўрганиш “Кўрнинг ўғли” мотиви Гўрнинг ўғли (мазорда туғилган ўғил) мотивига қараганда кенг кўламда ва севимли мотив сифатида оммалашганини ва ушбу мотив Европа ва Кавказ фольклоршуносларининг эътиборини жалб қилиб келган асосий мотивлардан эканлигини қайд қилиш мумкин.

Француз шарқшунослари “Гўрўғли”ни Аршах – Тиран ривоятларига боғлашга уринганлар. Айрим манбаларда “Гўрўғли” достонини араб босқинчиларига қарши IX аср бошларида Озарбайжонда олиб борилган Бобек бошчилигидаги Хуррамийлар ҳаракатига боғлаш ҳолатлари учрайди.

Биз бу борада В.М.Жирмунский ва Х.Т.Зарифовларнинг айтган фикри энг асосли ва тўғри эканлигини айтиб ўтишимиз жоиз [6.183].

Бобек ва унинг халифаликка қарши қаҳрамонона жанглари ҳақида Бобекнинг ҳаётлик давридаёқ ўнлаб афсоналар яратилган ва даврлар ўтиб халқ ўртасида кенг ёйилиб машҳур бўлган ва янги саргузаштлар билан тўлдирилиб, босқичма-босқич эпик характерга эга бўла борган.

Бобек ҳаракатлари тўғрисидаги тарихий манбаларда ва халқ орасида тарқалган афсоналарда “Гўрўғли” достони шохобчаларидаги эпизодларидаги мотивларга яқинликни, ҳамоҳангни сезиш мумкин. Масалан, Гўрўғлининг отасининг кўр қилиниши билан Бобекнинг онасини кўр қилиниши эпизодида аниқ бир хиллик мавжуд. Ривоятлардан бирида келтирилган маълумотларга қараганда, никоҳ одатлари ислом шариати бўйича эмас, балки, Хуррамийлар одатларига, урфларига кўра ўтказилиши, оила қурилиши Бобек онасининг кўзини кўр қилинишига сабабчи бўлган.

Гўрўғли қассоб Алидан унинг ўғлини тортиб олиб Чанлибелга олиб келиши эпизодида, аслида Жовидон томонидан онасидан ёш ўсмир Бобекни тортиб олиб қочиши ва Боз қалъасига келтириши сюжетидаги воқеалар такрорланади [7.18].

Абу Имрон билан Жовидоннинг орасидаги жанжалли баҳслар, курашлар “Гўрўғли” эпосидаги Кўрўғлу ва Хизирўғли Мустафобекларнинг мажорали баҳсли жанжаллари эпизодларига ҳамоҳанг келади. Шуниси, қизиқки, Абу Имроннинг ўзи араб бўлишига қарамасдан, у арабларга қарши бўлиб келган. Мустафобек ҳам Хизирлардан бўлса ҳам, у Хизирларга, садр-аъзамларга қарши чиққан эди. Абу Имрон ва Жовидон бир-бирларига душман эмас. Шу жиҳатдан қараганда, Гўрўғли ва Хизирўғли Мустафобекларнинг ҳам уларга ўхшашлиги бор. Улар ҳам бир-бири билан дўст тутинадилар, душман эмас.

Чанлибел ўзининг катталиги ва ҳашаматлилиги, ҳайбатлилиги ва юксак бебаҳо тарихий обидалиги билан Абу Имроннинг Боз қалъаси ва Гўрўғлининг Чанлибел қалъаси аҳолисининг маънавий-руҳий яқинлиги, мақсад ва орзулари кураши, ғоялари жиҳатидан бир-бирига яқинлик жиҳатлари сезилади.

Бу каби бир-бирига ҳамоҳанг бўлган эпизодлар ва яқинликлар шуни кўрсатадики, “Гўрўғли” достони ўзининг Бобек – Хуррабийлар қўзғолонига қараганда ҳам чуқур тарихий илдизларига эга бўлган ва улуғворлик сувидан ичгандир.

Достоннинг устун жиҳатларидан бири, унинг муҳим таянчи бўлган бешта унсур: Гўрўғли, Ғирот, Чанлибел, Исфаҳон ўқ-ёйи ва Миср қиличидир. Достон сюжетининг Бобек – Хуррабийларга бориб боғланиши, ундаги кўплаб мотивлар оташпарастлик қарашлари асосида шаклланганлигини кўрсатади [8.149].

Халқ ривоятлари, ҳикоятлари ва сақланиб қолган тарихий манбалардаги далиллар билан қиёсласак, уларни халқаро сюжетларга алоқадор эканлиги ҳақидаги хулосаларга олиб келади. Халқ оғзаки ижодида тарихий саҳнада мавжуд бўлган ва ҳозирда ҳам яшаб келаётган қадимий сюжетларга кўра, “Ноҳақ кўзи кўр қилинган одамнинг ўғли буюк қаҳрамон бўлиб етишиши” ёки “Кўр кишининг ўғлининг қаҳрамон даражасигача етишиши” оддийгина қилиб айтганда, қаҳрамон “Кўрнинг ўғли” деб номланиши халқаро мотивлардан бири саналади.

“Кўрнинг ўғли” мотивининг шаклланиши бир жиҳатдан қадимги юнон афсоналаридаги Зевснинг ўлган ҳомиладор қизидан ўғил туғилишига боғлаб талқин қилинса, иккинчи томондан бу мотив эрамиздан олдинга VII-VIII асрларда Шимолий Қораденгиз атрофидаги чўлларда яшаган Скифлар орасида қадимдан мавжуд бўлган сюжетларга боғлаб талқин этилади.

Мавжуд тарихий манбаларнинг маълумотларига кўра, скифлар эрамиздан аввалги VII асрда Озарбайжон ҳудудига мансуб текисликларда жойлашган бўлиб, Эрон, Озарбайжон ва бошқа халқлар ерларига ҳужумлар қилиб турганлар [9.41]. Геродот ушбу урушлар ҳақида ёзар экан, “Кўрнинг ўғли ҳақидаги қизиқарли саргузашт сюжетга алоқадор бўлган ва унинг учун асос бўлган” “Кўр қуллар” ҳақидаги қизиқарли маълумотлар”ни ёзиб қолдирган [10.187]. Қизиғи шундаки, Геродотнинг “Тарих” асарининг таржимони Г.А.Страновский тарихчининг келтирган маълумотларини “Қадимий скиф афсоналари” дея номлаган. Ушбу берилган скиф афсоналарига кўра, скифлар барча қулларнинг кўзларини кўр қилиб қўйганлар. Бу кўр қилишдан мақсад, скифлар от соғиш сирларини яшириш мақсадида ўз хизматкорларининг кўзларини кўр қилганлар.

Қизиғи шундаки, мазкур афсона қисман ўзгартирилган тарзда Ю.В.Чеменземинлининг “Қизлар булоғи” романида келтирилган [11.445]. Олим ва ёзувчи Ю.В.Чеменземинли жанрларда асир тушган асирларнинг кўзларини скифлар томонидан қайтарзда кўр қилинишини ўзига хос тарзда чиройли ва ёрқин, эркин ифодалаб, тасвирлаб берган.

Геродотнинг “Тарих” китобида тасвирланган ярим тарихий ва ярим мифик афсонадан англашиладики, “Кўрнинг ўғли” халқаро сюжети скифларда янги маъно англаганлиги аён бўлади. Кўр қуллардан туғилган янги авлод ўзларининг қаҳрамонликлари билан скиф жангчиларини эсанкиратиб қўядилар.

Ушбу сюжет Шимолий Кавказ халқлари орасида кенг тарқалган ва осетинларнинг “Нарт” эпосига киритилган. Ушбу мавзу бўйича рус шарқшуноси В.Ф.Миллер, ундан кейин Жорж Дюмезиль махсус тадқиқот ишларини олиб бордилар [12]. “Гўрўғли”

эпосининг скиф, осетин, сван дostonлари ва афсоналари, шунингдек, “Аршак-Тиран” ҳақидаги афсоналар билан қиёсий-чоғиштириб ўрганган олим Жорж Дюземилнинг тасдиқлашича, гарчи “Гўрўғли” эпоси сюжети билан “Кўрнинг боласи” мотиви орасида яқин ҳамоҳанглик бўлса-да, улар орасида тўғридан-тўғри боғлиқлик мавжуд эмас. Чунки, мазкур сюжетларнинг кўпчилигида сюжет ва воқеаларнинг қўшилиб, аралашиб кетиш хусусиятлари ўз ифодасини топган. Муҳими, скиф афсоналарида ҳам, Аршак-Тиран афсоналарида ҳам, озарбайжон “Гўрўғли”си матнларида ҳам қаҳрамонларнинг оталари ҳукмдорлар томонидан отлар масаласи билан боғлиқ ҳолда жазоланади. Бундай ҳамоҳанглик, алоқадорлик хусусиятлари эпоснинг бошқа мотив ва сюжетларида ҳам сезилади.

Маълумки, “Нарт” эпоси Шимолий Кавказ халқлари - осетин, абхаз, қабардин, адигейлар, убиглар, сванлар, чеченлар, ингушийлар, балкарлар, қорачойлар, кумиклар орасида кенг тарқалган бўлса-да, уларнинг асосий ижодкорлари осетинлар адигейлар ва абхазлардир, деб ҳисобланади.

Шаклланиши эрамиздан аввалги VIII-VII асрларга хос деб қаралаётган ушбу эпос юзасидан олиб борилаётган тадқиқотларга кўра, ва В.И.Абаев ва Б.А.Калоевларнинг хулосаларига кўра, “Гўрўғли” дostonидаги кўплаб эпизодлар ва мотивлар қадимги скиф мифологиясидан олинган [13.370].

“Кўрнинг боласи” мотиви “Нарт” эпосининг “Хамис ва Батразд” бўлимида ифодаланган [14.352]. Бу шохобчада тасвирланишича, Кўр ўғли нартларга ўзининг жасоратини, мардлигини ва қаҳрамонлигини кўрсатмоқчи бўлади ва улар билан жанг қилади ва ҳалок бўлади [15.191].

“Нарт” эпоси яратилган вақтларда, шунга яқин даврларда матриархат “Амираниани” эпоси [16.98] яратилган бўлиб, унда ҳам “Гўрўғли” мотиви ўз аксини топган. Ўзбек версиясида қаҳрамон қабрда туғилади. Бунда унинг онасининг мурдалик хусусиятлари сезилиб туради.

Маълумки, “Гўрўғли” туркуми дostonлари асосан XVI асрларда шакллана бошлаганлиги сабабли уларда мифологиянинг излари ўзини намоён қилиб туради. Масалан, Гўрўғлининг мўъжизавий туғилишининг ўзиёқ мифологияга бориб боғланади. Гўрўғлининг дунёга келиши туғилмасидан анча олдин бобосига туш орқали аён бўлади. Ўзбекфольклорида туш мотиви жуда кенг тарқалган бўлиб, унинг илдизлари қадимги мифология билан боғланиб кетади. “Туш лавҳасининг асоси битта - инсон руҳий дунёсининг рамзидир. Туш ва миф шарҳланар экан, тадқиқотчидан улардаги “рамзлар тилини” билиш талаб этилади” [17.107].

“Гўрўғлининг туғилиши” дostonида унинг бобосининг тушига “олтин ошиқ” киради. Кўринадики, бу ерда ҳам рамзни – “ўғил туғилиши”ни англатади. Мазкур тушдан кейин чол тинчини йўқотади ва сал ўтмай унга мозордаги бола ҳақидаги хабарни келтирадилар [18.9]. 3150-инв. рақамли қўлёзмада эса Жиғолибекнинг тушига ҳазрат Шоҳимардон кириб: “Эй, Жиғолибек, ўрнингдан турғил. Ўлган келинингнинг қабрини кўргил, не ажаб воқеа кўрарсан” дедилар [19.5]. 9590-инв. рақамли қўлёзмада ҳам Жиғолибекка қабрдаги чақалоқ ҳақида шу тарзда хабар берилади [20.1]. Одилбек Гўрўғлининг отаси бўлиб, Чамлибелнинг ҳукмдори Жиғолибекнинг ўғли эди. Одилбек отасидан кейин Чамлибел халқига сардорлик қилади. Бироқ тез ўтмай ўзи, сал кейин хомиладор аёли ҳам вафот этади.

Кўринадики, эпик қаҳрамонларнинг туғилишининг ўзи “мўъжизавийдир”. Яна шуниси эътиборлики, кўпчилик эпик қаҳрамонни дастлаб бўри, байтал, кийик ёки эчки эмизиб боқади. Гўрўғлини ҳам эчки ёки байтал эмизиб боқади. “Тулумбий” достонининг бош қаҳрамони Эдигонни ҳам эчки эмизиб боқади [21.68]¹. Ж.Фрезер эса эчкини ҳосилдорлик культларига боғлайди [22.104]². Шунингдек, уни кўпгина халқларда, жумладан, оссурияликларда илоҳий ҳайвон сифатида тан олиниши қайд қилинади [23.424]³.

Эчкининг илоҳий ҳайвонлиги билан алоқадор маросимлар Хоразмда яқинларгача яшаб келган. Жумладан, Хоразмдаги пўрхон (парихон)лар айрим беморларни даволашда эчки териси ёки жунидан фойдаланганлар [24.192]⁴.

Фикримизча, эчки қадимда Марказий Осиёда яшовчи айрим қавмларнинг тотеми сифатида эъзозланган бўлиши мумкин. Айрим манбалардаги эчкининг Зардушт шахсига бориб тақалиши, уни эмизиши, унга ҳомийлик қилиши буни муайян даражада тасдиқлаши мумкин.

Гўрўғли образининг кейинги фаолиятига разм солинса ҳам кўпгина мифологик тасвирларни кўриш мумкин.

Даставвал у чилтанлар маконига дуч келади. Улар Гўрўғлининг келажак тақдири ҳақида башорат қилишади. Унинг енгилмас баҳодир бўлиб етишиши, оламга доврўғ солиши, отга, яроғга эга бўлиши, 120 ёш кўришини айтишади. Кейин у эпик қаҳрамонларга хос баҳодирлик хусусиятларини намоиш этади. Уч ботмон ёйин кўтаради. Отган ўқи етти филни тешиб ўтади.

Гўрўғли портретига разм солганда ҳам мифологик тасвир яққол кўзга ташланади: “Ерга урса осмонга учаман деб турган отни минган, кўзлари ёниб турган, ҳар елкасида бир ҳўкизни бемалол кўтарадиган, ҳайбатли йигит” [18.32], “Гўрўғлининг ҳар одими тўрт газ” [18.68]. Агарда ушбу тасвирларга диққат қилинса, Гўрўғлидаги ғайритабиий куч-қудратга ишора қилиниши сезилади.

Фольклоршунос Н.Криничнаянинг фикрига кўра, эпик қаҳрамон портрети кўпроқ ўша халқнинг тотемик табиати билан боғланиб кетади [25.60]. Шу жиҳатдан қараганда, Гўрўғлига берилган тасвирлар кўпроқ, от тотемини эсга солади. Негаки, унда отга хос келбат, куч-қудрат, жасорат, бардош ва ирода мужассамлашган, Дарвоқе, қадимги Хоразмда яшаган массагетларнинг тотеми от бўлганлигини [21.68] ҳам унутмаслик лозим.

Эпоснинг “Хирмондали” шохобчасидаги Хирмондали образидаги мифологик хусусиятлар ҳам эътиборга лойиқ. Достоннинг Бола бахши – Қурбонназар Абдуллаев вариантыда ҳикоя қилинишича, унинг онаси хурмо мевасини егач, Хирмондалига бошқоронғи бўлади. Қизнинг исми ҳам хурмо меваси билан боғлиқ. Ушбу мотив ҳам жуда қадимий бўлиб, инглиз фольклоршунос Ж.Фрезернинг маълумотга кўра, унинг илдизлари ўсимлик маъбуди Аттис билан алоқадордир. Аттиснинг онаси ҳам ўз кўкрагига бодом ва анор мевасини кўйгач, Аттисга ҳомиладор бўлади [26.203]. Ушбу мотив фанда партеногенез номи билан юритилиб, бошқа халқлар оғзаки ижодида ҳам кенг тарқалган [23.424].

¹ Криничная Н. Персонажи преданий: становление и эволюция образа. Л., 1988. -С68.

² Ҳомидий Ҳ. Зардушт // “Тафаккур”, 2001, №1 104-бет.

³ Фрезер Дж. Золотая ветвь, - М., 1986. -С. 424.

⁴ Фрезер Дж. Фольклор в ветхое завете, - М., 1989. -С. 192.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Дастан Короглу. Стамбул. Типография Евгаф, 1931.
2. Короглу. Составитель М.Г.Тахмасиб.Предисловие. Баку. Издательство АН Азербайджанской ССР. 1956.
3. Жирмунский В.М., Зарифов Х.Т. “Узбекский народный героический эпос”. М.; 1947.
4. Банарлы Н.С Иллюстрированная история турецкой литературы. Стамбул. Издательство “Йедди гюн” (Етти кўй). 1947.
5. Рахманов Ата. Вновь обнаруженный вариант эпоса “Короглу”. Журнал “Совет адабиййати”, Ашхабад, 1964, №9.
6. Жирмунский В.М., Зарифов Х.Т. “Узбекский народный героический эпос”. М.; 1947.
7. Короглу. Озарбайджан. Баку. Издательство “Сада”. 2009.
8. Тахмасиб М.Г. Азербайджанские народные дастаны (средние века). Баку. Издательство “Элм”. 1972.
9. Истроия Азербайджана. 3 томник. Том-1. Боку. Издательство АН Азербайджанский ССР. 1958.
10. Геродот. История в девяти книгах. Л.; Издательство “Наука”, 1972.
11. Чеменземинли Ю.Б. Произведения в трех томах. Том II, Баку. Издательство “Элм”. 1976.
12. Дюмезиль Ж. Осетинский эпос и мифология. М.; Издательство “Наука”, 1976; Дюмезиль Ж. Скифы и нарты. М.; Издательство “Наука”, 1990.
13. Нарты. Эпос осетинского народа. М.; Издательство АН СССР, 1957.
14. Нартские сказания. Осетинский народный эпос. М.; ОГИЗ, 1949.
15. Берберян Г., Аршак И. Корголу. Париж, 1938.
16. Боратав П.Н. Народные рассказы и народные рассказничество, Анкара, 1946.
17. Чиковани М. Амираниани (Грузинский эпос). Тбилиси. Издательство Союза писателей Грузии “Заря Востока”, 1960.
18. Эшонкул Жаббор, Фольклор: образ ва талқин, Қарши, 1999.
19. Гўрўғли. Урганч, “Хоразм”, 2003.
20. Гўрўғли. Ўз Р Фа ШИ кўлёмалар фондида сақланаётган 3150-инв. кўлёмма.
21. Гўрўғли. Ўз Р Фа ШИ кўлёмалар фондида сақланаётган 9590-инв. рақамли кўлёмма.
22. Криничная Н. Персонажи преданий: становление и эволюция образа. Л., 1988.
23. Ҳомидий Ҳ. Зардушт // “Тафаккур”, 2001.
24. Фрезер Дж. Золотая ветвь. М. 1986.
25. Фрезер Дж. Фольклор в ветхое завете, М., 1989.
26. Юсупов Ж. Хоразм эртаги ва ҳаёт ҳақиқати. Т., 1997.
27. Толстов С.П. Древний Хорезм. М.: 1948.

ЗАМОНАВИЙ ТУРК ҲИКОЯЛАРИДА ЯНГИЛАНИШ ТАМОЙИЛЛАРИ (Ю.Отилган ҳикоялари мисолида)

Аннотация

Ушбу мақолада турк адабиётининг модернист ёзувчиларидан бири Юсуф Отилган ижоди, унинг ҳикоячиликдаги маҳорати илмий жиҳатдан тадқиқ этилган. Адибнинг Ғарб адабиёти таъсирида ёзилган асарлари, хусусан, “Уйдаги”, “Катакнинг нариги томони”, “Яшаб бўлмайдими” сингари ҳикоялари таҳлил қилинган.

Калит сўзлар: турк адабиёти, Ю.Отилган, ҳикоя жанри, постмодернизм, услуб, қахрамон, тасвир, таъсир.

Аннотация

В этой статье в научном аспекте исследованы творчество одного из писателей-модернистов турецкой литературы Юсуфа Атилгани, его мастерство в жанре рассказа. Проанализированы рассказы «В доме», «Наружная сторона клетки», «Невозможно жить», написанные под влиянием европейской литературы.

Ключевые слова: турецкая литература, Ю.Атилгани, жанр рассказа, постмодернизм, стиль герой, изображение, влияние.

Annotation

In this article, one of the modernist writers of the Turkish literature, Yusuf Atılgan works and his skills in storytelling are investigated scientifically. His stories which were written by the influence of the European literature, such as “At home”, “The opposite side of cage”, “Uninhabitable”, were studied.

Keywords: Turkish literature, Y.Atilgan, story genre, postmodernism, style, hero, expression, effect.

XX аср турк адабиёти, хусусан, ҳикоячилигида реалистик анъаналарни ижодий давом эттирувчи асарлар билан бир қаторда янгича шаклий изланишлар ҳам кўзга ташланади. Шу билан бирга инсон маънавий олами, дунёқараши ва туйғуларини бадиий акс эттириш тамойиллари янгиланиб, одам руҳий дунёсини бутун мураккаблиги билан тадқиқ ва таҳлил этишга эътибор янада кучайди. 1970-1980 йиллар турк ҳикоячилиги Ғарб адабиётига юзланди, постмодернизм, экзистенциализм сингари тушунчалар кириб кела бошлади. Ҳикоянавислар Ф.Кафка, Ж.Жойс, В.Вулф, У.Фолкнер, А.Камю асарларидан таъсирланди, қахрамон яратиш ва услуб жиҳатдан ўхшашликлар пайдо бўлди.

Турк ҳикоячилиги 1970 йиллардан кейин ҳам ички, ҳам ташқи тараққиёт таъсири натижасида янги изланишларга юз тутди. Ғарб ҳикоячилиги таъсиридаги тараққиётда модернистик, постмодернистик тушунчалар юзага келди; билвосита анъанавий ҳикоялардан анча фарқли янгича ҳикоя шакли пайдо бўла бошлади¹. Бунда албатта Юсуф Отилганнинг ижоди, хусусан ҳикоялари муҳим аҳамият касб этади. Турк ҳикоячилигининг модернист ёзувчиларидан бири ҳисобланган Ю.Отилган жанрнинг баракали ижодкори бўлмаса-да, санокли ҳикоялари билан турк адабиётида чуқур из қолдирди.

1960 йиллардан эътиборан жанрнинг янгича ифодаларини излаш натижасида ижодкорлар қисман бўлса ҳам постмодернизмнинг баъзи хусусиятларидан фойдала-

¹ Çeşitli İ., Balcı Y., Kolaç E. Cumhuriyet Dönemi Türk Nesri. Anadolu Üniversitesi. Eskişehir-2012. –S.49.

ниб ижод қилдилар. Уларнинг биринчиси Юсуф Отилган ҳисобланади.² Дарҳақиқат, Ю.Отилган “Катакнинг нариги томони”, “Яшаб бўлмайди”, “Чиқа олмаган”, “Уйдаги”, “Соатларнинг тиқирдиси”, “Калта минорадан бошқа” сингари ҳикоялари билан постмодернизм хусусиятларини ифодалаб берди.

Юсуф Отилган бизда модернистик адабиётнинг йўлбошчиларидан бўлган ва ўзи яшаган давридаги ёзувчиларга нисбатан анча фарқли мавзуларда, услубда роман ва ҳикояларни қаламга олган ёзувчидир.³

Юсуф Отилган (1921-1989) “Бекорчи одам”(1959) ва “Она юрт меҳмонхонаси” (1973) номли романлари билан танилган ёзувчи бўлиб, тириклигида “Калта минорадан бошқа” (1960) номли ягона ҳикоялар тўпламини нашр этди. Вафотидан кейин барча ҳикоялари жамланиб “Исёнчи”(1993) асари нашрдан чиқди. Отилган ҳикояларида анъанавий ва замонавий ҳаёт ўртасидаги тўқнашувларни, шахс руҳиятида намоён бўлган тангликларни, турли сабаблар билан юзага келган зиддиятларни ҳаётда борлигича акс эттиради. Барча мавзуларнинг ортида инсон ҳаётини остин-устун этган модернизм таъсири бор.⁴

Эътибор бериб назар солсак, Юсуф Отилганнинг аксарият қаҳрамонлари ҳаётдан норози, эркинликка, мустақилликка интилувчан, шу сабабли ҳам атрофидаги ҳиссиз, туйғусиз одамлардан безиган. Улардан узоқлашгиси ва ўзининг “ички олами”да яшагиси келади. Адибнинг “Уйдаги” ҳикояси қаҳрамони ҳатто дунёга келтирган онасидан ҳам бегонасирайди.

Ҳикоянинг қаҳрамони асосан ўз-ўзи билан суҳбатлашади, бошқаларга ҳам ўзича баҳо беради, фикрини бошқаларга билдирмайди. У атрофидагиларга дардини очишга одатланмагани учун қувончу қайғуси ҳам ўзининг ичида. Ҳар қандай ҳаётий-руҳий жараён фақат унинг ички оламида рўй беради.

“Катакнинг нариги томони” асарида ҳикоячи яшаётган катагидан қочишни ўйлаган товукдир. Товуқ ва катак параллелизмида эркинлик мавзусини ёритган ёзувчи катакнинг нариги томони сўз бирикмаси орқали қолиплардан четга чиқиш, ўзи қўмсаган, кутган ҳаётни акс эттиради. Асарда катак хўжайини – қалби пок аёл, ҳикоячи товуқ, хўроз ва нариги товуклар ижтимоий ҳаётга ўхшатиш ҳисобланади.⁵

Ёзувчи ҳикояларида баъзан мазмунни кучайтириш учун жонлантиришдан ҳам унумли фойдаланади. Жонлантиришлар шунчаки эффект учун эмас, балки ўқувчига қаҳрамон сезимларини англашда ёрдам кўрсатиш учун қўлланган. “Катакнинг нариги томони” ҳикоясида нутқи йўқ парранда – товуқ жонлантирилади, яъни нутқ эгаси сифатида кўрсатилади. Ёзувчи бир катак ичида яшаётган хўроз ва товуклар орқали жамиятдаги баъзи одамлар ҳаётини акс эттиради. Товуқ бошқа товуклардан фарқли ўлароқ бир хилликдан зерикади, узоқлардан кўринаётган бепоён ҳовлилар унинг хаёлини ўғирлайди ва диққинафас катагидан қочиш тараддудига тушади. Қочади ҳам, аммо сал қолса итнинг ўлжасига айланарди. Хўжайини пайдо бўлди-ю итнинг чангалидан қутқарди, ярадор бўлди.

² Kùlahlıođlu İ.A. Cumhuriyet Dönemi Türk Hikayesi. Yeni Türk Edebiyatı. (1839-2000). Edit. Ramazan Korkmaz. Ankara-2015. –S.364.

³ Güngör B. Yusuf Atılgan'ın Hayatı, Eserleri ve Fikirleri (1921-1989). Yüksek Lisans Tezi. Marmara Üniversitesi, İstanbul-2014. –S.14.

⁴ Çetişli İ., Balcı Y., Kolaç E. Cumhuriyet Dönemi Türk Nesri. Anadolu Üniversitesi. Eskişehir-2012. –S.45.

⁵ Işık H.C. Türk Öykücülüğünde 1950 Kuşağı ve Varoluşçuluk. Yüksek Lisans Tezi. T.C. Celal Bahar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yeni Türk Edebiyatı Anabilim Dalı. Manisa-2008. –S.96.

Оппоғим бир кун катакнинг нариги томонида нималар бўлаётганига қизиқади ва бу ердан қочишга қарор қилади, фақат бу жуда мушкул иш. Чунки катак панжаранинг темири узун ва ниҳоясиз кўринади. Шунга қарамасдан бир куни тонгда катакдан қочишнинг уддасидан чиққан Оппоғим ваҳший итнинг чангалига илинади. Шу заҳоти хўжайини келиб уни қутқаради ва катакка олиб келади. Қочиш ташаббуси омадсиз кечган Оппоғим, омадсизликка қарамай яна катакнинг нариги томонига бориш ва у ердаги кенг ҳовлиларни кўриш истагидан воз кечолмайди.⁶

Шунга қарамай товуқ барибир катакнинг нариги томонини, бепоён ҳовлилардаги хўроз-товуқларга ҳавас қилади, кўнглининг туб-тубидан яна қочиш истаги уйғонади:

“Ama ben her zamandan çok şimdi kocaman avluların özlemine duyuyorum. Duvarların ardında o uçsuz bucaksız dünyada daha iyi tavuklar arasında, daha anlayışlı horozlarla geçecek günlerin özlemiyle doluyum. Bıktım buradan. Kaçacağım. Ama köpekler varmış, başka canavarlar varmış, olsun. Bu defa kanatlarımı açar uçuveririm, hırpalatmamam kendimi onlara. Şimdi de bir şeyim yok. Yalnız ensem sancıyor az az. Hele o geçsin, hele kanatlarım az daha uzasın kaçacağım buradan.”⁷

(Аммо мен ҳозир ҳар доимгидан ҳам кўпроқ кенг ҳовлилар соғинчини ҳис қиляпман. Деворлар ортида, бепоён оламнинг эркин товуқлари орасида, фаросатли хўрозлар билан ўтажак кунларнинг соғинчи билан тўла қалбим. Бу ерлар жонимга тегди. Қочаман. Аммо итлар, бошқа жониворлар бор, майли. Бу гал қанотларимни қоқаман-у учиб кетаман, ўзимни уларга ем қилиб қўймайман. Ҳозир ҳам ҳеч нарса бўлгани йўғ-у фақат оз-моз энсам санчийди. Ҳали бу оғриқлар ўтиб кетсин, қанотларим салгина ўссин, бу ерлардан қочиб кетаман.)

Ёзувчи қаҳрамонларини қарама-қарши характерлар, зиддиятли воқеалар фонида тасвирлайди. Шу сабабли ҳам қаҳрамонлар аламзада, ички нафратга тўла, пессимист ҳолатда акс эттирилади. Улар орзу қилмайдилар, чунки улар қарор қабул қилиб бўлган одамлар. Ҳаётдан, борлиқдан, одамлардан йироқлашишга интиладилар, ўзларининг рухий дунёсида яшайдилар. Адибнинг “Яшаб бўлмайди” ҳикояси қаҳрамони ана шундай қаҳрамонлар сирасига киради. Ҳикоя қаҳрамони жамият томонидан масхара қилинади, ғурури ерга урилади. Оиласида ота томонидан, мактабда ўқитувчилар томонидан, кўча-кўйда эса тенгдошлари томонидан кетма-кет “рухий зарба”га дуч келади. Унинг табиатидаги асосий белги-хусусият шундан иборатки, у ўз қобиғига беркинган, бошқалардан ажралиб қолган тунд инсон.

Ҳикоя воқеалари бевосита бош қаҳрамон тилидан баён этилади. Бу эса воқеаларнинг бир оз субъектив талқинини юзага келтиради. Аммо қаҳрамоннинг ўзига тегишли ички ҳолатларни ҳам очиқ-ойдин баён этиши ҳикоя ҳаққонийлигини оширади.

Юқорида айтганимиздек, қаҳрамон доимий хўрликлар, турткилар ичида яшайди. Бир гал у чиройли аёлга қарагани учун ёнидаги кишидан мушт еб, ерга йиқилади. Аммо бошқа бир нотаниш киши унга ёрдам беради, атрофда йиғилиб масхара қилаётган одамларни нари ҳайдайди. Бу меҳрибон кишининг исми Али эди. Али уни “хона”сига олиб келиб, юзидаги қонларни артади. Шу ерда қаҳрамон психологиясида носоғлом, ғайритабиий бир ўзгариш юз беради. У ўз нажоткорини яхши кўриб қолади. Айнан яхши кўргани боис киши билмас уйига бориб ўлдиради. Ҳикоя қаҳрамонини бундай мудҳиш

⁶ Güngör B. Yusuf Atılgan'ın Hayatı, Eserleri ve Fikirleri (1921-1989). Yüksek Lisans Tezi. Marmara Üniversitesi, İstanbul-2014. –S.27.

⁷ Atılgan Yu. Kümesin Ötesi / Bütün Öyküleri (Таржима бизники – П.К.) Yapı Kredi Yayınları. İstanbul-2002. –S.15.

жиноят қилишга ундаган мантиқ битта эди. Унингча, ваҳший, ёвуз, бегона одамлар яшайдиган бу жамиятда Али сингари яхши одамлар яшашга қийналади. Уларни бундай азобдан қутқариш керак. Бунинг чораси эса ўлдириш. Ю.Отилган ушбу ҳикоясида бошқа барча ҳикояларидагидан мураккаброқ, мантиқий ечимсиз муаммони кўтаради. Ушбу ғайритабиий ҳодисанинг бадиий-психологик тасвирини берар экан, ўқувчини ўз қахрамонининг руҳан бемор эканига ишонтиради. Ҳақиқатан ҳам, ушбу қахрамон қилган ишни фақат телбагина амалга ошириши мумкин. Ушбу қахрамон бир томондан рус ёзувчиси Ф.Достоевскийнинг “Жиноят ва жазо” романидаги Роскольниковни эслатади. Аммо унинг қилмиши Роскольниковникидан ўн чандон ошиб тушади. Агар Ф.Достоевский қахрамони ижарачи кампирни ўлдириш учун жиндеккина асосга эга бўлса, Ю.Отилган қахрамони ўзи яхшилик кўрган, яхши кўрган одамни ўлдиради:

“–Neyin var senin, hasta mısın? dedi birden.

–Yoo, çok iyiyim, dedim.

Gerçekten de öyleydim.

–Şarap var dolapta; birer bardak içeriz ha?

Dolaba doğru yürüdü. Ben de yürüdüm. Önce dönecek sandım; oysa sendeliyormuş. Havanelini sağ elime aldım; bütün gücümle vurdum başına. Yüzükoyun düştü. Odayı korkunç bir gürültü kapladı. Nice sonra döşemeye kan aktı. Öylesine yeğindim ki hop desem uçacaktım; sivrisinek gibi. Şimdi kendimi öldürebilirdim.”⁸

(–Нима бўлган сенга, касалмисан? –деди тўсатдан.

–Йўқ, жуда яхшиман, –дедим.

Ҳақиқатан ҳам шундай эдим.

–Жавонда шароб бор, бир-икки қадаҳ ичсак-чи?

У жавон томонга юра бошлади. Мен ҳам орқасидан бордим. Ортга қайтгандек туюлди, гандираклаётган экан. Ўнг қўлим билан тўқмоқни олдим ва бор кучим билан бошига урдим. Юзтубан йиқилди. Хонада даҳшатли шовқин кўтарилди. Бир оз ўтиб гилам қонга булғанди. Ўзимни шундай енгил ҳис қилдимки, бир нафасда чивинга ўхшаб учиб кетардим гўё. Энди ўзимни ўлдирсам бўлади.)

Адиб ҳикояларида ҳаётнинг адоқсиз зарбалари қаршисида ночор қолган одамларнинг қисмати, уларнинг тирикчилиги ўнгланишига на йўл, на имкон борлиги кўрсатилади. Ёзувчи қахрамонлари юрадиган тақдир сўқмоқлари борган сари мураккаблашиб, оғирлашиб бораётганлигини тасвирлайди. Ҳикояларнинг қахрамонлари аксарият ҳолларда вазият устидан ғолиб чиқолмай ора йўлда қолишади.

Кўриб турганимиздек, Ю.Отилган ижодига жаҳон адабиётининг таъсири кучли. Шу боис адибни кўпроқ инсон ичида, кўнглида кечаётган жараёнлар тасвири қизиқтиради. Воқеа, муаммога нисбатан руҳий жараённи ифодалаш устувор ўринда туради. Ёзувчининг ижоди, асарлари бир қатор адабиётшунослар эътиборига тушиб, ўз илмий талқинини топган.

Янги турк адабиётининг йўлбошчи ёзувчиларидан бири Юсуф Отилган романлари, қолаверса ҳикоялари билан ўзидан кейинги модернист ва постмодернист ёзувчиларга доимий илҳом манбаси бўлиб келди.⁹

⁸ Atılğan Yu. Yaşanmaz / Bütün Öyküleri (Таржима бизники – П.К.) Yapı Kredi Yayınları. İstanbul-2002. –S.60.

⁹ Güngör B. Yusuf Atılğan'ın Hayatı, Eserleri ve Fikirleri (1921-1989). Yüksek Lisans Tezi. Marmara Üniversitesi, İstanbul-2014. –S.IV.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Atılgan Yu. Evdeki / Bütün Öyküleri. Yapı Kredi Yayınları. İstanbul-2002.
2. Atılgan Yu. Saatların Tıkırtısı // Türk Edebiyatından Öyküler 1. (Hazırlayanlar: Ercan E., Önemli İ.) İnkılap. İstanbul-2014.
3. Güngör B. Yusuf Atılgan'ın Hayatı, Eserleri ve Fikirleri (1921-1989). Yüksek Lisans Tezi. Marmara Üniversitesi, İstanbul-2014.
4. Dirlikyapan Ö.J. Yusuf Atılgan'ın Kentinde Sınırdaki Yürüyen Öykü Kişileri. // Turkish Studies. 9/3 Winter 2014. Ankara-Turkey.
5. Işık H.C. Türk Öykücülüğünde 1950 Kuşağı ve Varoluşçuluk. Yüksek Lisans Tezi. T.C. Celal Bahar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yeni Türk Edebiyatı Anabilim Dalı. Manisa-2008.
6. Külahlıoğlu İ.A. Cumhuriyet Dönemi Türk Hikayesi. Yeni Türk Edebiyatı. (1839-2000). Edit. Ramazan Korkmaz. Ankara-2015.
7. Oğuz O. Yusuf Atılgan'ın Hikayelerinde Kent. // Turkish Studies. 7/1 Winter 2012. Turkey.
8. Çetişli İ., Balcı Y., Kolaç E. Cumhuriyet Dönemi Türk Nesri. Anadolu Üniversitesi. Eskişehir-2012.
9. Güngör B. Yusuf Atılgan'ın Hayatı, Eserleri ve Fikirleri (1921-1989). Yüksek Lisans Tezi. Marmara Üniversitesi, İstanbul-2014. –S.IV.

МЕҲРИНСО ҚАЮМОВА

ЗАМОНАВІЙ ТУРК ДРАМАТУРГІЯСІНІНГ ЁРҚИН СІЙМОСИ

Аннотация

Халдун Танер, XX аср турк адабиётининг таникли намояндalarидан бири бўлиб, турк драматургиясининг ривожига улкан ҳисса қўшган ва дунёга танитган ёрқин сиймолардан бири ҳисобланади. Мақолада драматургнинг ижоди, асарларининг умумий таҳлили ўрин олган.

Калит сўзлар: турк адабиёти, жанр, ҳикоя, сюжет, композиция, пьеса.

Аннотация

Халдун Танер – один из известных представителей турецкой литературы XX века, внесший большой вклад в развитие турецкой драматургии и представивший ее миру. В статье дан общий анализ творчества драматурга и его произведений.

Ключевые слова: турецкая литература, жанр, рассказ, сюжет, композиция, пьеса.

Annotation

Khaldun Taner is one of the most famous figures of Turkish literature of the twentieth century, one of the most prominent figures who made a great contribution to the development

of Turkish drama and presented it to the world. The article contains a general analysis of the work of the playwright.

Key words: Turkish literature, genre, story, plot, composition, poem.

Ҳалдун Танер турк адабиётида машҳур ёзувчи ва драматург сифатида тан олинган ижодкорлардан бири ҳисобланади. Хусусан, Ҳалдун Танер драматик асарларида турк инсонининг ички олами турли аспектларда ёритишга ҳаракат қилади, инсон ва инсониятга бўлган чуқур севгисини ифодалайди. Шунингдек, жамият, табиат ва ўз ички оламида ўралашиб қолган инсон фожеасини ҳам кўрсатиб беради. Тез ўзгарувчан ва шахс сифатида шаклланаётган характерлар, кекса инсонлар, аёллар, алданган эркаклар, кичик инсонлар, турли касб вакиллари... асарларнинг типик характерларидир.

Ҳалдун Танер асарларида ижтимоий ўзгаришларга ҳам катта аҳамият қаратган. Ижодкор ижтимоий, сиёсий, иқтисодий қонунларга параллел тарзда ўзгарган турк жамиятининг ҳолатини акс эттиради. Ёзувчи бу ўзгаришнинг турк жамиятида юзага келтирган турли салбий ҳолатлари ҳақида маълумот беради. Ғарб маданияти ва санъатининг бундай ўзгариши қандай кечган деган саволга жавоб кидиради ва бу ўзгариш асносида оқсаган жиҳатларни ҳажвий йўл билан танқид қилади. Драмаларида ижтимоий ўзгаришнинг маънавий томонини оғриқли нуқта сифатида акс эттиради. Ҳалдун Танернинг асарларида танқидий қараш муҳим аҳамият касб этади.

1950 йиллар Туркияда сиёсий ва ижтимоий ўзгаришлар оғир кечгани, бунга параллел равишда адабиётда ҳам ўтмиш билан ҳисоблашиш, Ғарб таъсири остида янгилашиш жараёни кузатилади. Ҳалдун Танернинг ижоддаги ютуғи ғайритабиий вазиятларни, воқеаларни ва инсонларни тасвирлашда эмас, балки кичик инсонлар ҳаётини акс эттиришдадир. У ҳикоя қилмоқчи бўлган мавзунинг инсонга аҳамият қаратмагандек ҳолатда ҳикоя жараёнида шундай ўзгариш ясадики, худди китобхон ёзувчи шахсиятини унутиб воқеалар ичига шўнғиб кетади. Ёзувчи бермоқчи бўлган истагини, фикрини, қарорини, танқидини ҳикоя қаҳрамонларига юклайди. Шу тарзда ҳикоя қаҳрамонлари ёзувчининг сўзловчиси вазифасини бажаради. Асарга баъзан жониворлар, баъзан рамз, баъзан эса ашёлар ғоя беради ва улар ёзувчи шахсиятини акс эттиради. Унинг асарларида пессимистик руҳ сезилмайди. Ёзувчи фақатгина тасвирлайди ва аччиқ ҳақиқатни юмор билан юмшатади.

Танернинг табиат ва табиийлик ҳақида тўхталишининг боиси ҳам севгини табиийлик ва тўғрилиқдан топганлигидадир. Ёзувчи кичик инсонлар ва кичик ҳаётни танлаши асосида фақат севги ётади. Ўтмишга назар солишида ҳам севги муҳим аҳамиятга эга. Чунки гўзалликларни ва севгини ҳамиша ўтмишдан олади.

Ёзувчининг асарларида макон сифатида, асосан, Истанбул ва Олмония тилга олинади. Шунингдек, Истанбул эски ва янги қиёфаси билан тасвирланиб унга таърифлар келтирилади. Олмония эса бошқача маданият тарзини кўрсатиш учун қаламга олинади. Ёзувчи инсонга ва жамиятга маданий назар орқали ёндашади. Бу учун ёзувчи жуда яхши билган иккита маданиятни қиёслади. Олмонлар ва турклар ўртасидаги ижод, адабиёт, қийматлар, бегона ишчи, бегоналашиш муаммоларини ҳамиша маконлар воситасида тасвирлайди.

Ҳалдун Танер ижодий фаолияти давомида ҳеч қачон турли оқим ёки гуруҳ вакили бўлмаган. У ижодга бирон-бир янгилик киритиш, ном қолдириш, таниқли бўлиш истагида ёки турли идеологик фикрларга сиғиниб қалам тебратган ёзувчилардан эмас.

Ҳалдун Танер яшаган даврдаги ижод оқими ва фикрлари доираси чегарасидан ўтиб маҳаллий ёзувчи бўлишга ҳаракат қилади. Глобаллашишга ҳам шу йўл орқали эришиш мумкинлигини билади. Ўзидан олдинги ифодага урғу берган ва халқ оғзаки ижодидан таъсирланган ёзувчилардан ўрнак олади. Аҳмад Митхат афанди, Эмин Ниҳат анъаналарига боғлиқдек кўринсада, ҳикояларида сўзлашув ва аския анъаналаридан таъсирланиш жиҳатидан юқори даражага эришганлиги сезилади. Аҳмад Расим ва Ҳусайн Раҳми Гурпинар каби ёзувчиларнинг Истанбул шеvasини ҳикояга киритиш амалиётига у яна ҳам маҳорат билан ёндашишга ҳаракат қилади. Хусусан, монолог ва диалог воситасида ёзган ҳикояларида муваффақиятга эришади.

Ёзувчининг “Яшасин демократия” (1949), “Туш” (1951), “Шишхонага ёмғир ёғарди” (1953), “Ой нуридаги шовқин” (1954), “Ўн иккига бир дақиқа қолди” (1954), “Кўнчиналар” (1967), “Санчонинг тонгги сайрлари” (1969), “Қизил сочли амазонка” (1970), “Соҳилда тонг” (1983) сингари ҳикоя тўпламлари бор.

Асар тили ва мазмунига ўта талабчан, мушоҳадаларга уста ёзувчи Ҳалдун Танер инсоннинг шахсий дунёси билан фалсафа асосларини уйғунлаштириб, воқеалар ва қахрамонларга шунга кўра руҳ беришни ҳеч қачон эътибордан соқит қилмаган ижодкордир. У ўз фикрига ва юксак маънавиятга эга ёзувчилардан бири саналади.

Ҳалдун Танер асарлари рус, инглиз, немис, чех, югослав, қозоқ, озарбайжон ва грузин тилларига таржима қилинган. Адибнинг қатор ҳикоялари ф.ф.д. П.Кенжаева томонидан ўзбек тилига ўгирилган. Танер жами 12 та драма ва 13та кабаре учун пьеса ёзган бўлиб, уларнинг барчаси саҳналаштирилган.

Ҳалдун Танернинг 100 йиллиги муносабати билан 2015 йил Халқаро туркий маданиятлар ташкилоти (TÜRKSOY) томонидан “Ҳалдун Танер йили” деб эълон қилинди.

Турк адабиётида Танер драмалари уч даврга бўлиб ўрганилади:¹ Биринчи давр иллюзион пьесалар, иккинчи давр айнан томошабоп пьесалар ва учинчи давр кабаре театри учун пьесалар деб номланади.

Биринчи давр 1949-1962 йилларни ўз ичига олиб, бу даврда “Günün Adamı” (“Ҳозирги кун одами”, 1957), “Dışardakiler” (“Ташқаридагилар”, 1957), “Ve Değirmen Dönerdi” (“Тегирмон ҳамон айланар эди”, 1958), “Fazilet Eczanesi” (“Фазилат дорихонаси”, 1960), “Lütfen Dokunmayın” (“Илтимос, тегманг”, 1961), “Huzur Çıkmazı” (“Ҳузур берк кўчаси”, 1962) номли пьесалари яратилган.

Иккинчи давр 1964 йилда ёзилган “Keşanlı Ali Destanı” (“Кешанлик Али достони”) пьесаси билан бошланиб, унга “Gözlerimi Kararım Vazifemi Yaparım” (“Кўзларимни юмиб, вазифамни адо этаман”, 1964), “Zilli Zarife” (“Шаддод Зарифа”, 1966), “Sersem Kocanın Kurnaz Karısı” (“Бефаросат эрнинг айёр хотини”, 1971), “Ayışığında Şamata” (“Ой нуридаги шовқин”, 1977) сингари пьесалари киради.

Учинчи давр эса, илк бор 1967 йилда яратилган “Vatan Kurtaran Şaban” (“Ватанни қутқарган Шабан”) драмаси билан бошланиб, шу йилда “Туякуш” кабаре театрига асос солиниши билан боғлиқ. Бу давр Ҳалдун Танернинг барча кабаре учун пьесаларини ўз ичига олади.

Биринчи давр пьесалари хусусида тўхталар эканмиз, улар драматик пьесалар сирасига киритилганлигини таъкидлаб ўтиш жоиз.²

¹ Ayşegül Yüksel “Haldun Taner Tiyatrosu”, İstanbul, Bilgi Yayınevi, 1986, s.27

² Halil Adıyaman, Haldun Taner Hayatı, Sanatı ve Eserleri, Doktora Tezi, Ankara, 2012, s. 40-47.

Ҳалдун Танер драматургиясининг иккинчи даврига мансуб бўлган пьесалари мутахассислар томонидан айнан томошабоп (“Göstermecisi biçimdeki”³) ҳамда эпик турдаги драмалар, ёзувчи эса Туркияда эпик драмаларнинг асосчиси деб баҳоланади.⁴ “Бертольд Брехтнинг издоши бўлган Ҳалдун Танер илк бор унинг эпик театри анъаналарини турк миллий театрига татбиқ этди (“Keşanlı Ali Destanı” ва “Gözlerimi Kararım Vazifemi Yararım” пьесаси)”⁵, –деб таъкидлайди рус олими Л.Н.Старостов.

Ёзувчи “Кешанлик Али достони” драмаси хусусида ёзар экан, “Бу асар драматург сифатида эришган энг катта ютуғим”, –деб таъкидлайди.

Ёзувчи Ҳалдун Танер драматургиясининг учинчи даври кабаре учун мўлжалланган театр даври ҳисобланади. Бу ҳақда Т.Шевченко номли Киев миллий университети туркология кафедраси доценти И.В.Прушковская шундай фикр юритади: “Миллий театр ва замонавий дунё драматургиясининг уйғунлашуви турк драматургиясида сиёсий драма жанрининг юзага келиш спецификасини белгилайди. XX асрнинг 60-йилларида Ҳалдун Танер бошчилигида “Туякуш” номли кабаре театрига асос солинди. Бу театрда янги жанрдаги пьесалар сахналаштириллар эди: шаклан–халқ ўйини, мазмунан–сиёсий ва ижтимоий воқеликдаги унсурлар устидан аччиқ кулиш. Шу тариқа 60-йилларда Бертольд Брехтнинг “эпик театр” назарияси ва янги театр шакллари излаш турк драматургларининг халқ драмаси анъаналарига қизиқишини кучайтирди.”⁶

Кабаре учун ёзилган пьесалар орасида энг машҳури “Vatan Kurtaran Şaban” (“Ватанни қутқарган Шабан”, 1967) асари ҳисобланади. Илк бор 1 октябрь 1967 йилда Четин Ипеккая томонидан сахналаштирилган бу мусиқий пьеса яна тўрт юз қирк тўққиз марта сахна юзини кўрган. Шунинг учун ҳам бу асар турк томошабинлари онгида кабаре пьесаларининг энг ёрқин намунаси сифатида гавдаланади.

Ҳалдун Танер асарларида алданган одамлар ҳаётини ҳам акс эттиради. Ҳикоялар қаҳрамонлари ҳар доим ҳаётда алданган кишилардан иборат. Чунки инсонларнинг ҳақиқати кўпинча ҳаёт ҳақиқатларига мос келмайди. Асар қаҳрамонлари била туриб алданишда давом этсалар-да, жамият билан бўлган муносабатларини давом эттирадидилар. Шу сабабдан жамиятда тақдирга тан берган инсон образи вужудга келади.

Ҳалдун Танер ғоя бера оладиган ёзувчилардан бири. Буни ҳикояларининг кириш ва хулоса қисмларида расмийлаштиради. Танер қатъий кириш сўзини ёзади ёки параграф вужудга келтиради. Воқеалар ривожига келганда вазият бирдан бошқача тус олади. Ёзувчи ўз фикрини хулоса билан якунлайди.

Асарларида бой мазмун ва соддаликни асосий унсур ҳисоблаган Танер ҳар доим одамларнинг савиясига эътибор қаратади. Халқ ҳаёти тасвирига муҳим эътибор қаратган ёзувчи асар ва китобхон савиясига бефарқ бўлмайди. Шу сабабдан ҳикояларида фалсафий, ижтимоий, тарихий ҳақиқатларни мушоҳада қилган ҳолда қаламга олади.

³uşegül Yüksel. Haldun Taner Tiyatrosu, İstanbul, Bilgi Yayınevi, 1986.

⁴Mustafa Karabulut. Edebiyatın Sosyolojik İmkânı Açısından Keşanlı Ali Destanı'nın İncelenmesi, Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 2012, Ocak, Sayı 8.

⁵Ҳалдун Танер. Избранное. Новеллы и публицистика. Пер. с тур. Л.Н.Старостова. М., Главная редакция восточной литературы издательства «Наука», 1984.

⁶Прушковская И.В. История развития турецкой авторской драмы (Республиканский период до 1980 г.), Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко, 2014.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Елўқ С., Кенжаева П. Кутилмаган меҳмон. Akademnashr, 2011.
2. Оганова Е.Г. Традиции народной драмы в современной турецкой драматургии. –М.: ИСАА МГУ, 2006.
3. Прушковская И.В. История развития турецкой авторской драмы (Республиканский период до 1980 г.)./Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко, 2014.
4. Adıyaman H. Haldun Taner Hayatı, Sanatı ve Eserleri. Doktora Tezi, Ankara 2012.
5. Enginün İ. Cumhuriyet Dönemi Türk Edebiyatı.–İstanbul: Dergah yayınları, 2003.
6. Gariper C. Haldun Taner'in Keşanlı Ali Destanı Üzerinde Bir İnceleme. İlmî Araştırmalar, Sayı 20, 2005.
7. İbrohimova Sh. Turk dramaturgiasi. TDSHI, 2016.
8. Miyasoğlu M. Haldun Taner. Ankara, Kültür ve Turizm Bakanlığı, 1988.
9. Karabulut M. Edebiyatın Sosyolojik İmkânı Açısından Keşanlı Ali Destanı'nın İncelenmesi, Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 2012, Ocak, Sayı 8.
10. Taner H. Bütün eserleri. İstanbul, Bilgi Yayınevi, 1983.
11. Taner H. Koyma Akıl Oyma Akıl, Sansür Üzerine Yazılar. Ankara, Bilgi Yayınevi, 1985.
12. Taner H. Bütün Oyunları, Ve Değirmen Dönerdi. Lütfen Dokunmayın. Ankara, Bilgi Yayınevi, 1991.
13. Yüksel A. Haldun Taner Tiyatrosu. İstanbul, Bilgi Yayınevi, 1986.

ИГОРЬ ШПАК, АЛЛА ИСТОМИНА

ПОЭМА «ФАРХАД И ШИРИН» НА УКРАИНСКОМ ЯЗЫКЕ

Аннотация

Мақолада филология фанлари доктори, профессор Хасанов Саидбек Рустамовичнинг ЎзРФА Алишер Навоий номидаги Давлат адабиёт музейи директори вазифасидаги халқаро алоқалари, мамлакатлараро миқёсдаги сиёсий-маданий ва илмий-маърифий ишлари, тажрибали, ишбилармон ва ташаббускор раҳбар сифатидаги қирраларининг бири украин халқи вакили томонидан эътироф қилинади.

Калит сўзлар: «Фарход ва Ширин», «АДЕФ-Украина», Киев, Игорь Шпак, Николай Бажан, Борис Чип, Саидбек Хасанов.

Аннотация

В статье представлен отзыв одного из представителей украинского народа о директоре Государственного музея литературы имени Алишера Навои АН РУз, докторе филологических наук, профессоре Хасанове Саидбеке Рустамовиче как об опытном, деловом, инициативном руководителе, его деятельности в установлении международных связей и организации политико-культурной и научно-просветительской работы в международном масштабе.

Ключевые слова: «Фархад и Ширин», «АДЕФ-Украина», Киев, Игорь Шпак, Николай Бажан, Борис Чип, Саидбек Хасанов.

Annotation

The article is acknowledged by a representative of the Ukrainian people, one of the multifaceted features of the doctor of philological sciences, the Director of the State Museum of Literature named after Alisher Navoi, who carried out a large scientific, educational, political and cultural work on an international scale in order to strengthen international relations, an experienced, enterprising and full of initiative leader, about Professor Khasanov Saidbek Rustamovich.

Keywords: “Farhad and Shirin”, “ADEF-Ukraine”, Kyiv, Igor Shpak, Nikolay Bazhan, Boris Chip, Saidbek Khasanov.

На презентации издательского шедевра – билингвы поэмы Шота Руставели «Витязь в тигровой шкуре» на украинском и грузинском языках – в Президентском фонде Л. Д. Кучмы «Украина» состоялась встреча руководителей Издательского Дома «АДЕФ-Украина» Игоря Шпака и Аллы Истоминой, с Чрезвычайным и Полномочным Послом Республики Узбекистан в Украине г-ном Алишером Абдуалиевым. Эту встречу можно считать концептуальной при воссоздании ещё одного фундаментального произведения XV века.

Можно было бы сказать, что встреча носила случайный характер, но, как говорят мудрецы, – «в каждой случайности есть закономерность». А тут к предполагаемой закономерности добавился ещё и высочайший уровень энтузиазма участников этой совершенно, как показала жизнь, неслучайной встречи.

Слово за словом – и вот уже прямо на первой встрече, практически «готов» проект издания поэмы Алишера Навои «Фархад и Ширин» на 3-х языках: украинском, узбекском и староузбекском. Дело осталось «за малым» – подготовить и издать.

Сразу отметим, что первый перевод поэмы «Фархад и Ширин» на украинский язык был выполнен известным поэтом Н. П. Бажаном. Именно поэтому данная работа представлялась весьма простой: найти оригиналы и «стыковать» их с переводом.

Для современного читателя, «умудрённого» такими современными понятиями как «мотивация» или «побудительный момент», данная ситуация покажется совершенно неправдоподобной или даже какой-то искусственной: где классик узбекской литературы XV века и его герои, а где современная Украина с ее совершенно другими традициями и менталитетом? Скажем откровенно, что объяснить, а тем более понять, побудительные моменты участников этого проекта, исходя только из «материалистической» модели окружающего мира. Более того, там, где начинается духовный мир человека с его неизменными атрибутами – Бог, смысл жизни, высокие идеалы, любовь и т. д. – современный прагматизм всегда неприменим и терпит неизменное поражение. А творчество Алишера Навои – это не только квинтэссенция философии и поэзии Востока, но и целый мир, связанный с духовной составляющей жизни.

Поскольку привычной материальной мотивации в этом проекте не было, а каждая из «инициативно-договаривающихся сторон» проекта старалась сделать только самое «нужное и важное» как для Украины, так и Узбекистана, то результат был предопределен. Он мог быть только успешным.

Ответ на вопрос о том, почему именно «Фархад и Ширин» из «Хамсы» («Пятикнижие»), был связан с тем, что в 1947 году великий украинский поэт Николай Платонович Бажан уже занимался переводом этого произведения на украинский язык, и была готова, скажем так, база перевода произведения. Причем база не какая-нибудь, а высочайшего уровня. Ведь все без исключения переводы Бажана – это произведения искусства.

В общем на старте проект казался достаточно простым: «легкое» редактирование, дизайн и «в печать».

Но, как это часто случается в обыденной жизни, простая инициатива как-то совсем незаметно трансформируется в сложную, со всеми вытекающими для организаторов последствиями. Но, обо всем по порядку.

Для выбора оригинала поэмы и организации работ буквально через неделю после той знаковой встречи И. В. Шпак вылетает в Ташкент, где по просьбе посла Алишера Абдуалиева в Государственном музее литературы им. Алишера Навои Академии наук Республики Узбекистан (АН РУз) его ждёт директор – профессор Саидбек Хасанов.

На первую встречу в музее литературы профессор Саидбек Хасанов приглашает академика Азиза Каюмова, директора института языка и литературы, профессора Низамиддинна Махмудова, профессора Ибрагима Хаккулова, хранителя фондов музея Джалолиддин Джураева, главного редактора журнала «Жахон адабиёти» Шухратуллу Ризаева.

Благодаря энтузиазму профессора Саидбека Хасанова все присутствующие буквально «прониклись» целесообразностью работы и очень быстро был согласован план совместных действий, основу которого составлял подбор нужного исходного рукописного текста поэмы «Фархад и Ширин» с обязательным выполнением трех условий:

- рукопись поэмы должна иметь оригинальное высокохудожественное оформление;
- именно эта рукопись переводится на украинский язык (с русским подстрочником и уже потом украинским текстом);
- проведение детального компаративного анализа данного перевода с текстами Бажана.

18 ноября 2013 г. Ташкент. Узбекско-украинская рабочая группа у музея литературы им. Алишера Навои АН РУз

Коллеги из АН РУз достаточно оперативно выполнили свою часть работы. В фондах музея литературы им. Алишера Навои была найдена рукопись «Фархад и Ширин», которую переписал Ибн Абу Мукаррам Абдулваххаб ал-Хиджази (дата переписки 11 рабиуль-авваль 988 хиджри или 26 апреля 1580 г.). Отсканированный текст был переслан нам для работы в «АДЕФ-Украина».

Пока мы в Киеве готовили макет книги, в Ташкенте группа переводчиков во главе с Саидбеком Хасановым, при участии Кадира Эргашева и Вахаба Рахманова занималась подготовкой подстрочника русского перевода.

И когда раздался долгожданный звонок: «У нас все готово» – издательская группа в полном составе – Алла Истомина, Игорь Шпак от ИД «АДЕФ-Украина» и известный украинский поэт, перу которого принадлежали лучшие переводы С. Есенина на украинский язык, Борис Чип – вылетела в Ташкент.

Поначалу все шло достаточно гладко. Мы уже получили все необходимые для создания книги материалы, согласовали дизайн блока книги и обложки.

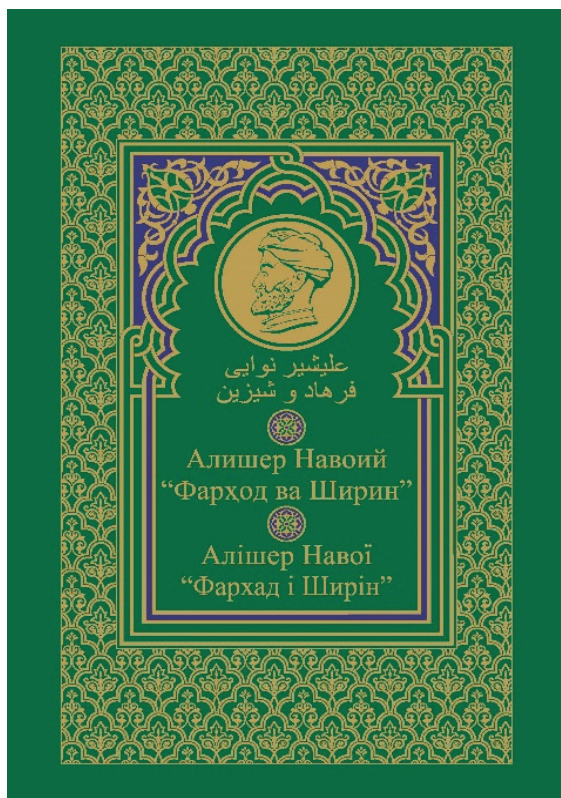
Но компаративный анализ все чаще давал недопустимые расхождения. Особенно отчетливо это просматривалось в местах, связанных с упоминанием Бога (Аллаха). Были ещё расхождения, но они не шли ни в какое сравнение с этими. Где-то мы были готовы к небольшим отклонениям, но не к таким...

Сегодня мы понимаем, что в 1947 году принципиальная позиция идеологической доктрины СССР базировалась на отрицании Бога. И отсутствие Бога в переводах Николая Бажана - это не более, чем дань той эпохе. Но Бог присутствовал во всех произведениях А. Навои. Более того, одна из главных идей поэмы «Фархад и Ширин», состояла именно в том, что любовь и дружба - это подарок людям от Бога.

«Фархад и Ширин», 1580 г. Переписчик Ибн Абу Мукаррам Абдулваххаб ал-Хиджази

Вот так, в процессе «легкого редактирования», мы были вынуждены заниматься «концептуальным восстановлением исторической правды». Не будем скрывать, что это своеобразное открытие придало всему коллективу новый творческий импульс: предложенный нами алгоритм работы - верен и мы на правильном пути. Понятно, что только после этого нам удалось получить полное соответствие количества строф в оригинальном тексте и его переводе.

ИД «АДЕФ-Украина».

Переплет «Фархад и Ширин» образца 2016 года

Бориса Чипа в киевском аэропорту «Борисполь» с черновиком самого полного из всех существующих, современного перевода поэмы Алишера Навои «Фархад и Ширин» на иностранные языки.

И мы гордимся тем, что это был перевод на украинский язык!

Потом ещё более полугодом шла поэтическая «шлифовка» текста и без малого год - кропотливая работа дизайнеров, редакторов и всех, кто принимал участие в создании книги.

Несколько слов об особенностях предложенного дизайна. Привлечь современного читателя к произведениям классиков, даже такого уровня как Алишер Навои, - это не совсем простая задача. Дизайн в таких случаях играет особую роль.

Поэтому при подготовке блока книги было использовано такое дизайнерское решение, которое возвращало читателя в эпоху Древнего Востока: основа оформления оставалась такой же, как и в оригинале рукописи, но было добавлено специальное декорирование каждой страницы книги и переплётной крышки национальными узорами, нанесенными специальной фольгой под «золото».

Из-за увеличившегося объема работы Борис Чип вынужден был остаться в Ташкенте ещё на несколько месяцев и под руководством проф. Саидбека Хасанова делать перевод недостающих строф.

В новом варианте перевода «Фархад и Ширин» несмотря на «идеологические расхождения» с Николаем Платоновичем Бажаном, мы приняли решение следовать его стилю, рифме и слогу.

Это была наша благодарность великому сыну украинского народа за талантливую работу. Через два месяца мы встречали

ИД «АДЕФ-Украина».

Разворот «Фархад и Ширин» образца 2016 года.

В левой части – староузбекский язык. В правой части – узбекский и украинский языки

В начале мая 2016 года макет 3-язычной поэмы Алишера Навои «Фархад и Ширин» был завершен, и можно было переходить к изготовлению книги.

Праздник «Первого печатного листа» поэмы Алишера Навои «Фархад и Ширин» состоялся 16 мая 2016 года на нашем производстве в г. Буча (30 км от Киева), на который мы пригласили посла Республики Узбекистан, одного из авторов проекта издания г-на Алишера Абдуалиева

Не было праздничных салютов и ТВ-репортажей, торжественных собраний и встреч с теми, кто много лет своей жизни посвятил этой работе, но...у Аллы, Алишера, Саидбека и меня – главных виновников этого события – было удивительное, приподнятое настроение и внутреннее ощущение, что мы сделали очень важную работу. Может быть даже не для дня сегодняшнего, а для истории, когда обязательно появятся люди, которые поймут и оценят.

25 мая 2016 года в посольстве Узбекистана в Киеве, были проведены торжества и научно-практическая конференция, посвященные 575-летию со дня рождения Алишера Навои.

На конференции присутствовали известные деятели науки, культуры и искусства Республики Узбекистан и Украины, представители Администрации президента Украины, МИД, Минкультуры, Национальной Академии Наук Украины, главы дипломатических миссий 20-ти зарубежных стран, студенты из различных вузов Украины, представители СМИ, а также узбекской диаспоры и узбекской студенческой молодежи.

Крайний слева: проф. Саидбек Хасанов. Справа налево: Директор Института украинского языка и литературы АН Украины, профессор Павел Гриценко и Представитель Администрации Президента Украины Юрий Богуцкий

Среди которых участниками мероприятия были ведущий «наовивед» республики Узбекистан, Герой Узбекистана, профессор Суйима Ганиева, директор Государственного музея литературы им. Алишера Навои АН РУз, профессор Саидбек Хасанов, заведующая кафедрой Ташкентского педагогического университета Каромат Муллаходжаева, Герой Украины академик НАНУ Иван Дзюба, академик НАНУ Борис Олейник, директор Института украинского языка, профессор Павел Гриценко и др.

Выступление Героя Узбекистана, профессора Суйимы Ганиевой. Справа: Герой Украины, академик АН Украины Иван Дзюба.

В своей приветственной речи г-н Посол А. Абдуалиев еще раз сердечно поблагодарил всех инициаторов и участников этого проекта за добросовестный труд, позволивший за короткий период времени (более четырех лет!) сообща довести до логического конца работу известного поэта Украины Николая Бажана – перевод поэмы Навои «Фархад и Ширин» на украинский язык.

Было еще много выступлений и поздравлений, но теплота, искренность и неизменное узбекское

гостеприимство сделали празднование по-настоящему незабываемым и красивым.

По общему мнению, книга получилась. Это то, что мы привыкли называть - Книга!

В 2017 году на празднование 575-летия со дня рождения Алишера Навои в Ташкент была приглашена украинская делегация, которая привезла «украинскую» книгу «АДЕФ-Украина» с поэмой Алишера Навои «Фархад и Ширин».

Узбекская сторона отнеслась к подарку с величайшим уважением, на всех уровнях - от учебных заведений до аппарата Администрации Президента.

От имени всего узбекского общества оценку нашему издательскому проекту дал ректор Ташкентского университета языка и литературы им. Алишера Навои профессор Шухрат

Сирождидинов: «...узбекские ценители многогранного творчества великого Алишера Навои с нетерпением ждали презентации украинского перевода поэмы «Фархад и Ширин», которая является предметом эстетического совершенства и внимания ценителей поэзии и литературного слова...».

Слева направо: Посол Республики Узбекистан в Украине Алишер Абдуалиев, директор ИД «АДЕФ-Украина» Алла Истомина, генеральный директор группы «АДЕФ» Игорь Шпак

В последующих выступлениях заместитель Премьер-министра Маджит Каримов, посол Украины Юрий Савченко, директор института украинского языка и литературы АН Украины Павел Гриценко отметили, что этот издательский проект стал знаковым событием в истории культурно-гуманитарного взаимодействия между Узбекистаном и Украиной, а представленная книга будет интересна для народов обеих стран.

Выступление проф. Саидбека Хасанова было кратким и конкретным – книга получилась и она – не только образец высокого мастерства, но глубочайшего уважения гению А. Навои. А популяризация творчества Алишера Навои - это работа на будущее, работа ради будущего!

И сегодня, когда проф. Саидбека Хасанова уже нет среди нас, можно с уверенностью сказать, что совместный украинско-узбекский издательский проект станет достойным монументом памяти нашего друга и партнера проф. Саидбека Хасанова!

FILOLOGIK TADQIQOTLAR

Эслатма: Таҳририятга йўлланган мақолада муаллиф исми ва фамилияси, иш жойи, илмий даражаси, электрон почта манзили, иш ва қўл телефон рақамлари, юборган вақти қайд этилиб, имзо билан тасдиқланиши керак;

Тақдим этиладиган мақола филологиянинг долзарб мавзусига бағишланган бўлиши, илмий мақола нашри талабларига жавоб бериши лозим;

“Filologik tadqiqotlar” таҳририятига тақдим этилган илмий мақолалар танланиб олинади. Мақола мазмуни учун жавобгарлик муаллифлар зиммасига юклатилади;

Таҳририят муаллифлардан қўлёзмалар, фото-лавҳалар ҳамда расмлар қабул қилиб таҳрир этади ва нашрга тайёрлайди. Материаллар таҳририятда макетлаштирилиб, босмахонага файл тарзида топширилади ва журналнинг чоп этилиши таҳририят томонидан назорат қилинади;

Кўчириб босилган мақолаларга “Filologik tadqiqotlar” журналидан олингани кўрсатилиши шарт.

Таҳририят манзили:
Тошкент вилояти, Қибрай тумани,
Зебунисо кўчаси, 12 уй.
Тел.: +998 93 5768407
Телеграм: +998 93 5728407
e-mail: tahririyatfilolog@mail.ru

Босмахонага топширилди: 2021 йил 25 январ.

Босишга рухсат этилди: 2021 йил 28 январ.

Қоғоз бичими А4. Офсет усулида чоп этилди.

Ҳажми 9,0. босма табок.

Буюртма № 02/21. Адади 50 дона.

Баҳоси келишилган нархда.

FILOLOGIK TADQIQOTLAR

“MUMTOZ SO‘Z” OK
matbaa bʻlimida chop etildi.

Босмахона манзили:
Тошкент шаҳри, Бешкайрағоч кўчаси, 150 уй.
Тел.: +998998471212
e-mail: mumtoz_soz@mail.ru